IRODALOMTÖRTÉNETI

KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA

*

HUSZONKETTEDIK ÉVFOLYAM

HARMADIK FÜZET

STAI[illegible] FERENCZ
Budapest, [illegible]

BUDAPEST
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA
1912

TARTALOM.

Lap

Katona József Bánk Bánja. (Második tanulmány.) *Dr. Harmos Sándor.* 257
Széchenyi-irodalmunk kérdéséhez. *Dr. Dékány István* 285

Adattár:

Kazinczy Ferencz ismeretlen levelei és szerződései. *Dr. Badics Ferencz* 320
Horváth Istvánnak minden napra szolgáló jegyzőkönyve 1805. e-zt. (Harmadik közlemény.) Néh. *Széchy Károly* másolatából. 328
Bajza József akadémiai munkássága. (Második közlemény.) *Viszota Gyula.* 340
Ráskay Gáspárról. *Kemény Lajos* 373
Kálmáncsai Sánta Mártonról. *Kemény Lajos* 376
Kassai András életéhez *Kemény Lajos* 376
Melius Juhász Péter családjáról. *Dr. Lukinich Imre* 379

Könyvismertetés:

Bayer József: Schiller drámái a régi magyar színpadon és irodalmunkban. Írta — — rendes tag. Székfoglalóul felolvasta a Magyar Tudományos Akadémia 1911. évi május 22-iki ülésében. Budapest. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia 1912. 8° 112 l. Ára 2 korona. 380

Irodalomtörténeti repertorium. *Hellebrant Árpád.* 382

Az **Irodalomtörténeti Közlemények** a Magyar Tud. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása: *Halas.*

ÁLL. POLGÁRI ISK. TANITÓKÉPZŐ INT. KÖNYVTÁRA
Érkezett: 1912 év okt. hó 11. n.
Leltári szám: 12334 Csoportszám:

KATONA JÓZSEF BÁNK BÁNJA.

Második tanulmány.[1]

Előző tanulmányomban Bánk Bán történelmi alapjáról, irodalmi forrásairól és szorosabban megjelölt műfaji jellegéről írtam. Most a kidolgozás sok homályosnak tetsző, részint vitás, részint hibásan értelmezett helyét kísérlem magyarázni. Katona hallgatag volt a magánéletben is és ha szólott, mint Csányi állítja, csaknem a különczségig laconicus és szenvedélyes. Toldy Ferencz Irodalomtörténete drámáját is ilyennek találja: »Valódi, nálunk páratlanúl drámai dictio, bár ez a dictio gyakran az érthetetlenségig szaggatott és homályos«. Gyulai Pál is hasonlóan ítél: »Katona erőre, rövidségre s az egyéni legfinomabb árnyalatokat is kifejező jellemzetességre törekedett, inversiós, szaggatott s ép azért olykor homályos«.

Bánk Bán szövegmagyarázatait Arany János, Gyulai Pál, Péterfy Jenő és Hevesi Sándor szolgáltatták. Mély megfigyeléseik, a szellemes értelmezések a Bánk Bán-ismerőnek is elmemozdító olvasmányok. A darab színszerűségét is elősegítik a színművészeknek nyujtott okulással és így közvetve és közvetlenül elősegítik a dráma intensiv sikerét.

E szövegmagyarázatok azonban nem vették kellőkép figyelembe Katona drámairó tehetségének azt a sajátosságát, hogy művében nemcsak a cselekvény egyes mozzanatai vannak oksági kapcsolatban, hanem az egyes mondások, sőt mondatok is, nem vették figyelembe azt a tényt, hogy e dráma stilusa is a képzelhető legorganicusabb alkotás.

A költő maga legjobb interpretátora művének.

Sorra veszem és megjelölöm a vitás és a hibás magyarázatok kíséretében szereplő helyeket és a dráma formájának most említettem, Katona Józseftől kibővített alaptörvényével igyekszem helyes magyarázatukat adni.

* * *

Prologus. Ottó: Akkor Melindáról lemondok és
Színlett feláldozásom annyival
Jobban kötöz szivéhez.

Biberach: De Bánk — az áldozat — kipótoló?

[1] Az elsőt l. XX. évf. 257. lapján.

Arany János szerint így értendő: Bánk azzal fogja kipótolni Ottó áldozatát, a színlett lemondást, hogy agyonüti a herczeget. Péterfy szerint a kipótolás annyit jelent, mint kárpótlás; vagyis Biberach azt mondja, hogy Bánk kárpótolja Melindát Ottó lemondásáért. Melyik magyarázat a helyes? Hogy ezt eldönthessük, tovább kell figyelemmel kisérnünk a párbeszédet.

Ottó: Ej, őtet a nagyúri hivatal —
Biberach: El fogja, úgy-e, majd vakítani? —

Eddig még mindig megáll mindkét magyarázat. A nagyúri hivatal elvakíthatja a férjet, a ki el is hanyagolhatja ennélfogva nejét, tehát nem fogja kárpótolni Ottónak cselből félbenmaradt udvarlásáért, elvakíthatja oly irányban, hogy mint a királyi ház magasállású híve nem fog gyanakodni a király herczegi rokonára, tehát nem fog bosszút állni.

De csak még két sort kell olvasnunk a párbeszédből s a kétértelmű homály eloszlik.

Biberach így folytatja:

Óh jó uram, csalatkozol, szerelmes
Bánk bán szemének ily titok nehéz.

Biberach éles szeme észrevette, hogy Bánk szerelmes Melindába, tehát féltékeny is, a titkot, Ottó csalfa lemondását észrevenné és bosszút állna. Péterfy magyarázata tehát teljesen elesik.

Ottó így válaszol Biberachnak:

»És még ma kell, hogy ő enyém legyen.«

Hevesi magyarázata szerint ez anticipatio. »Ottó még nem tudja, hogy holnap utazik, s így e mondásának nincs értelme, annyival is kevésbbé, mert hiszen még az imént azt beszélte Biberachnak, hogy kitartóan fogja ostromolni Melindát.«

De ép azért van e mondásának értelme.

Biberach, az ő tanácsadója, felvilágosította, hogy a színlett lemondás esetén tarthat Bánk bosszújától s ép ezért még az este akarja bírni és teljesen megnyerni magának Melindát, hogy a nádor, ha majd, mint nemsokára várható, országvizsgáló útjáról az udvarba érkezik, az ő és Melinda közös játékán át ne láthasson.

Annál könnyebben tér el Ottó eredeti haditervétől, melyet Melinda erénye ellen tervez, mert érzéki szerelme is inkább gyors megoldásra készteti.

* * *

I. 2. Petur. A békés egy bolond s az is bolond, ki
Békételen: de én békételen
Még sem leszek, míg nem bolondulok meg.
Óh czélra! czélra!

E shakespeare-i szójátékot Péterfy, Hevesi helyesen fejtegetik, mert ez egy alkalommal tekintetbe veszik Katona öninterpretálását: a rá következő felkiáltást: »óh czélra, czélra!«

A szójáték értelme: Egyaránt bolond a tűrő békés és a tűrő békétlen; cselekedni kell, ha sorsunkkal nem vagyunk megelégedve, czélt kell érnünk.

I. 4. Bánk: Bán! bán! hamar beszélj!

Petur: Nem, óh, nagyúr;
Mert azt kívánni, hogy megsúgjanak
Mindent az emberek, csak annyi, mint
Abban találni kedvét, hogy ha sok
Irigye — ellensége van: pedig
Mindenkor a legördögebb nadály
A súgdosó maga — én az nem vagyok; de
Jöjj még az éjjel — itt ha eloszlanak —
Házamhoz. A jelszónk lészen Melinda! (El.)

Hevesi Sándor[1] e helyet így magyarázza: Petur csak azért nem szól Bánknak, mert be akarja őt vonni a pártütésbe; azt akarja, hogy Bánk közéjük jöjjön. Ez nem egészen szabatos magyarázat. — Petur a királyi palotában csak súghatna, besúgókhoz hasonlóan, mert különben kileshetnék, hisz maga mondja feljebb a nádornak:

Petur (körültekint): Azonban szólni
Itt nem lehet — hiszen magad tudod, sőt
Látod,
(csúfosan kimutat)
Hogy egy jól megteríttetett
Asztal legyekben nem szűkölködik.
Ezek donognak, és lehet talán, hogy
A titkom is kidonganák.

Ha meg suttogna, a kelleténél kevesebbet, vagy többet mondana s így nadályként sebezné Bánk lelkét. Nem is akarja besúgni Ottó udvarlását. »Jöjj, *itt ha eloszlanak,* házamhoz!« Petur ellenben rögtön távozik. Értelme ennek a felszólításnak ez: nem tudják ittlétedet, visszatérted; figyelj meg magad mindent, aztán jöjj házamba, hiszen magad ép eleget fogsz látni és közénk állsz, vezérünk leszel. Sem módja, sem szándéka nincs Bánkot *szóval* felvilágosítani s így joggal hárítja el magáról a besúgó nevet. A II. felvonásban sem szól Petur Melindáról és mégis csodálkozik, hogy Bánk, kinek meg kellett figyelnie a csábítási kísérleteket, vagy legalább a pletykákat, azt kérdi a pártosoktól, miért zúgnak Gertrud ellen.

Petur: Miért? miért? te kérded
Azt bán? szegény lélek.

[1] Ha csak egy véleményt idézek, több nem is forog fenn; teljességre törekszem.

Petur látja, hogy Bánk csak hajnaltájban érkezik hozzájuk, tehát végig ott volt és figyelmezett a mulatságon és így eleget hallhatott, esetleg látott is. Bánk a Melinda-jelszóra eleinte Petur után akart rohanni, de aztán csakugyan ott maradt a mulatságon s nem annyira leselkedésből, hanem rejtekhelyről, mert titkolnia kellett megjelenését, fültanuja volt Melinda és Ottó párbeszédének és a királyné bűnös uszításának. Művészi, drámai szempontból is helyesebb, hogy Peturt nem beszélteti a költő Ottó udvarlásáról, hanem cselekvények során győződik meg Bánk az ármányról. Bánk is elítéli a suttogókat, de tudnia kell, hogy mit beszélnek, hátha igazat!

I. 6. Bánk: Melinda! . . . úgy elomla törhetetlen élted,
Hogy abból a gazoknak is jutott?

Arany János téved, mikor azt írja, hogy e címmel Peturt és társait tiszteli meg. A suttogóknak szól e czím.

Bánk: »S most már ezen sötétben bujdosók volnának, a kik engem bolond álmomban szánva, háborítani igyekszenek s a végveszélyben forgó becsületem felett rikoltanák: »Bán, ébredezz, mert meglopattatik Bánk!« Itt Peturékat érti. De így folytatja:

Azonban — ezek talán csak úgy fogadt
Szolgái voltak egy veszett, írigy
Embernek.

Ezek a sorok a suttogókra vonatkoznak, nem az összeesküvőkre. Hiszen Petur mondta, hogy a suttogóktól azt tudja meg az ember, hogy »irigyei« vannak. Bánk most ugyanezt gondolja. Az »azonban« szó után gondolatjel van.

Peturék jóhiszeműek, de ezek — a gazok — a suttogók, a kik Peturnak, »kedves bátyjának« suttogtak, bérenczei lehetnek egy irigyének. Peturt se gaznak, se irigyének nem mondhatta Bánk, hisz különben az egész II. felvonásnak nincs értelme.

Bánk, bármennyire szeretné kitudni Peturtól a csábító nevét, félúton visszatér a királyi palotába és a suttogókat akarja megfigyelni. Nekik szól e fohásza, hiszen a »gazoknak is jutott« szavak után eseng így:

»Mennyben lakó szentséges atyám! ide
Mindentudásod égi cseppeit!
Nekem — nekem, hogy e nagy fátyolon
Átlássak és eszemmel a halandók
Szívébe nézhessek, mint a tükörbe.

A legtévesebb szövegmagyarázatok az I. 13. jelenetéhez fűződnek.

Az I. 12. jelenet végén Gertrud dühösen otthagyta Ottót, a ki erre Biberachért kiált ki. A XIII. jelenetre a következő színpadi utasítást adja a szerző:

»Biberach belép és parancsolatot vár. Ottó valamit akar mondani, de ismét abban hagyja, ki is akar menni, de nem bír magával és végre az elmosolyodó Biberachon akad meg kérdő szeme.«

»Biberach vállat vonít, Ottóhoz akar menni, de a kis ajtó figyelmessé teszi. Végre megfogja Ottó kezét és az ellenkező oldalnak elejére kivezetvén, ezt súgja:

Eredj utána — mutass előtte ki-
Derült tekintetet — kérj engedelmet —
Mondd, hogy sokat hallottál a magyar
Feleségek állhatatosságáról — ez
Csak próba volt. Örömében még maga
Fog a királyné elvezetni hozzá,
S a *résztvevésig* úgy is megpuhult
Melinda tán öleléssel is köszön
El nem rabolt bizodalmáért.

Arany János e helyet így magyarázza: »Gertrud öccsét megvetve távozik el. Ottó Biberachot szólítja, tanácsát kérni. Ez azt javasolja, *menjen nénje után*, kérje meg, mondja, csak próba volt az egész. Gertrud e kérésnek szívesen enged, mert vagy sikerül a kopasz mentséggel Melindát elaltatni s kiengesztelve hallgatásra bírni, vagy ha, mint Gertrud is hiszi, Melinda Ottónak nem czélja, csak modora ellen lázadt fel, a hódítást megint foganatba tenni.«

Gyulai Pál is azt írja műve II. kiadásában 277. l.: »Ottó Biberach tanácsát követte, a ki azt ajánlotta neki, hogy menjen *bosszús nénje után*, kérjen tőle bocsánatot« stb.

Péterfynek sincs más véleménye.

Hevesi Sándor is hasonlóan magyarázza Biberach tanácsát: »Eredj *Gertrudis után*, add elő neki, micsoda jó kibúvót találtál. A királynénak tetszeni fog a terv — erre vonatkozik a drámában az »örömében« szó, mert érdekében áll a botrány elsimítása.

Hevesi azt is hozzáteszi: »Biberach mindig a közelben volt s minden jelenetet kihallgatott.«

Ha e magyarázatok megállnak, igaza van Scherer Vilmosnak, a német irodalomtörténetírónak, a ki »Vorträge und Aufsätze zur Geschichte des geistigen Lebens in Deutschland und Oesterreich« Berlin, 1874. 247. l. mint Gyulai Pál véli, magyarlenézésből a következőket írja:

»Katona Bánk Bánjának technikája különösen ügyetlen, minden sejtelme nélkül a jelenetezésnek és következetesen szőtt cselekvénynek. A személyek benne örökösen jönnek-mennek, a hogy épen a költőnek tetszik és szigorú indokolásnak semmi nyoma.« De Scherer is téved, akárcsak a magyar interpretátorok. Katona nem folyamodott primitiv színpadi eszközökhöz. Bánk leselkedik, mert leselkednie kell, hisz Petur titokban hívta haza. Biberach leselkedését is mindig kellőkép motiválja az író. Az V. jelenetet azért lesheti ki, mert mint valakit (Melindát) kereső belépett s a

mint Bánkot megpillantja, megijedve vonja egy szegletbe magát és alig hogy Petur elvégzé beszédét, kisuhan. A VII. jelenetben »Biberach és Ottó *jönnek*« tehát már a VI. jelenetet Biberach nem leste ki. A VIII. jelenetben Izidóra ugyanott találja Biberachot, ahol ez imént Ottóval beszélgetett. Ebben sincs semmi kivetni való. Aztán »*elkullog*« Biberach, tehát ki akarja lesni Melindát és Ottót. Az csak természetes, hogy kilesi a IX, sőt tán még a X. jelenetet is, Melinda és Ottó párbeszédét, hiszen hasznot akar húzni e szerelmi játékból. Már az a színpadi utasítás, hogy a VIII. jelenet után elkullog, mutatja, hogy leselkedni akar. A többi személy és Biberach *távozását* is más alkalomkor a költő »*El*« szóval jelzi.

A XI. és XII. jelenet alatt Biberach nem leselkedik. Ottó és Gertrud jelenetét nem hallja s így nem mondhatja a XIII. jelenet elején Ottónak, hogy menjen nénje után s kövesse meg. Gertrud udvari asszonyokkal jelent meg és így az eszélyes Biberach nem gondolhatta, hogy érdekes lesz hallgatódznia. Azt meg nem sejthette, hogy Gertrudis ki fogja küldeni kíséretét és Melindát s egyedül fog maradni Ottóval. Ezt a kiküldést Melinda provocálta, de ezt Biberach nem sejthette, hiszen benyomása a IX. jelenet után az volt, hogy Melinda a résztvevésig megpuhult. Biberach nem leselkedik a XI. és XII. jelenet alatt, mert Gertrudist asszonyokkal látja jönni s így azt kell hinnie, hogy közönyös dolgokról fog beszélgetni a királyné.

Arany szerint a költő színpadi utasítása Gertrudis dühös távozásával kapcsolatban: »Az asszonyok követik Gertrudot« — tollhiba, mert az asszonyait már előbb elküldte, hogy ne legyenek tanui a családi jelenetnek. Igen, kiküldte, de mikor távozni akar, kikiált: »Asszonyok! — — Megyek«. Azaz, királynéhoz illőn, kísérettel akar távozni.

De ha a künn csakugyan várakozó asszonyok nem leselkedhettek Gertrudis hangos kifakadásaira, Biberach még kevésbbé tehette volna ezt — észrevétlenül.

Ottó is *kikiált* Biberach után a XIII. jelenet elején, ha közel volna, nem adná utasításul a költő, hogy kiáltson. Biberach belép és elmosolyodik. Hevesi szerint azért mosolyog, mert Ottó előtte azzal kérkedett az Előversengésben, hogy bizonynyal meghódítja Melindát s most kilesvén a X. jelenetet, Melinda heves visszautasítását, gúnyból mosolyog. Nemcsak gúnyból.

Mit lesett ki Biberach?

Melinda a IX. jelenet végén ezt mondja:

> Sajnállak. — Óh
> Herczeg! Szerelmem által egy lehet
> Csak boldog és szerencsés — az pedig
> Bánk.
>
> Ottó: Óh bizonynyal az ő — egy boldog ember.
> (Sóhajtva, Melinda lecsüggő keze után hajol s azt hosszasan homlokához nyomja.)

E meglátáshoz és e szavakhoz kapcsolódhatik közvetlenül Biberach tanácsa: Eredj utána, *Melinda után,* mondd, hogy sokat hallottál a magyar feleségek állhatatosságáról, ez csak próba volt. Melinda azt mondta Ottónak a IX. jelenetben, hogy csak Bánkot boldogíthatja, ezért tanácsolja Biberach a herczegnek, hogy dicsérje Melinda előtt a magyar feleségek állhatatosságát. Melinda résztvevő vonzalmát is kileste a IX. jelenetben Biberach, azért mondhatja a már megint lemondani akaró herczegnek, hogy Melinda a résztvevésig megpuhult.

De ép így ráeszmélhet Biberach e kibúvóra a X. jelenet hatása alatt is. Sőt még inkább. Melinda szavai ebben istenítik Bánkot és megvetik a herczeget. Biberach ezt is kihallgatta, azért hihető ez, mert azt is mondja Ottónak, hogy kérjen bocsánatot Melindától, a mi fölösleges lett volna, ha csak a IX. jelenetet lesi ki s nem egyúttal a X., hol Ottó érzéki vágyai megsértették Melindát. A X. jelenet elején erős muzsika a vendégek oszlását jelzi, Biberach, ha ezt még igen, a XI. és XII. jelenetet már nem leshette ki, tehát Gertrudis és Ottó családi jelenetéről nincs tudomása. Mosolyog, mert tudja, hogy a bálnak vége, az utolsó alkalom is elmult Melinda megszédítésére, azt sejti, hogy innen Ottó zavara, nem sejti, hogy Gertrud miatt van zavarban a herczeg; de azért is mosolyog Biberach, mert ő mégis tud tanácsot adni, hogy szerezzen meg egy alkalmat a herczeg a Melindával való együttlétre. A királyné, aki, mint Biberach az Előversengésben hallotta, jobbágyai kedvét nem áldozná fel tovább Ottó kedvéért, látva majd azt, hogy Melinda kedves Ottóhoz, tehát nem kell Melinda kedvét feláldozni, ha egy János-áldást megenged Ottónak s Melindának az ő jelenlétében üríteni, ezt örömmel meg fogja tenni. De más *belső* okok is szólnak Biberach szüntelen leselkedése és ama feltevés ellen, hogy *Gertrudis* megkövetésére utasítja Ottót. Esküdhetnék Biberach halálos ágyán Gertrudis ártatlanságára, hogy »*semmit sem is* tudott Ottónak ízetlenkedéséről«, ha a királyné kerítő beszédét és bosszankodását kileste volna? »Hisz ilyenkor maga az ördög sem hazud.« El kellett bukni Bánk Bánnak a berlini színpadon, mert ilyen ördögien gonosz német rittert láttak Biberachban. A színi rendezés az oka. De a kommentárok is.

Hevesi Sándor e helyet V. 5.

> Biberach . . .
> Hörgése közt tevé az ujjait
> Keresztre és lelkét kiadta e
> Végszóval: »esküszöm, hogy a királyné
> Ártatlan!«

így magyarázza: Biberach *nagyon jól tudta,* hogy Gertrudis maga készített utat, Biberach tehát *hazudott,* ha a királynét ártatlannak mondta.«

Jól van, tegyük fel, hogy a német ritter halála óráján is hazudik, de a német Izidóra csak nem megátalkodott jellem? S mit mond ez Bánknak a 3. 2. jelenetben?

Bánk: Egy szót csak, irgalmas lélek; hiszen
Az éjjel Ottóval még a mulatság
Után soká beszéle a királyné —?

Izidóra: És a kegyelméből csaknem kijött:
De majd Melinda megbékélteté.

Tehát nem Gertrud békéltette meg Melindát, hanem Melinda Gertrudot. Nem Gertrud vezette Ottót Melindához, hanem a megbocsátó, a Biberach tanácsát hazudó Ottónak megbocsátó Melinda békéltette meg Ottót a királynéval. Ottó megkövette Melindát, dicsőítette a magyar hitvesek erényét, erre Melinda bizonyára megkövette Gertrudist előbbi hevességéért s ezért mondja csipősen a féltékeny Izidóra, hogy Melinda békéltette ki a királynét, mert Izidóra észrevehette, hisz nyomon követte a herczeget, hogy Ottó a királyné kegyelméből kijött volt a mulatság után.

Bánk persze máskép értelmezi Izidóra szavait, mert nem ismeri az előzményeket; nem ismerheti, hiszen Biberach megtudta, hogy Bánk visszaérkezett és ezért suttogva szólt Ottóhoz.

A színi előadáskor ügyesen és félre nem érthetően kellene rendezni Biberach leselkedését, nehogy akkor is azt higyje róla a közönség, hogy hallgatódzik, mikor erre sem módja, sem kedve nincs.

Az I. felvonás utolsó jelenetére, Bánk nagy monológjára vonatkozó szövegmagyarázatok sem szabatosak. Bánk a következőket mondja. Eddig rosszul ismerte Gertrudot, nem ismerte a Melindát környező veszélyt és a lappangó pártütést. Az országot bejárván, az országos nyomort és rablógazdálkodást megismervén, nem Peturék magánbosszuját sejti meg, hanem polgárháború kitörésétől retteg. E hármas aggodalom: Gertrudis hatalma, melyet gonoszul használ, Melinda jó híre és a zendülés hányják-vetik keblét. Lelke egyensúlyát kell mindenekelőtt visszanyernie:

»Szedd rendbe lélek magadat és szakaszd
Szét mindazon tündéri lánczokat,
Melyekkel a királyi székhez és
A hitvesedhez, *gyermekidhez* oly
Igen keményen meg valál kötözve!
Úgy állj meg itt, *pusztán*, mint akkor, a
Midőn az alkotó szavára a
Reszketve engedő chaos magából
Kibocsájta.

Két homályos hely van eme elhatározásában. Gyermekeit emlegeti és pusztán akar megállni.

Hevesi Sándor sajtóhibának véli a ‚gyermekid' szót, mert a személyek közt s utóbb a darabban is csak egy gyermeke szere-

pel a nagyúrnak. Dehogy is sajtóhiba! Gyermekei: a jobbágyok, az alattvalók. A hármas aggodalom kínozza lelkét: a királyos Gertrud, hitvese és a szegény parasztnép. »Én rám tevé le a szegény paraszt elfáradt csontjait.«

Hogy ez nem belemagyarázás, bizonyíthatom azzal, hogy a III. 3. jelenetében Tiborcz így búcsúzik:

> Igen — kedves szomszédok! él
> *Még Bánk, atyánk* — fogom kiáltani.

Bizonyíthatom, hogy az alattvalókról, a nemzetről s nem családjáról mondja Bánk: gyermekim, azzal, hogy a II. 2. jelenetében Mikhál is Gertrudisról, mint anyjukról, az alattvalókról, mint a királyné gyermekeiről beszél, Endréről mint apjukról:

> A gyermekek tapossanak anyjokon,
> Midőn az atyjok messze tartományban
> Fárad szerencséjök miatt?

A másik, magyarázatra szoruló kitétel a: ‚pusztán' szó. Arany János így magyarázza: ne feledd a királyi szék kedvéért hitvesedet és hitvesed kedvéért a királyi széket és az országot. De hiszen, hogy egyiket se feledhesse, tökéli el, hogy pusztán fog megállni! Péterfy így fogja fel: A hazafi győzedelmeskedik benne a magánemberen, úgy akar megállni, mintha a világon egyedül, érdektelenül élne. De hiszen születésünkkor — s Bánk úgy akar állni — nem állunk magunkban s inkább vagyunk magánemberek, mint hazafiak.

Bánk pusztán akar megállni, »mint akkor, a midőn az alkotó szavára a reszketve engedő chaos magából kibocsájta«. *Előítéletek* nélkül akar résztvenni a további eseményekben, pártatlanul. S valóban: pártatlan Gertruddal szemben. A II. felvonásban rablónak nevezi, de természetesnek találja, hogy a németségnek, a hazájabelieknek kedvez. Pártatlan hitvese irányában. Nem szól róla Peturnak, míg a pártütést le nem fegyverezte, mert ezt sürgősebbnek tartja. Pártatlan honfitársai iránt, nem elfogult, hiszen azt tanácsolja Tiborcznak: Legyetek munkálkodók, ne panaszkodók; tűrjetek békességgel. Még ekkor is, a III. felvonás elején is *pusztán* áll. A tündéri lánczokat, melyekkel a királyi székhez, a hitveshez, a nemzethez oly igen keményen meg vala kötözve, széttépte. Erre vonatkozik az a sokat és ok nélkül kifogásolt felkiáltása a Tiborczczal való jelenetben:

> Mily boldogtalan
> Az, a kinek bármely bilincsei
> Boldogtalan módon oldóznak el!
> Mikép örültem én bilincseimnek!

Széttépte a bilincseket. Hazájáról és becsületéről így — elfogulatlanul — akarja leszakítani a fátyolt.

Ezzel tartozik jó hirének.

Gyulai Pál félreérti a drámát, mikor azt írja: »Bánknak szenvedélye lázában is folyvást multja befolyása alatt kell állni. Innen önkínzó magába mélyedése, kételkedő küzdelme még akkor is, midőn már el van határozva a tettre.«

Azért mélyed el, azért kételkedik, mert tisztán akar látni:

»Mennyben lakó szentséges atyám! ide
Minden tudásod égi cseppeit!
Nekem — nekem, hogy e nagy fátyolon
Átlássak és eszemmel a halandók
Szivébe nézhessek, mint a tükörbe.«

De hogy ezt tehesse, szakítania kell a multtal, hitvesi, aulikus bizalmával is.

Ezzel az erős fogadalommal végződik az I. felvonás.

* * *

Előbb visszakergette Bánkot a vad indulat: nem sietett a pártütőkhöz. Most pusztán áll, indulatait fékezi s előbbvalónak tartja Peturék lecsendesítését.

Mielőtt belép körükbe, Petur ugyancsak tüzeli az összeesküvőket.

Petur: A hajnal érkezik s még mind csak ily
Határozatlanúl? Szorongatást
Okoz talán a jó szerencse?

Péterfy szerint Petur azt mondja, hogy a király nincs Magyarországon, tehát kedvező az alkalom.

Hevesi Sándor magyarázata az elfogadható. Szerencse: a régi nyelvben sors. »Talán jó sorsotok aggaszt benneteket« — kérdi Petur maró gúnynyal. Simon ily értelemben felel is. Ő nem akarja a jelenvaló kisebb rosszat a még rosszabb jövendővel váltani.

Petur a Gertrudis elleni merényt már a jövő éjjelre sürgeti.

Petur: »Zárt néki, míg nekünk nem adja ő.«

Péterfy szerint Petur azt kiáltja: El kell zárni, foglyul ejteni a királynét, különben, ha neszét veszi a dolognak, ő fogja megtenni azt a békétlenekkel.

Hevesi szerint a zár két okból nem vonatkozhatik elzáratásra. Maga Petur mondja utóbb, hogy meg akarja ölni a királynét s az elzáratás aligha volna keresztülvihető. Mert ha Gertrudis hívei a gyilkosságot nem akadályozhatják is meg, a fogságból csakhamar kiszabadítanák úrnőjüket. »*Zárt neki*« tehát képletesen értendő. El kell némítani, ártalmatlanná kell tenni a királynét, mielőtt ő tenné ártalmatlanná az összeesküvőket. Gyulai Pál magyarázata talál. (Katona József és Bánk Bánja II. kiad. 267 oldal.)

Hogy ne ijedjenek vissza, csak lassan akarja a békétleneket belevinni. Előbb azt mondja nekik, hogy csak a királyné elfogatását kívánja, később már meggyilkolására izgat.

Bánk nem akar vezérük lenni.

Bánk: Nem, magyarok! soha
Azt tenni nem fogom. Való, hogy engem
Az emberek bolondozása meg-
Mulattat; óh, de vérökbe és
Az életökbe forró ösztönöm
Markolni nem kíván, se játszani.
Hogy Bánk leüljön a setét szövetség
Gyász-asztalához, ahhoz nem csekélyebb
Mint bánki sértődés kivántatik.

Arany János ezt írja e kijelentésről: »Tehát egy esetben mégis pártütő lenne. A *bánki sértődés* nem egyéb, mint ama nagy sérelem, mely e perczben csak megkisértve, de végrehajtva nincs: Melinda tényleges gyalázata. Ha így van, Bánk e szavakkal olyat *anticipál*, mi csak később fog kifejleni . . . Itt nem Bánk, itt nem a szerző beszél, mint a ki tudja, mi fog következni . . . Hisz csak nem gondolhat ilyet Bánk: most még nem leszek lázadó, mert a sértés nem elég nagy arra; bevárom, hogy a gyalázat tettleg elkövettessék s akkor leülök a sötét szövetség gyászasztalához én is. Ezt a szerző gondolta így, Bánk nem. Eltekintve e hibától, mely három sor kihagyásával jóvá tehető, Bánk jelenete a békétlenekkel művészileg van kivive.« Gyulai Pál is erősen kifogásolja Bánk beszédében e helyet. »Ez igen öntudatos czélzás a jövő eseményekre, melyeket nem sejthet, míg másfelől ellenkezik nemcsak azon czéllal, melyet a jelen perczben el akar érni, de későbbi tettével is, mert Bánk még akkor sem folyamodik az összeesküdtekhez, midőn a bánki sértődés csakugyan megtörtént.«

Gyulai Pál úgy mellesleg még egy magyarázatot mond, mely a drámához jobban talál: Bánk csak az esetben állna közéjük, a bánki sértődés az lenne, ha az ő nádori közbenjárása is hiábavalónak bizonyulna Gertrudissal szemben. De ez a magyarázat sem szabatos. A nádor szavainak értelme szerintem ez: Gertrudis rabol, mert büntetlenül teheti, pártolja a felekezetét, ezt az utóbbit ti is tennétek, ez emberi erény és gyöngeség, engem mulattat ez a — (ha szabad ezt a szót használnunk) panamázás. Magasan felette állok, nem irigykedem. Bánki sértődés háboríthat fel a lázadásig. Nem becsületét érhető sérelemre gondol Bánk; pusztán, énjének sebeit betakarva áll az összeesküvők előtt. A bánki sértődés az volna, ha nádori jogában hatáskörében érné sérelem.

Ne feledjük, hogy Bánk gondolata polgárháborún jár; Peturék ellenben esetleg csak mint magánemberek akartak Gertrudison véres bosszút állni. A történettudomány is ingadozik magánbosszú és trónváltozással is kapcsolatos polgárháborúnak lappangó, de ki

nem tört veszedelme közt. Bánknak minden gondolata polgárháborútól retteg.

»Ha oly hatalmatok lehetne is,
Mint volt Leventa — vagy pedig Kupának —
De nekik is elsült-e?«

Még sok erre vonatkozó helyet idézhetnék drámánkból, de tán ez az egy idézet is a mellett bizonyít, hogy a *bánki sértődés így értelmezendő: Akkor volna ok a polgárháborúra, ha az ország alkotmánya, így a nádori méltóság volna veszélyben. Magánsérelmek miatt nem szabad fellázítani az országot.*

Jön Biberach és kimondja a fájó jelszót: Melinda.

Mikhál: Hol loptad el húgomnak a nevét?
Biberach: A hol magát más lopta: a királyné
Dombérozó mulatságában.

Hevesi szerint ez a szójáték czélzás Bánkra, a ki belopta magát a palotába, titkon, álköntösben. Péterfy is így magyarázza, de megkérdőjelezi véleményét. A helyes magyarázat Aranyé: a hol Melindát magát más lopta. Itt is Katona József dönti el az interpretatio értékét. Mert ha Arany János magyarázata nem állna meg, mi értelme volna annak, hogy Biberach e szójátékára Bánk, Mikhál, Simon — Melinda családja — egyszerre nekiront Biberachnak, ki ugyancsak megszeppen.

Mikor Bánk meghallja, hogy már e hajnalon készül a merény becsülete ellen, így fakad ki:

»El, a királyhoz — a császárhoz — a
Pápához elmegyek s hogy elpiruljon,
Lerántom e parázna biborosról
A szép álorczáját kaczagtatón.«
— — — — — — —
Meggyilkolom ott előtte
A biboros gazembert.

Arany, Gyulai, Péterfy magyarázata szerint Bánk törvényes elégtételről gondoskodik e szavaival. Nem hinném. Bánk itt egy hatalmasabbtól kifosztott ember. Minden ember így kiáltana fel az ő helyzetében ma is, ha igazságot nem kap, nem remél, de a történtekbe még sem tud belenyugodni. A szilajindulatú embernek felindulásakor megvan a maga rendes szavajárása. A megszokott, a hallott fordulat jön ajkára. Hiszen meg akarja gyilkolni Ottót: ez csak nem törvényes elégtétel? Biberach szerint ezt csak csellel teheti. Bánk ezt az eszközt ragadja meg. Arany és Hevesi magyarázzák e helyet. Szerintük Bánk nem tud ravaszkodni s a költő elejti e fonalat. Nem így van. Izidóra bezáratása, a neki adott feleletek, Bánk késő megjelenése a királyné előtt — a dráma sokat és ok nélkül hibáztatott helye —, Tiborcz jelenlétében színlelt

alázata a királyné előtt, hogy sötét elhatározását más ne sejtse s mások meg ne akadályozzák: ravaszkodások. Ha nem ravaszkodnék, hacsak a körülményektől mindegyre fokozott indulatai kergetnék, mint az irodalomtörténet tévesen vallja, nem várná a napestet, az udvornik távozását, ki Gertrudis történelmi olvasmánya alatt van jelen.

A II. felvonásban még csak Ottó ellen irányul bosszúja. Iránta sem feltétlenül. Más hivatása is van: a haza gondján kívül hitvesének nyugalma, boldogsága; hátha ez még megmenthető. Megint pusztán, előítélet nélkül áll. A gyáva herczeget, a kerítő asszonyt, a kit kilesett, csak kaczagni fogja. A polgárháború tüzét lelohasztotta, most Melindáért siet, ha nem késő megmenteni. Ezért kéri rokonait, ha hogy talán lehetne szükség rájuk, *hogy Melindát átadhassa nekik*, maradjanak ott.

Mikhál nem remél semmi jót. Így sóhajt fel Bánk távoztával:

> Bojóth! Bojóth! Kopácsolásokat
> Lelkem menyasszonyi ágynak gondolá;
> Pedig becsületünknek egy koporsót
> Szegeztek. Oh Melinda!

Hevesi szerint Mikhál ismét hazáját emlegeti s a koporsó meg a menyasszonyi ágy ellentéte megérteti az érdekes képet, a mely különben túlmerész és tömörségében nem épen szabatos. Felvonás kezdetén az öreg Mikhál álmában hallotta a pártütők lármáját, vagy mint ő mondja, kopácsolását. Ő azt gondolta, hogy a haza új boldogsága készül a zajban s most kiderült, hogy nem a boldogság menyasszonyi ágyát kopácsolták, hanem koporsót csináltak s belefektették a bojóthi család becsületét.

Péterfy szerint a kopácsolás az éjjeli gyülekezők zaja. Azt hitte Mikhál, hogy a haza boldogságát fogják tervezni s íme becsületüket temették.

Kik? kérdezhetjük. Az összeesküvők temették el Melinda becsületét? A gyönyörű, góthikai képnek sokkal természetesebb magyarázata lehetséges. Katona József tudta, hogy a spanyol bojóthi Mortundorfok Esztergom megyében telepedtek meg s legelső szállásukat Bojóthnak nevezték.

Ma Bajóth falu Esztergom megyében. Ezt az elnevezést egyik spanyolországi váruk után vették. Melinda mondja I. 11. jelenetében:

> Köszönöm nagyasszonyom,
> Hogy oly kegyes valál s átláttad azt,
> Hogy a bojóthi Melindának nem illik
> Falun magányban lakni, mert nagyúrné.

Tehát Bojóth faluban, férje Bojóth nevű kastélyában élt. — Mikhál megkülönböztetésül mondja a IV. felvonásban a királyné előtt, mikor spanyolországi viszontagságait regéli: *ős* Bojóth. Igy

már megmagyarázhatjuk Mikhál szavait Biberach gyászos hírhozása után.

Bojóth, Bojóth, Melinda bojóthfalvi kastélya, mikor kopácsoltak, ezt a kopácsolást lelkem menyasszonyi ágynak gondolá, azt hivé, hogy mint magyar hitves fog Melinda élni e hazában, pedig becsületünknek szegeztek koporsót, mert mint nagyúrné került fel a bűnpalotába, az örömpalotába, a bűnös királyi udvarba.

Halottvirrasztó szomorúságra vet kisérteties fényt a támadó hajnal az összeesküvők sötét boltozatában.

* * *

A III. felvonásnak már első szava is magyarázatra szorul. Bánk hazugsággal vádolja Melindát. Péterfy e vádat Bánk felbőszült indulatával indokolja. Hevesi szerint Melinda a jelenet kezdete előtt, a maga védelmére, elbeszélte a történteket. — Milyen történteket? Hevesi szerint: a mit Melinda elmondhatott Bánknak, azt mi már az I. felvonásból tudjuk, a hol Biberach szemünk láttára adja át Ottónak a porokat. De hiszen a porokról Ottón és Biberachon kívül csak Izidóra tud a III. felvonás első jelenete előtt s a IV. 2. jelenetéből megtudjuk, hogy azon időpontig, a III. felvonás első jelenetéig nem is beszélhetett Melindával.

Ime, Izidóra ezt mondja Gertrudnak:

> Én futottam; nem hozzád, mivel
> Ez altató volt csak — futottam Ottó
> Herczeghez és Melindához hamar. —
> Rendetlenül láttam kifutni onnét
> A herczeget. Szemmel tartván, alig
> Értem Melinda ajtajához, a midőn
> Egy durva lábdobogás riaszta fel.
> Vállamat ragadta egy erős
> Kéz — bélökött Melinda ajtaján,
> S előttem állott Bánk bán.
> *Melinda felsikoltva elhanyatlott* —
> Én fagyva álltam, mint egy utazó
> Az égnek első dördülésekor.
> *Mindent kivallottam:* melyért bezárt egy
> Oldalszobába. —

Melinda elájul s nem hallja a két por történetét. Ő azt hiszi, sejti, hogy az italtól elkábult s a királyné magára hagyta őt Ottóval, így történhetett a merénylet. Többet nem tud mentségére felhozni, csak könnyei vannak. Bánk kéri, hogy szóljon, valljon, ő, Bánk azt hiszi, hogy »Ottó és Melinda egyaránt örültek« s a hajnal azt a végső, bús, sötét reményét, hogy Melinda ártatlanul bukott el, meg fogja semmisíteni.

Most felmerül az a kérdés, miért nem hisz Bánk Melinda ártatlanságában. Hevesi így elmélkedik: »Nem egészen értjük, hogy Bánk bűnösnek hiszi Melindát, holott az I. felvonásban kihallgatta neje és Ottó párbeszédét, Melinda felháborodását Gertrudis-

sal szemben, sőt, mint Arany János írja, a pártütés dolgát azért tette előbbre, mert megbizhatott Melinda hűségében. Arany János és Hevesi Sándor magyarázata nem kielégítő. A nádor Gertrudis és Ottó jelenetét is kihallgatta, a hol a királyné felvilágosította öccsét, hogy a résztvevő Melindát könnyű volna elcsábítani:

Gertrudis. Te róla mégis le akarsz mondani?
Nem ösmered tehát az asszonyi
Szív gyengeségeit? sem a hanyatló
Virtusnak e fogásait? — Hiszen
Könnyezni kell, hogy áldozatja színlett
Becsét nagyítsa és a könny az a
Gyöngy, melylyel a halálos-ágyba' fekvő
Szép virtus ékesíttetik! Ki ekkor
Is még lemond, az oktalan — bolond.

És Bánk maga is a IV. felvonás monologjában az asszonyi erényt pókhálónak mondja, erkölcsük virágát törékenynek; a hízelkedés bolygótüze képes szerinte a nőt becsalni a bűn feneketlen mocsarába.

Hogy Bánk megbizott Melinda hűségében s azért ment a pártosokhoz, az tény, mert Melinda heves visszautasítása a herczeggel szemben volt a nádor utolsó benyomása, nem a királynénak Melinda erényében kételkedő beszéde. Viszont a megtörtént gyalázat után Bánk ráeszmélhetett a nemét ismerő Gertrud hálót fonó beszédére s most ez volt az uralkodó képzet Bánk lelkében.

De hiszen neki Izidóra mindent kivallott! A két port is. Miért kételkedik hát Melindában, miért nem hódít tért lelkében Melinda esti energikus visszautasítása, hitvesi szerelme, imádata, melynek meleg érzelmétől áthatva távozott és szónokolt az összeesküvők czélja ellen? Első feltevésünk e homály eloszlatására az lehet, hogy Izidóra csak a megesett gyalázatot vallja ki Bánknak, az aljas eszközöket nem. Erre van is fogantyú a drámában. Izidóra ezt mondja a királynénak.

IV. 2. Oly igen szerethetém (Ottót)
Még akkor is, hogy megcsalt engemet:
De már ma félénk gyilkossá leve.

Izidóra tehát Melinda meggyalázása után is szereti Ottót, nem akarhatja ennélfogva befeketiteni Bánk előtt azt, a kit szeret és csak a szeretkezést vallja ki, nem egyuttal a porokat. Egy más ok is szól e feltevés mellett. Biberach az összeesküvőktől Bánkkal a királyi palotába rohan s ekkor fut Izidórához és fedi fel neki a gazságot, nem pedig, mint Gyulai Pál tévesen írja, már előbb haszonlesésből (idézett műve II. kiad. 253. l.). Hiszen Bánk alig néhány pillanattal később érkezik Melinda ajtajához, mint a Biberachtól sietett Izidóra.

Izidóra így beszéli el a történteket:

Elömbe jött lihegve Biberach;
S midőn lefektedet megtudta, kért,
Hogy menjek el Melindához, mivel
Italt adott mindkettőtöknek Ottó.
Én futottam — Ottó
Herczeghez és Melindához hamar. —
— — — — — — — — — *alig*
Értem Melinda ajtajához, a midőn
— — — — *előttem állott Bánk bán.*

Ha tehát Izidóra kivall mindent, így azt is, hogy Biberachtól ép most tudta meg a két por ármányát, Bánk ráeszmélt volna arra, hogy Biberachnak módjában lett volna már sokkal előbb meg is akadályozni a merényletet: a helyett, hogy az összeesküvőkhöz ment Biberach, Izidórához kellett volna sietnie. Miért hogy mégsem öli meg Bánk Biberachot, mikor az III. 4. jelenetében vele találkozik s miért nem vonja kérdőre legalább?

És mégsem állapodhatunk meg e feltevésünk mellett, mert ha Katona azt írja, hogy Izidóra *mindent* kivallott, akkor azt el is kell hinnünk s Bánk lelkiállapotát, hánytorgó vívódását meg kell értenünk. Meg is lehet értenünk. Bánk nem tudja, hogy Izidóra szerelmes Ottóba, nem tudhatja, hiszen Gertrud sem tudta, annálkevésbbé Bánk, kit az országvizsgálás gondjai távol tartottak az udvartól. Az udvar nem ismerésén alapszik Biberachban való vak bizodalma is: angyalának nevezi a II. felvonásban. Nem tételezi fel róla, hogy csak *most* leplezte volna le a két por ördögi tervét; azt hiszi Bánk, mikor Izidóra Biberach közlését vele megismerteti, hogy Izidóra, a királyné barátnéja, mesét talált ki, melylyel kimenthesse Gertrudist. Ezért mondja Bánk e szavakat: »Szépen kidolgozott csalárdkodás«.

S hozzáteszi: »megbékélt; álmos is volt!« aztán így értelmezi tünődését: A királyné aludni ment, mint Melinda kivallotta, miután kibékült Ottóval és Melindával, mely utóbbi körülményt Izidóra mond el. Ottó tehát erőszakkal ejthette el Melindát, a királyné alkalomszerző, kerítő, bűnös a merényben. Csak a királyné lehet a bűnös, Melinda nem, különben nem őrült volna meg. Melinda nem beszélne tébolyodottan, ha egyaránt őrült volna Ottóval.

Bánk: Nem! nem lehet! Tanácsot álmod e
Szív s a kimérhetetlen irgalom
Által susogja azt a jó reménység
Lelkembe: nem lehet.

Melinda bűnös. Hevesi téved, ha azt hiszi, hogy a királynét menti e szavakkal. Kerítő asszonynak nevezi rögtön Biberach hírhozása után a II. felvonás végén. Bánk tudja, hogy Ottó a mulatság után nem lehetett volna együtt bizalmasan Melindával a királyné beleegyezése nélkül. Melindát ellenben lelke mélyén szánja a nádor:

»De hát ki az oka, hogy szegény nem tudja, mit beszél?!« Melinda őrjöngő szavait rosszul értelmezik a magyarázók. Gyulai Pál szerint a hold: a végzetes éjjel, a menyegző: a nászágy, a két nyíllövésnyi: az ő és Bánk boldogsága. Péterfy szerint: a »két nyíllövésnyire« azt teszi, hogy boldogsága oly közel van hozzá s most már mégis elérhetetlen! De mit jelent a hold *királyi lakodalma?*

Melinda zavaros szavaiban *van* értelem, akárcsak Shakespeare őrültjeinek beszédében. Melinda euphemisticusan fejezi ki magát. A lakodalom az ő nyelvén a dráma más helyén is: szeretkezés. A királynéval való jelenetében így szól:

> Bánkom se jött utánam — szegény!
> Azt vélte tán, hogy nála nélkül is
> Elmenni tudnék lakodalomba. Oh jaj!

Szavainak a III. felvonásban:

> Ha a szegény hold férjhez adja szép
> Leányait, mondjátok, hogy királyi
> Lakodalma van két nyíl-lövésnyire.

értelme ez: Ha a sápadt holdnál szeretkezni mennek a szép nők, mondjátok meg a holdnak, hogy a közelben, két nyíllövésnyire, a királyi palotában királyi lakodalma van: egy királyné a kerítő és egy királyi herczeg a csábító.

Bánk tán nem érti meg, csak esze elhomályosodását veszi észre s azt következteti belőle, hogy nem Ottó a főbűnös, mert ez esetben Melinda is bűnös lenne s nem őrült volna meg, hanem a királyné, a kinek bűnös szándéka nélkül a herczegnek nem lett volna alkalma erőszakra s ezért elhatározza, hogy a királynén áll bosszút. Ellene kell küzdenie, rajta megtorolni elvesztett jó nevét, nem a gyáva herczegen. A dráma törvénye sem engedi, hogy két ellenfél ellen küzdjön a dráma tragikus hőse és Katona József teljes művészettel téríti el figyelmünket, érdeklődésünket Ottótól és fordítja a Bánk és a királyné közt ezentúl vivandó küzdelemre.

Tiborcz lép fel és szintén a királyné ellen tüzeli a nádor buzgó vérét.

A Tiborczczal való jelenetet régebben úgy fogtam fel, hogy Bánk ebben már helyesli a pártütést. Nem így van. Mikor Tiborcz elmondja, hogy ő is közéjük állt az összeesküvőknek s hogy polgárháborúra is gondolnak már, mint Bánk sejtette jó előre, a nádor felkiált:

> »Ha! — ezt hogy elfelejthetém — istenem!«

Nem azt jelenti ez a felkiáltás: jó, hogy eszembe juttattad; vannak segítőim. Az az értelme: hittem volna-e, hogy nem gondolok többé a pártütésre s most eltiport becsületem elfeledtette.

»Magyar hazám!« sóhajt fel a nádor. Csak búsulni, sóhajtani tud a haza sorsán a nagy csapás után, mint Péterfy helyesen magyarázza. A pártütést most sem helyesli. Mondja is Tiborcz előtt:

> Kirontjuk a korlátokat, — lezúzzuk
> A jó barátot, ellenséget; és
> Aztán ha czélra értünk, sírni kell csak:
> Szánom keserveitek, emberek!

Schiller Tellje hasonlóan beszél a forradalomról. Tell maga bosszút áll, de az országos zendülés élére állni nem akar. Péterfy mély meglátással értelmezi e helyet: Bánk kirontja majd a korlátokat aztán, ha czélra ért, neki is sírni kell. De hozzátehetjük Péterfy magyarázatához, hogy Bánk nem akarja, hogy a hazát is ez a baj érje.

Nem áll a pártosok élére most sem, nem polgárháború árán keres megtorlást, nem bánki sértődésről van szó, nem az alkotmányról, hanem jó nevéről s ezt ő maga torolja meg. Nem is megy a pártosokhoz. Tiborczra akarja bízni Melindát, nem rokonaira, nehogy gyanuba keverje őket s fiacskáját is, hiszen alighogy Tiborcznak meghagyja, hogy keresse fel asszonyát és ha megtalálja, várakozzék reá, alvó gyermekét kelti fel s csak mikor később Tiborcz jelenti, hogy Melinda a királynénál van és Bánk Mikhállal a királyné előszobájában találkozott, adja át fiacskáját Mikhálnak, kinek már nem árthat s ki legjobban meg fogja védelmezni. A pártütés úgyis tárgytalan lesz, gondolhatja magában, ő előbb végez Gertruddal.

Biberach és Ottó leszámolását is méltatnunk kell. Biberach reméli, hogy Ottó merénye nem sikerült. Tudnia kellene az ellenkezőjét, de szeretné nem hinni, mert haszonleső lelkének az lenne az érdeke, hogy a gyáva herczeg czélját el nem érte volna, viszont a készülő merényről mégis tiszta képet nyert légyen a berohanó Bánk s egyrészt megölte volna a herczeget, a minek Biberach megörült volna, mert gyűlöli Ottót a megszegett igéretekért, az elmaradt jutalmakért, másrészt Bánk dúsan meghálálta volna a felvilágosítást. Biberach reménykedik, mikor Ottó lihegve hozzá fut:

> »Oly sárga a herczeg?«

Bizonyára Bánk elől ugrott meg, gondolja s még mindig azt hiszi, hogy a gyáva Ottó nem volt oly mohó és még idejében ért oda Bánk. Nem így történt és Biberach haszonleső, kárvallott lelke egész gyűlöletével fordul Ottó ellen s így vesztébe rohan.

A királyné keresteti Ottót. Ez rettegéssel fogadja e hírt. Gyulai Pál megint félreérti a drámát, mikor azt írja (277. oldalon): »Épen nem lett volna fölösleges, ha Ottó egy pár szóval elbeszéli Biberachnak, hogy a királynét a búcsúpohárnál rászedte.

A királynét illető részleteket magától Ottótól is hallani kellene a közönségnek, hogy legkisebb kétsége se merüljön fel, minthogy a mű tragikai alapjára nézve kiválóan fontos, hogy magában a merényben a királyné teljesen ártatlan.«

De hiszen Katona nem is hagy kétségben e felől. Azzal tanusítja Ottó a királynénak a porok körül s a szeretkezésben való ártatlanságát, hogy rettegéssel fogadja a hirt, hogy a királyné keresteti.

Biberach: Te reszketsz jó uram! mi baj?
Ottó: Néném kerestet.
Ő kerestet; érted ezt.
Melinda ott van. Bánk is itthon.
Melinda — reszketek.
Nem a nagyúrtól — nem az egész
Országtól; én csak rettentő királyi
Némemtől irtózok.

Biberach: Édes herczegem, de hát
Mért félsz? talán vétettél ellene?
Ottó: Te kérded azt, tanácsadó? te?

Nem tanuságtétele ez Ottónak, hogy a királyné a merényben ártatlan? Gyulai Pál kifogása tehát teljesen elesik.

Ép oly fontos drámai szempontból, mint Ottó rettegése a hirtől, maga a tény, hogy a királyné keresteti. Sem e tény fontosságát, sem okát a magyarázók nem figyelték meg. Péterfy szerint Gertrud azért keresteti öcscsét Myskával, a királyi ház hű emberével, hogy ne is gyanítsa, miért keresteti. De hiszen Myska találkozik Ottóval s megmondja a herczegnek küldetése okát: III. 6.

»Rejtsd el magad, herczeg, — kér a királyné.«

Miért üzeni ezt Gertrud? Melindát nem bocsáttatta maga elé, bár még reggel hozzárohant Melinda és tévesen hiszi Arany János és Gyulai Pál, hogy Melinda kétszer volt a királynénál s így a királyné tudott a merényről, mielőtt Izidóra ezt neki felfedte. Izidórától tudjuk meg, hogy Melindát Gertrud nem fogadta napestig. IV. 2.

Izidora: »Igaz, hogy rendelésedet
Tudtam, mivel bé nem bocsájtatik
Még maga Melinda is.«

Gertrud tehát még nem tudhatta Ottó merényét, mikor Myska útján figyelmeztetést küldött neki. A királyné figyelmeztetése a Melinda irányában nem egészen tiszta lelkiismeret elősejtelme. *Aggódása Ottóért szükséges és remek motivuma Gertrudis bűnösségének.*

Csak abban ártatlan, hogy nem készakarva, Ottó gazságát nem tudva, tért a mulatság után nyugovóra.

* * *

A IV. felvonás napestkor játszik. Érthető. A királyné kábult volt az álomportól, aztán olvasni akart, hivatalos ügyeket intézni, ezért csak délután kerül Izidóra a szín elé. Bánk késő megjelenését már fentebb megokoltam. Péterfy úgy tartja, hogy a királyné felkiáltása nélkül (»Napest!«) a cselekvényt folytonosnak lehetne tekintenünk s Katona József a királyné idézett szavaival ellentétben így is gondolta. Hogy Péterfy téved s nem Katona József, bizonyítja Gertrudis második felkiáltása:

Vitézi módra méssz
Le szép nap! Ah, — hol ily halál? Eredj.
Eredj; utól nem érlek — én csak asszony
Vagyok.

Bánkon erőt vesz az *est* hangulata. IV. 6.

A nap elnyugtával az
Örvendezők is elnyúgodnak.

Hevesi Sándor szerint a pártütés az ok, a miért napestkor játszik a IV. felvonás. Peturék úgy határoztak, hogy éjjel támadják meg a királyi palotát s Katona József össze akarta kapcsolni a két cselekvényt. Hevesi gondolata találó, de tovább kell fűznünk. Bánk nem csatlakozik az összeesküvőkhöz s így nem ez okból van hézag a III. és IV. felvonás időpontja közt. Az írót a drámai érdek kényszerítette, hogy az összeesküvőket is felléptesse a II. felvonás után is, ezt meg nem tehette volna, ha Bánk napest előtt öli meg a királynét. De motiválta Bánk késlekedését: a külső körülményekkel és Bánk benső küzdelmével, hamleti töprengésével. Tovább viszont nem halogathatta volna bosszuját, mert különben Peturék megelőzték volna és ő az ő indokaikat nem helyeselvén, nem akarhatta, hogy az őt érendő megtorlásban ők osztozzanak vagy csak ők lakoljanak. Mikor a IV. 6. jelenetében morogva belép a királyné termébe: »Helyesen. Istenemre, az!« nem az összeesküvésnek szól helyeslése, mint előző Bánk bán-tanulmányomban írtam, hanem a királyné szavainak: »Én csak asszony vagyok«, hisz e szavakat Gertrudis Bánk beléptekor mondja.

Mikhálnak, a kinek erőszakos rimánkodása előzi meg a gőgös, visszautasító, ingadozhatatlan királyné halálát, csak most, a királyné előszobájában adja át a nádor fiacskáját, tehát az összeesküvőkkel előbb nem találkozott.

Bánk felsorolja a királynénak a nemzet ellen elkövetett bűneit. Gertrudis nem érzi magát hibásnak:

Oh hazug! miért nem úgy szól
A hír tehát?

De Bánk is kijelenti, hogy *ez a* bűne jóvátehető:

Neked
Csak egy szavadba kerülne, mégis a hit-
Szegést előbbvalónak gondolád,
Neked csak egy kicsi reményt vala
Szükség hazudnod — egy csekély igéret
A zendülést elnyomhatná.

Bánk nem is az országos elégületlenség okából öli meg a királynét.

»Melinda helyett köszönni kell!« Nem mint jobbágy áll a királynéval szemben.

Gertrudis felháborodva utasítja vissza a kerítés vádját. Bánk habozásának ez az oka.

Gertrudis: Gonosz hazug! ki tette azt?

De Bánk tudja, hogy ha Gertrudis tiltakozása őszinte is, az utat jó ideje egyengette öcscse számára:

Melinda jó nevét te hagytad az
Udvarnak a nyelvére tenni.

Gertrudis ekkor mondja híres paraboláját:

Csak hadd nevessenek, hisz a hasonló
Történet életünknek azon szokott,
És kedves ízetlenkedésihez
Tartozhat, a mely megnevettető —
Már úgy születtetünk, mint a szegény
Emberbarátink kárán tapsolók;
Hiszen ha hét az utczán hétszer el-
Esett, azon szint' annyiszor kaczagjuk
Magunkat el. A szánás akkoron
Jön csak, midőn látjuk, hogy egyike
Többé felállni nem tud.

Arany és Péterfy szerint Gertrudis e szavaival Melinda esetét udvari nevetséges cronique scandaleuse színében emlegeti. Hevesi szerint Gertrudis úgy emlegeti Bánk családi szerencsétlenségét, mintha Melinda elbukott volna s nem pokoli cselnek esett volna áldozatul. Nem jó egyik magyarázat sem.

A parabola értelme ez: Ha valaki az utczán hibáján kívül kivül elesik és Melinda bukása is csak ilyen, ezt az emberi gyarlóságunk nevettetőnek találja. Csak ha ez az utczai elesés halálos, ha Melinda halálát okozta volna elesése, akkor volna ok szánalomra.

Bánk nem érti meg a királynét.

»Szörnyeteg! kész
Lennél te is kaczagni?«

Gertrudis csak felkorbácsolja a megbántott férj vérét s ettől a perctől a királyné számára nincs menekvés. Mikor ledöfte, Bánk így kiált fel:

»Ne tapsolj hazám?
Örvendj becsületem, lemosta mocskod
A vérkeresztség — oh Melinda!

Nem a haza nevében ölte meg a királynét, hanem Melindáért.

Azok, a kik a hon nevében akarták megölni, későn érnek oda. Petur IV. 9.

Itt hever már; s a dühös
Tenger magát örömmel engedi
Egy kis gödörbe elszorítani,
Csak ottan is zúzhassa a hajókat.

A nehéz alkonyban, a mélyen gondolkodó és beszédében is fenséges királyné varázsló közelében, még ki nem hült holttesténél a nyers Petur is allegorikusan; parabolában fejezi ki gondolatait. Mit jelentenek Petur szavai?

Szinte kétértelmüen is beszél most, mint a királyné szokott. Azt akarja-e mondani Simonnak: nem kell tovább menned a zendülésben, elég, itt hever Gertrud és mi pártosok, mi a dühös tenger beérjük, hogy e kis körben zúzhattuk a hajókat, nem kell országos zendülést okoznunk? Aligha. Hiszen előzőleg azt kiáltotta előbb: »Az egész nemet kiirtsátok« s hogy Gertrudis véres tetemének látására nem csillapult bosszúszomja, igazolja későbbi parancsa, hogy Ottó kínokra hurczoltassék.

Szavai ezt jelentik: Elég is Simon, neked nem kell többet tenned a zendülésben, a nehezén túl vagyunk, a tengerbecsvágyú Gertrud itt hever holtan és gonosz indulatában még haldokolva is örült, hogy az országot nem kinozhatja többé, legalább minket pusztít el, zendülőket, a miért a kis gödörbe elszorítottuk. Elég Simon, nem kell tovább menned, de nem is lehet, meg fogunk lakolni. Halálsejtelem szól Petur szavaiban. A Bánk Bánban, a IV. felvonásban valamennyi szereplő, a ki halált szenved, ilyen tragikus sejtelemmel lép le a színpadról.

Gertrud a véresen, de fenségesen letűnő napot szólítja meg, Melinda így búcsúzik:

Óh Bánk, látlak-e megint,
Bánk (szorulva) Megint.
Melinda: Igen — megint! mély siromon
Túl a halál szép halvány angyala
Meg fog mutatni megint.

Tragikai sejtelemnek kell felfognunk Petur szavait is.

* * *

A dráma első, 1821-iki kiadásában Solom mester, ki hideg gyanuból, hogy Petur a királyné gyilkosa, Peturt halálra sebezte, a következőket mondja az V. 2. jelenetében.

Az istenemre, kit imádok; ősz
Atyám fejére esküszöm — magyarról
El nem hiszem, mert az előbb a világ
Láttára tenné, mint alattomosan.

Péterfy is Solom szájába adja e szókat az ő Bánk Bán-kiadásában, tehát nem vette észre az ellenmondást, melyre Gyulai Pál figyelmeztet, hogy az a Solom, a ki Peturt, mint a királyné gyilkosát megrohanta, most megesküszik, hogy nem magyar volt a tettes, holott ugyanebben a jelenetben is Peturt mondotta Gertrudis gyilkosának. Eme szavaknak Solom ajkán nincs értelmük. Katona József tollhibát követett el, zászlós urat kellett volna írnia Solom helyett. Eddig szól Gyulai magyarázata. Ezt még nagyon ki kell egészítenünk. Katona József fáradtan másolhatta az utolsó felvonást és így e kis elvétés kikerülte a figyelmét. Hogy csakugyan tollhiba, az is bizonyítja, hogy első és második zászlós úr szerepel e jelenetekben, kik közül a II. zászlós erősen királynépárti; az I-nek, ha a tollhibát meghagyjuk, semmi szerepe nem volna, pedig ha nem szánt volna neki szerepet az író, nem különböztette volna meg tőle a II. zászlós urat. Egyszerűen zászlós urat szerepeltetne s nem *első* és *második* zászlós urat. A kettő közt contrast van, minthogy tehát a II. zászlós királynépárti, pártosoknak nevezi a magyarokat; a Solomnak hibásan tulajdonított szavakat, melyek tagadják, hogy magyar ölte meg a királynét, csak az *első* zászlós mondhatja.

Mire alapítja az első zászlós a véleményét? A dráma mindent kell, hogy motiváljon és Katona drámája e tekintetben is remekmű. Motiválja az első zászlós véleményét is, noha a magyarázók nem vették észre.

Solom: Királynénk asztalán ezen
Levelet találtam, hogy jövék.

Király mohón elkapja a levelet, de halkkal adja azt egyik zászlós úrnak.
1-sö zászlós úr (olvassa): »Glogoncza; 1213. Kilenczedik hava 20-án, mint Sz. Lestár napján.

Áldás, szerencse néked nagy királyné!
Országod alsó részei nem sokára
Inkább mutatnak egy kovácsműhelyt,
Hol vízre lesz csak szükség a tüzet
Öntözni, melyben most a kardokat
Edzik. Nagyasszonyom! vegyen Kegyelmed
Kormányozásban más szabásokat —
Itt pártütéstől félhetünk. — Igaz
Ember tanácsol.

Pontio di Cruce
Templomvitézitek nagymestere
s jóvoltotokból itt az illyrek között királyi helytartótok.«

Király: Úgy van.
I. zászlós ur: Mi van úgy, királyom?
Király: Ő hibás; hiszen
Máskép nem ölte volna meg magyar.

A zászlós úr más következtetést várt a királytól e levél elolvasása után. Azt, hogy íme az illyrek közt zendülés volt keletkezőben, tehát horvát vagy dalmát ölte meg alattomosan, a tett után szökve, a királynét, nem magyar, nem Petur.

A zászlósnak *ez* a véleménye, fentebb idézett szavainak *ez* az értelme és jelentősége. Csak ily értelemben mondhatta:

»Magyarról el nem hiszem.«

Solom megérti, mire czéloz az első zászlós, azt feleli neki: »Engedj!« elsiet, majd bevezeti Simon bánt, egyet az összeesküdtek közül, annak bizonyságául, hogy magyarok voltak a zendülők s közülük került ki a gyilkos. De felsül, a becsületes Simon vallomásából kitűnik, hogy Petur ártatlanúl lakolt.

E határozatlanság közepette egyszerre Bánk ott terem és feladja magát. De vádlóként lép fel:

Szükségtelen beszélni tetteit:
Felért az égre a sanyargatott
Nép jajgatása s el kellett neki
Akármikép is esni, hogy hazánk
Ne essen el polgári háborúban.
Zendülés.
Lappanga mindenütt, s csak ő vala
A gyűlöletnek tárgya; a legelső
Magyar, ki a hazáját kedveli,
Megtette volna rajta áldozatját.

Ezek Petur vádjai és bosszútörekvései, nem Bánké. A nádor mintegy beszámol ezekről is, Gertrud jellemrajzának, gyűlölt voltának feltárása ez a messze országból érkezett király előtt. Bánk nem azért gyilkolt, Gertrud nem politikai okokból vérzett el. E pontnál dől el, hogy politikai, történelmi drámával van-e dolgunk vagy sem. A kérdés fontossága miatt kissé szélesebb alapon kell tárgyalnom e helyet. Hallgassuk meg mindenekelőtt magát a szerzőt. Katona József a magyar drámáról írt értekezésében három ízben nyilatkozik Bánk bosszújának indokáról. 1. »Egy Bánk bánt megölt becsületének omladékin felállítok.« Itt nem szól arról, hogy Bánk a haza nevében ölt. 2. »Bánk és Feliczián nem bosszúlhatják az asszonyi becsületet és megtiportatott jussát az emberiségnek?« Itt is magán- és emberi sérelemről szól csupán és a kettő egy. 3. Jegyzetben azonban ezt írja: »egy hatalmas, egy királyi Bánk *nem mint jobbágy öl*, hanem mint élet-halál ura *hazájának és*

becsületének teszi meg mint vetélkedő vetélkedőjén a maga erőszakos áldozatját.« A drámában is írja: »a legelső magyar megtette volna rajta áldozatját.« Bánk a hazájáért is ölt, de csak oly értelemben, hogy mások politikai, hazafias bosszúját nem tartóztathatta volna fel, ha ő megölt becsületéért nem is állja meg véres bosszúját. Mert »zendülés lappanga mindenütt«. Azzal, hogy Gertrudist jó nevének elvesztéséért megölte, a zendülők célját is végrehajtotta: a királyné pusztulását. De nagy különbség, hogy a pártosok megölték volna a Melinda elleni merénylet megtörténte, sőt tervezése nélkül is, Bánk csupán az ő céljukért sohsem ontott volna vért. Bárány Boldizsár, kinek megjegyzéseit Katona magára mérvadóknak vallotta, a következőket mondja: »Ha Bánk Tiborctól egy esztendővel ezelőtt ugyanezeket hallotta volna mondatni, hallotta volna neje mellén bizonyos tele érzésében boldogságának: óh mennyi erőt és sikert vesztett volna ez el! A játék címe nem Magyarország, hanem Bánk Bán, és ennek mostoha sorsát akarjuk tudni, nem Magyarország sanyargattatását.«

Gyurmán Adolf is az Életképek 1845. évf. II. félév 20. sz. azt írja: »Katona II. Endre korának politikai nagyfontosságú tényeit csak hátterül használja s nem abból szövi ki cselekvényeit.«

Greguss Ágost a Pesti Napló 1854. évf. 174. sz. kikel azok ellen, kik Bánk Bánt politikai szempontból méltányolják, mint forradalmár darabot, pedig a politikai szellem, mely Bánk Bánt átlengi, tökéletesen monarcho-arisztokratikus, a fölléptetett főbb személyeknek uralkodó irányelve törhetetlen hűség a fejedelem iránt. Gyulai Pál ellenkező véleményében az elavult tragikus bűnkeresésnek róható fel az a tévedés, hogy Bánk Bán »többé királyát sem tiszteli, mi önként foly monarchiai érzülete megromlásából.« (234. old.)

De a dráma törvénye sem engedi, hogy szétforgácsolódjék a hős küzdelmének célja. Katona művésziesen concentrálja a cselekvényt. Ha Bánk a haza ügyében nem menne az összeesküdtek házába, bajosan sikerült volna Ottó merénye. Az érdeklődésünk az ő hitvesi szerelmének tragédiájára összpontosúl. Hogy Bánk Bán valóban a legnemzetibb irányú és szellemű drámánk: azt lehetetlen czáfolni és Gyulai Pál, Beöthy Zsolt, Riedl Frigyes szép méltatásai után fölösleges bizonyítani. De műfajilag nemzeti, történeti, politikai drámának *nem* mondható. Toldi szerelme is lovag-epos, egyúttal nemzeti szellemű alkotás. Azzá tesznek egy művet, akár epost, akár drámát: alakjai, beszédeik, a nemzeti gyászos vagy boldog milieu, de a dráma műfaját a fő hős küzdelmének célja határozza meg. S e felől Bánk Bán nem hagy kétségben. Ha nemzetét bosszulandó ölte volna meg a királynét, nem meredne szoborként, mikor Myska bán Biberachtól, kiben Bánk bízik, a király elé sietve, a királyné ártatlanságát hírül hozza. Hiszen ha hazájának oltalmában ölte meg Gertrudist, nem rendülne meg Myska szavaira. Bánk közvetlenül is értésünkre adja, hogy Melindát bosszúlta meg a királynén:

Ha tizszer, harminczszor megölt,
Ha kincsemet rabolta el, ha széjjel-
Szakgatta gyermekimet, feleségemet —
Még tán megengedhettem volna; de
Ő jó nevét ölé meg nemzetemnek
Rút öcscse által s a feláldozott
Becsületet kiűzte udvarából.

Két homályos hely van e kifakadásban. Gyermekeiről beszél s itt már nem értheti a jobbágyokat, mert feleségét is említi nyomban, tehát saját családjára gondol; már pedig tudjuk, hogy csak egy gyermeke szerepel a drámában. Félreértésekre adott alkalmat az is, hogy a feláldozott becsület kiűzését panaszolja.

Az első nehézség magyarázatára emlékeztetek az »elmegyek a pápához, császárhoz, királyhoz« kezdetű szenvedélyes kitörésére vonatkozó magyarázatomra. A jelen esetben is ilyen — banális — erős indulattól sugallt kifejezésmódot használ. Így panaszkodnék minden ember az ő helyén, még olyan is, kinek egy gyermeke sincs.

A másik homályosságot Hevesi magyarázni igyekszik. Szerinte e sor tévedésből maradt meg az átdolgozott drámában. A Bánk Bán első formájában ugyanis Melinda nem őrül meg s mikor panaszra jő Gertrudishoz, ez hidegen utasítja el; kiűzi az udvarból. »Katona az átdolgozásban elfeledte törölni e sort, mely itt nincs helyén.«

Dehogy is nincs! Hiszen a IV. felv. 4. jelenetében ezt parancsolja a királyné Melindának:

El kell az udvarunk hagynod, Melinda.
Melinda: El, el? helyes!
Gertrudis: De minden lárma nélkül.
Melinda: Semmit se félj, hogy pompásan hagyom
El! — Gazdagon jövék abba; és
Koldúsi módra költözök ki abból.

Tehát kiűzte a feláldozott becsületet udvarából.

Nem csodálhatjuk tehát, hogy Bánk kérkedik tettével a király előtt.

A sorsfordulat a magyarázók szerint Solom e szavaira következik be:

(Petur) egy átkot nyögött ki még
Nagyasszonyunkra *és az alattomos*
Gyilkosra.

Így tartják Arany János és Gyulai Pál. Péterfy szerint is az első csapás ez Bánkra, midőn ép legbüszkébben emelte fel fejét. De Bánk nem titkolta tettét, tehát mint Hevesi Sándor nagyon helyesen megjegyzi, az alattomos gyilkosság vádja visszahull a gyorskezű királyi alattvalókra, a kik ítélnek kihallgatás nélkül. Mindamellett

Hevesi úgy véli, hogy Petur Bánkot átkozta. Ez ki van zárva. Még megnevezetlenül sem átkozta »a királyné alattomos gyilkosát« s ép oly kevéssé magát Bánkot. Csodálatosképen a magyarázók nem vetettek ügyet néhány igen fontos, szembeszökő körülményre.

A IV. felvonás 9. jelenetében Solom beront e szavakkal: »Alattomos királyi gyilkosok!«

Petur megfelel neki: Hazudsz, hazudsz, istentelen gyerek! Sohasem alattomos a magyar.

Nem azt mondja ezzel Petur, hogy nem magyar gyilkolta meg a királynét, hiszen e szavakban: »Itt hever már« a magukénak vallja a véres tettet.

Az alattomosság vádja ellen tiltakozik Petur, nem a gyilkosság vádja ellen.

Miért átkozná röviddel rá az *alattomos* gyilkost? Tudnia kell, hogy Solom kihallgatás nélkül, ítélet nélkül áll véres bosszút. Tudja, hogy mialatt őt és háza népét kiirtják, a gyilkos jelentkezhetik, a nélkül, hogy ő és Solom erről tudomást szerezhetne. Aztán meg tudjuk, hogy megsejtette szörnyű végét; ő mondta, hogy Gertrud a sírból is halálos bosszút fog állni a pártütőkön. Inkább hiheti, hogy vele egyidőben, csak más helyen a királyné gyilkosa is bűnhődik, mintsem azt, hogy az illető alattomosan bujkál. Ne téveszszük szem elől, hogy Petur nyögve, haldokolva átkozódott. Nyögve, haldokolva nevezte meg gyilkosának Ottót a királyné. Félreértés volt; miért ne lehetne félreértés Bánk megátkozása is? Bánkot nem átkozhatja, hiszen a dráma első kidolgozásában, mint a Rostából tudjuk, maga Bánk vezette fel a megroncsolt testű, átkozódó Peturt. Tehát nem az volt a költő intenciója, hogy Bánkot átkozza, hanem az, hogy a királynét és az ő megnyomorítóit: Solmot és katonáit. A második kidolgozást is úgy kell tehát értelmeznünk, hogy a királynét és Solmot átkozza Petur. Solom persze nem magára, hanem a királyi gyilkosra vonatkoztatja a haldokló átkát, mely a kínok miatt szűkszavú. Bánk sem veszi magára Petur átkát. A hangsúlyozásban, a színész játékában és a kommentárokban van a hiba! Bánk így nyomja meg a szót: Petur *engem* átkozott alattomos gyilkosnak? ámde *őt* is átkozá, azaz lehetetlen, hogy vele, Gertruddal együtt engem is átkozott volna. Nem is rendül meg, a lovagok is tisztelettel néznek fel a nádorra, egyikük sem mer a szerintük bűnös királynéért párbajt vívni, csak Solom áll ki, de ő félreértette Peturt, így értnető kiállása. Bánk épenséggel nem mutat csüggedést:

> Kedves fiú, miért
> Akarod fejed bezúzni egy gonosz
> Asszony miatt?

A sorsfordulat akkor következik be, mikor Biberach gyónását, a királynénak a gazságban való ártatlanságát Myska bán hírül

hozza. Tragikuma akkor sújt le rá, mikor a halott Melindát hozzák. Bánk felzokog:

> Az ég siket fájdalmaimra —
> Végsemmiség az én ítéletem —
> Az Isten engem büntetésre nem
> Tart érdemesnek; — az angyal, mely jegyezte
> Botlásaimnak számát, *ily következést*
> Húzó *legelső lépésemkor* el-
> Rémült dicső helyén és félrefordúlt
> Könnyes tekintettel törölte ki
> Nevemet az élet könyvéből.

Mi volt az első szerencsétlen lépése? Nem valami tragikus bűn. Bizonyára az, hogy Melindát a bűnös udvarba hozta. De ezt meg kellett tennie. Itt a drámai cselekvény szükségszerűsége jut kifejezésre. Az ily következés kikerülhetetlen volt. Az *ily* következés: Melinda halála, Bánk tragikuma.

Dr. Harmos Sándor.

SZÉCHENYI-IRODALMUNK KÉRDÉSÉHEZ.

Széchenyit, mint a nemzet nagy regenerátorát, ismeri mindenki, s mióta Kossuth világgá bocsátotta a maga tömörségében pathetikus dicsőítő jelzőt, minden iskolában, mindenütt a legnagyobb magyar néven emlegetik. Nem így a külföldi irodalom, melynek jellemző tünete, hogy Széchenyit úgyszólván nem is ismeri.[1] Azok a nagy művek, melyek egyetemességükkel óhajtanak kitűnni, nem szólnak róla mint egy nemzet nagy regenerátoráról. Már pedig e művek alig egyebek, mint reflexei nagyobb, de többnyire kisebb, bár tudományos munkáknak, és ha ezekben nem tűnik fel valaki többnek, mint helyi jellegű népies hősnek, vagy néhány hét történetére jelentős szónoknak, úgy hamar elmosódik szereplése a világtörténelem hatalmas arányaival szemben.

De úgy látszik, nem sokkal élesebb körvonalakban látjuk mi is az ő világtörténeti szereplését. Berzeviczy, az Akademia elnöke, a nagy államférfiú halálának ötven éves évfordulóján kijelenti, hogy »Széchenyi tanításának igazi tartalma, lényege a politikai és társadalmi élet hullámzásai közepette a nemzet köztudatában mindinkább elhomályosul«.[2] Ugyanekkor Angyal Dávid alig foglalkozik mással, mint a közfelfogás tévedéseinek helyreigazításával, avagy csupán napfényre hozatalával. Hangsúlyozza, hogy Széchenyi nemzetiességének ferde beállítása, az erkölcsi tényező állítólagos kevésre becsülése, anyagiassága mind egy-egy kevéssé erős pontja a ránk maradt irodalomnak. Valamint az a nézet sem helyes, hogy ő a politikai szabadságot korainak tartotta, és aristokratismusa őt téves irányba vitte. Úgy látszik tehát, hogy a Széchenyi-irodalom nem vezetett eddigelé egyöntetű tudományos megállapodáshoz, nem eredt világtörténelmi fontosságú nézőpontokból, csak nagyon is helyi vagy ideiglenes, nem pedig egyetemes és korszakokra szóló hatásokkal számol.

1. Mindezek a kérdések megoldásukat találják abban, hogy a Széchenyi-irodalom a mult század egyes évtizedeinek

[1] V. ö. Cambridge: Modern history X., Lavisse-Rambaud: Histoire générale, X. stb.

[2] Budapesti Szemle, 1910. máj. 167. l. Angyal u. itt.

gyorsan változó hangulatát nagyon is élénken követte, azzal együtt haladt, ha még oly szögekben történt is az irányváltoztatás. Sokan úgy vélik, hogy Széchenyiről nem éppen jelentős irodalom maradt reánk a XIX. századból. Ha ez igaz, úgy ennek okát nem találjuk másban, mint abban, hogy a XIX. századot egy, a társadalom képzeletét erősen megragadó, egy időre úgyszólván teljesen absorbeáló esemény — a forradalom — szakította ketté. Az új Magyarország csak a kiegyezés után kezdődik, a régi a politikai indifferentismus kezdetéig tart. Eddig a legjelentékenyebb Széchenyi befolyása de facto, de nem az a népek képzeletére, melyet sokáig egyedül Kossuth tud megremegtetni. Ez a kettős ok a leghatározottabban hozzájárul a Széchenyi-irodalom sajátos jellegének a magyarázatához; az egyiknek eredménye az, hogy Széchenyi rendszerét egy nagyon is disparát fogalommal hozzák párhuzamba, a Kossuth rendszerével. A másik a szabadságharcz tragikuma, melynek egy elkésett utójelensége Széchenyi megrendítő halála. Bizonyos, hogy e kettő roppant erősen igénybeveszi az irodalom figyelmét, azt mondhatnók, itt-ott tévútra is vezeti és egyszersmind egyoldalúvá teszi. Mi sem érdekesebb, mint az irodalom eme sajátos árnyalatait, eszmetársulásának csomópontjait felkeresnünk, s megjelölni a sok művön mindenütt keresztülütő közös színezetet, e műveket csoportosítani, hogy ne mondjuk, az iskolákat megállapítani.

2. A különböző korok, évtizedek felfogása Széchenyit illetőleg erősen eltérő. Ő kétszer vonta magára a nemzet figyelmét; két, egymástól hosszú depressio által elválasztott korban lelkesülnek érte. Az első az a kor, melyben a nemzet közvéleményébe ifju, erős voltát igézi bele, mely a régebbi állapottal szemben erősen felötlő. »A múlton és annak nagyságán való szeretetteljes, de bánatos csüggés, mely csak egy árnyalatban különbözött a csüggedéstől, — mondja Gaál Jenő[1] egy ügyes szójátékkal — fogta el a kebleket és bénította meg az elméket.« Talán Aranynál senki találóbban nem jellemezte a Széchenyi előtti kort:

S mint lepke a fényt kábulva issza,
Úgy lőn nekünk a romlás — élvezet;
Egy-két kebel fájt még a multba vissza:
Nem volt remény már, csak emlékezet.

Ekkor jelenik meg Széchenyi, az »ébresztő«, ki felrázta a nemzetet tespedéséből. Arany phantasiája pathetikus élességgel tükrözteti a korhangulatot:

Ő az, ki által lettünk és vagyunk.

[1] Széchenyi J. nemzeti politikája. 1902. I. 130.

Ez maradt a nemzet köztudatában a »legnagyobb magyar« jogi alapja gyanánt.

A másik kor az, a midőn Széchenyi jövendölései beválnak. Ő volt az, a ki egyedül tudott előrelátni, ő — a »próféta«. Ez az időpont halála évtizede, a mivel egyúttal előtör régi érdemeinek méltatása is. A költők ekkor ihletődnek meg szelleme által. Széchenyi jóslatai ekkor igen sokat foglalkoztatták a közvéleményt. Ebben a tekintetben talán nem kevés túlzást is látunk. Tény, hogy Széchenyi ismerte jól a magyar népjellemet ; általában jó néplélektani megfigyelő volt. Európa összes nemzeteiről kitünő megjegyzések olvashatók műveiben. A midőn mindegyre a magyar népszenvedély, e vulkán explosiójától — évszázados vágyakozások hirtelen előtörésétől — tartott, jól számított, de e számítást több, nem-hazai látókörű ember is megtette, ha nem is oly élességgel, mint ő.

3. A két évtized közé esik egy, a színhatást fokozó contrastkor, egy Kossuth-korszak, melyben figyelik Széchenyiben a »pathologiai« elemet. Kétségtelen, hogy egy kiterjedt irodalom, egy *pathologiai iskola* keletkezik, mely Grünwaldig (1890), sőt Beöthy Ákosig (1901) igen erős. Ekkor jelenik meg az a Széchenyi

> Ki Róma buktán keblét felhasítja —
> Elég . . . a példa fáj : Széchenyi az !
>
> *(Arany.)*

Ez az iskola viszont ellentétes a közvélemény előbbi hangulatával. Az »ébresztő« jelentősségét tagadni kezdi úgy, hogy végtére eljut Beöthyig, a ki azt állítja : »Széchenyi sohasem ébresztette fel a nemzetet egyszerűen azért, mert erre a műveletre szükség egyáltalában nem volt«. (II. köt. 140.) Ime a felfogások szertelenségeire egy kiáltó példa.

Ez az iskola az, a mely felismeri Széchenyiben a forradalom ellenzőjét, de ezt csupán gátló szándékából magyarázza, melyre szükség akkor nem volt. Absurdnak kell állítanunk Beöthy felfogását, mely szerint : »Sz. I. élete és működésének alapgondolatát tulajdonkép *nem* a reform-actióhoz való tevőleges viszonya állapítja meg«. (II. köt. 139.) Ez az iskola egyszersmind a kritikai kíméletet és elmélyedést nem ismerő népies bírálat iskolája.

Az életrajzokban a pathologiai vizsgálat előtérbe nyomulását korán észlelhetjük, már talán Keménynél, ki a korai biographusok között messze kiválik, ki sokat foglalkozik a psychopathologikus vonással. Régóta szállóigévé lett, hogy Széchenyi nehezen érthető meg. Tegyük fel, hogy a szabadságharczban leli halálát ; ez esetben legendás hőssé tették volna, mint Petőfit, vagy martyrrá, s mint a nemzetért önfeláldozó politikus szerepelne az utókor tudatában. Ámde így — egyrészt őszinte nyilatkozatai, másrészt részletes naplói birtokában — megindult az

irodalomban a lehető legnaivabb psychopathologiai találgatások áradata.[1] Vegyük hozzá azt is, hogy a psychiatria, a kóros lelki jelenségek kisérleti alapon felépített tudománya (Kräpelin) sokkal későbbi, csak a nyolczvanas évekből való ; így a tudományos szempont azokból a vizsgálatokból eleve ki van zárva ; nemcsak a naiv képzelet, hanem a szigorú tudomány sem lehetett akkor abban a helyzetben, hogy kielégítő megoldást találjon. Széchenyi végzetének oka, mondották, önmagában van ; a körülmények, kiélezett történeti helyzetének befolyásáról viszont megfeledkeztek.

Ennek a psychopathologiai iránynak határozottan észlelhető kinövése az, hogy az emberek — ha tudatosan, ha nem — az abnormis, sőt kóros állapot képét visszavitték már az ifju Széchenyire, az akkori nagy reformer eszméire. És ez *argumentum ad hominem volt ellenfele, Kossuth normalis szellemi productumai felsőbbrendűségének igazolására.* Igy kapcsolódik a Kossuth-párhuzam a psychopathologiai Széchenyi rovására úgy, hogy a közvélemény megnyugodott a saját Kossuth-cultusa jogosultságában. Feledték, hogy az abnormis vonás Széchenyinél nem egy negativum, hanem positivum. Csakhogy ez a positivum nehezebben kielemezhető valami. A mi kéznél volt, a Naplók, melyről Zichy még 1896-ban is így nyilatkozik : »Vessünk egy pillantást Naplójába. Vagy inkább ne vessünk. Teli van az agoniával (sic), kétségbeeséssel«.[2] A kik még kevésbbé behatóan foglalkoztak vele, még különösebb világításba helyezték.

Ennek a pathologiai iskolának számos kinövéséről, könynyelmű nyilatkozatáról lehetne beszámolnunk. A kritikai oldalon a legmesszebb megy Beöthy Ákos, a pathologiai színezésben Grünwald Béla, kivel Beöthy ellentétbe helyezi magát, de hasonló túlzásokig megy. »Sz. számos erényei nem mételyeztettek meg. De *egy fogyatkozással* mégis sujtatott, mely maga *elegendő volt képességeinek jótékony hatását megbénítani,* t. i. nagyfokú idegessége.« Erre azután oly psychiatriai fejtegetéseket közöl, melyek egy sorban állanak Grünwaldéival, ki ellen ő tiltakozik. »A ki egy nemzet élére akar állani, — mondja Beöthy [3] — vas következetességgel és angyali türelemmel kell felruházva lenni. Ez a lelkiállapot is elégséges, hogy zöld ágra jutni (sic) nekie lehetetlenség volt.« Állítását sem a bekövetkező tények, sem a modern pathologia éppen nem erősítik meg. Midőn egyszerű neurastheniáról is alig van szó nála, a nemzet vezetésére szükséges »kellékek« semmi tekintetben nem csökkennek. Később, úgy látszik, csak egy közönyös társadalomban

[1] Hogy minő szánalmas psychiater lehetett Sz. háziorvosa, Balogh, nem egyéni tudását, hanem kora ismereteit tekintve, mutatja nyilatkozata Sz. betegségéről a »Közlöny« 1848. szept. 20. számában.

[2] Széchenyi életrajza I. 257. 1.

[3] A magyar államiság II. 147. 1.

tűnhetett fel oly szertelennek Széchenyi activ energiája. Grünwald ezt abban foglalja össze, hogy Széchenyi egy »harmonikus állapotot« nélkülözött: »A mint ő mélyen, rajongással tudott szeretni nőt, barátot, nemzetet, úgy akart ő szerettetni nőtől, baráttól és saját nemzetétől. Ezt a harmonikus állapotot *sohasem érte el teljesen*, s életének legnagyobb részében *végtelen távolság* választotta el tőle. Emberekkel kellett küzdenie, emberekre kellett hatnia. De idegrendszere beteg volt s nem tudott ellentállni az emberekkel való érintkezés izgató hatásának (sic)«.[1]

Ime Grünwald, ki ha helyes praemissákból indul is ki, mégis egy socialpsychologiai absurdumhoz jut. Annyit jelent-e ez, hogy Széchenyi szelleme nem volt rugékony, hogy másokkal való érintkezés — a támadások — őt izgatták s egészséges reactio helyett összeroskadt, fájdalmasan magához tért vissza, az egyedüllétbe? Úgy, éppen az ellenkezőjét kell mondanunk. Széchenyi ép a polemikus írásaiban a legrugékonyabb, a legharczrakészebb, fensőbbségét a legerőteljesebben kifejező. Ép a Világ, az ő legsubjectivebb műve, a radicalisok ellen írt Kelet Népe és a Politikai Programmtöredékek, meg a híres Blick a legerélyesebb, legmerészebb művei. Annyi bizonyos, hogy nem olyan volt, mint kortársainak uralkodó két typusa; sem a heves, lángra lobbanó, dörgedelmes magyarhoz, sem a jogok megtámadásában, mereven, hidegen ellenszegülő passivresistentia kedvelő magyarhoz nem hasonló. A lassú észjárású, bár logikus, komoly méltóságú és nehézkes modorú typustól élesen eltér modorban, a gondolkodás intensivitásában. De az abnormis, azaz az átlagembertől eléggé eltérő, Széchenyinek a képzeletet erősen megragadó tényeivel sokat kellett ez iskolának foglalkoznia — mert ez mégis könnyebb volt, mint Sz. gondolatmélységeibe leszállni. Egyre tragikus halálával foglalkoznak; különös volt a vég, melyet nem tudtak feledni.

Próféta lelkével jövőnkbe látott
S reményt, vígaszt mikor már nem talált ott,
Sötét örvény fölött emelt kezet,
S mélységébe önként temetkezett.
(Lévay.)

A pathologiai iskola nem különböztet meg Széchenyi életében több, meglehetős élesen elválasztandó korszakot. Nem fejlődése egészével, hanem a képzeletet megkötő egyes tényeivel foglalkozik;[2] így nem is veszi észre, hogy a pathologiai, a mennyiben szólhatunk róla, nem eredeti vonás nála, hanem később beálló. A dispositiót, bár mint tényt kell megállapíta-

[1] Az új Magyarország 94. l.

[2] Zichynek is van szerepe ez irány megerősödésében, melyről alább szólunk.

nunk, de Aristoteles híres distinctióját, bármily régi, bárminő hypermodern korban sem szabad feledni ; a mi közeli lehetőség, még nem valóság. Az ifju Széchenyiben, a Hitel írójában, még nincs meg az, a mi az 1841 utániban. Gaál a leghatározottabban kilép a pathologiai iskola naiv-praedestinatiós hiedelméből. Gaál szerint Sz. életében a »disharmonia« később keletkezett [1] és nőtt nagygyá, nem pedig eredetileg volt meg. Gaál joggal veti ellen a Naplók nyomán haladó idézés pathologiai irányának : »Jegyezze fel csak valaki, a ki erősen érez és mélyen gondolkodik, oly pontosan, mint a hogy Sz. tette, összes érzelmeit és valamennyi felvillant gondolatát, akkor nem ritkán még nagyobb kedélyhullámzást fog magánál észlelni, mint a Naplókban«.[2] Sz.-ben csak az 1848-as változások idéztek elő döntő lökést. De talán még ez sem. Falk Miksa csodálatosan objectiv művében egyszerűen így ír egy politikai discussioról : »Csaknem két óráig tartó tête-à-tête után visszatértünk a társasághoz, s a ki tanuja volt a vidám és szellemdús társalgásnak, mely most kifejlett s a vacsoránál késő éjfél utánig folyt, az bolondnak nevezte volna azt, a ki azt mondja neki, hogy a bolondok házában vagyunk«.[3] A legnagyobb izgalmak között töltött évek 1848—52-ig azt igazolják, hogy itt *a történeti időpontnak talán sokszorosan nagyobb befolyása volt, mint az egyéni dispositióknak.* Széchenyi kitünő psychologiájával mondja : »Szörnyű dolog az — *önmagát túlélni*«. Ez adja meg a közszerepléstől, s önmagától való undorának, »füstbe ment élete« kevésre becsülésének magyarázatát, s egyúttal »barlangjába« való visszavonulásának, majd öngyilkosságának igen egyszerű okát. Rugékony physicuma itt-ott még új remény felcsillanását engedi meg. Tiltakozik az ellen, hogy minden őszhajú embert elvénhedtnek tartsanak.[4] Kecskeméthy Aurél 1857-ben »benne az évek és testi-lelki fáradalmainak és szenvedéseinek súlya alatt meggörnyedt férfit találtam« ;[5] egyebet nem. Mindenesetre a képzelet nagyítása, ha más nem is, erősen torzít, nem csak a tények okaikból való magyarázatában, hanem a mi a pathologiai iskolának uralkodó jellege és kedvelt tevékenysége, értékelésben.

4. Ha tehát áttekintjük a Széchenyi-irodalom főbb változásait, azt találjuk, hogy mindegyik korszakban Sz. életének csak egy, hol az egyik, hol a másik periodusát emelik ki, a többi rovására. Szerepel mint *ébresztő.* A nemzet közvéleménye meghódol előtte, s ha érez is itt-ott idegenkedést Széchenyi gondolataival szemben, mégis az egészből kidomborodik a nemzet-

[1] V. ö. alább a 6. fej.
[2] Nemz. pol.
[3] Sz. I. kora 329. l.
[4] Kecskeméthy Aurél : Sz. I. utolsó évei 65. l.
[5] U. o. 38. l.

reformátor, kiválik, mint »patrióta«. A Pesti Hirlap megindultával kiesik régi szerepéből; a Kossuth-cultus e korában egy fájdalmas szerep, a fékező kritika hárul reá. Eötvösnél sokkal kisebbek is támadásra érzik magukat feljogosítva. Ez a *polemikus* kor. A nagy katastropha után, mint említettük, a jóslások a feltűnők, vagyis az előző korban vitt szerepe. Mint *próféta* szerepel még ma is nem egy költőnél:

óh te nagy, te szent
Nemzetteremtő szellemóriás
A kit jóslelked majd vakká teszen,
S Kassandra-sorssal vert meg, hogy te lass.
(Hegedüs.)

Tragikus halála a nemzet súlyos alkotmányválsága közben játszódik le s egyúttal Kossuth radicalismusának erőssége elevenedik fel a képzeletben, a Kossuth által kivívott független ország, független ministerium. A Kossuth-cultus erősödik, Széchenyiben pedig ugyanekkor, mint láttuk, a pathologiai vonások kerülnek felszínre.

Csak akkor, a midőn a nyolczvanas években nyugodtabb politikai megfontolás kora következik be, látjuk a 48-as törekvésekben a hézagokat, a rendszer ingadozó pontjait, az utópiákat. Ekkor felmerül s egyúttal kettéválik a két irány újból; eddig úgyszólván felváltva dominált a két cultus, Széchenyié és a Kossuthé. Most egymás mellett jelennek meg. A nyolczvanas évek hozzák meg Széchenyi közelebbi ismeretét. Ekkor jelennek meg a Naplók, a Levelek. Ekkor ír Zichy, a ki sok tekintetben átalakítja, új, költői háttérben festi meg Sz. alakját, írja le életének *külső* mozzanatait.

De nem egyszersmind eszméit is. Erre igen soká, 1902-ig várnunk kellett, egész a XX. századig hiányzott mindennemű egységes összefoglalás. Gaál Jenő műve alkot az egész Széchenyi-kutatásban fordulatot, mely Sz.-t rendszerében ismerteti; bár a szükséges részlettanulmányokra nem támaszkodhatott, mégis az egész *benső* Sz. eszmetartalmát felöleli. Végül a legújabb időben Sz. eszméi megújulnak és bizonyos joggal állíthatjuk, hogy egy Új-Széchenyi-mozgalom alapjai le vannak már téve. Gaál Jenő egy újabb műve és Réz tanár számos nagy munkája, sok értekezése [1] a legélénkebb bizonyítékai annak, hogy sok joggal mondhatjuk: *Széchenyi actuális* ma is. Párhuzamosan él a Kossuth-cultus utóhangjaként Sz. népies bírálata. Széchenyi eszméinek népszerűsítésében nagyok a nehézségek. Réz M.[2] határozottan állítja: »sem a pártok érdekeinek, sem a tömeg érzelmeinek nem felel meg Sz. nagyságának emlékezete«. Másrészt azt tapasztaljuk, hogy népszerű műveinkben inkább

[1] Bp. Szemle 1909—10. mind Sz. nyomán haladnak, vagy egyenesen reá hivatkoznak.
[2] Tanulm. 486. l.

nagyhangú szavakat, — a jelszavak mindig veszedelmesek — mint mélyebb értelmezést találunk Széchenyire nézve. Ő typikus példa lehet arra nézve, hogyan lehet valakit színtelenné, jelentéktelenné tenni — dícséretekkel.

Áttekintésünkben csak futólag vázoltuk a korszakokat, typusokat, elegendőnek véljük annak a meggyőződésnek igazolására, hogy a Sz.-irodalom fejlődése nem a legeredményesebb, mert nem kedvező korhangulattal kellett megküzdenie. Ha nálunk oly igazolatlan állításokra merészkednek, mint Beöthy, csoda-e, ha a hazai és külföldi irodalom a vázlatnál is kevesebbel elégszik meg ? Ha a porosz állam nagy regenerátorának, Freiherr vom Steinnek oly kiváló történetírója van, mint az angol Seeley, érthető ; de megelőzte őt a német Pertz. Mi nem ápoljuk, úgylátszik, úgy a mi nemzeti regenerátorunk históriáját magunk, nem mások sem.

5. A Széchenyi-irodalom ingadozásainak oka azonban nemcsak a kor subjectiv változásaiban rejlik ; egy tárgyi oka is van. Sz. életét homogénnek, egységesnek, megszakítás nélkülinek vették. *A rendszert nem eszméiben, hanem életében vélték feltalálni.* Réz tanár szükségesnek véli, hogy Sz. »következetességét« a támadókkal szemben igazolja. Arra úgy véljük, elég csupán rámutatnunk, hogy a következetesség nem tényekben, cselekvényekben, hanem *fogalmakban* lehet. Sz. fogalmi rendszeréről pedig kevésbbé volt eddig szó. Rendszere nem volt meg eredetileg ; a 20-as évektől kezdve alakult ki és később is természetszerűleg fejlődött. *A fejlődés nem vád, hanem szükségszerű tény.*

Sz. hatalmasat fejlődött, de fejlődésének külömböző korszakait nem igen vették tekintetbe ; úgy látszik, azért, mert »vas következetességet«, a »rendszer egységét« érezték ki életéből. Az új vizsgálatoknak nem szabad, nem lehet ezen az úton járni. Szem előtt kell tartanunk, hogy az ő életében nagyon is mély caesurák vannak, mélyreható változások. A korszakokra való osztás tehát szükséges annyival is inkább, mert egyéni fejlődésének időtartama is roppant eltérő a közönséges typustól. Ebben az összegező áttekintésben nem csupán kritikai adalékokat óhajtunk nyújtani. Ha szerény keretben is, kiválasztunk egy pontot, a hol positiv megoldásra teszünk kisérletet. Úgy véljük, a chronologiai szempont Sz. biographiáiból hiányzik ; ha vázlatosan is, megpróbáljuk itt megjelölni azokat a pontokat, a melyekben élesen irányt változtat benső szellemi élete.

Gyermekkora 1791—1813. tart ; igen sajátságos ezt constatálnunk ; ő 22 éves koráig — későbbi pályájára nézve — alig mondható gyermeknél többnek, a mi benső alakulását illeti. A háborús évek igen erősen feltartóztatták kiforrását. A fordulat 1813. novemberében áll be. A napoleoni hadjáratok vége felé így ír az eddig túlbuzgó és harczias katonatiszt : [1] »E hadjáratból

[1] Idézet Zichynél (Életr. I. 73. l.).

bőségesen kivettem a részem, s most már benső megelégedéssel és igazi örömmel óhajtanám látni a végét e szörnyű drámának. Eddig a *szenvedély hajtott; most már csak a kötelesség és a vas engedelmesség.*« Ime a fordulat Sz. életnézetében. »Mentől közelebbről kitanuljuk ezt a borzasztó mesterséget, annál inkább be kell látnunk, hogy mindaz, a mi előttünk oly nagynak, oly nemesnek látszott, *voltaképp* oly kisszerű és nyomorúságos. Az emberek csak a külszín után indulnak s az álbecsületre számítanak, melylyel embertársaik nekik adózni lesznek kénytelenek, semmint lelkiismeretük megnyugtató szavára hallgatnának, mely isteni érzés a boldogtalanok előtt egészen ismeretlen. A legfőbb érdem, melyre bármily hadfi szert tehet, *utóvégre is* csak abból áll, hogy lehető legtöbb embert megölhessen vagy megölethessen.« Vizsgálnunk kell e sorok jelentőségét, megállapítanunk értelmét. Széchenyi a harcz közben philosophálni kezd. Érzi azt, hogy a katonáskodás, mint mesterség, nagyon alacsony az ő erkölcsi niveaujával szemben, nagyon közönséges, mint élethivatás. Széchenyi magára eszmél. És *megtalálja a katonában önmagát: a nem-katonát.*

De egyszersmind egy egyénentúli kötelesség tudata él benne, mely reá rója a továbbszolgálást és ő ennek a benső kényszernek enged. De lelkében már nem katona többé. 1813 novemberében írja e levelet egy fiatal, fényes carrière-re hivatott mágnás-katonatiszt, a ki akkor töltötte csak be a 22-ik évét. Ne gondoljuk, hogy a háború fáradalmai késztették ez önvallomásra, melyek megunatták a sok lótást-futást, az örökös lovon való nyargalást. Akkor ép Frankfurtban volt, a hol ugyancsak folyt a mulatozás a háború közepette is. A harczban azt tapasztaljuk, hogy mindenütt valósággal ideges izgatottsággal várja: »Térjünk a dologhoz. Lássunk a végére e komédiának!« Ez okozta azt a merész, fejvesztéssel járó katona-ethikai hibát, hogy egyéni impulsusból olyanra vállalkozott, a mit szorosan nem parancsoltak, Bernadotte felkeresésére, arra, hogy saját felelősségére harczra készteté az egyre nógatásra szoruló Bernadotte-ot s ez által 65.000 embert vezet a lipcsei nagy csata döntő pillanatába. A túlbuzgó katona úgy érzi, hogy nincs eléggé jelentősnek becsült működési köre.[1]

[1] Ennek a nagy, benső fordulatnak a beálltát ő kissé később, két évre rá constatálja magában.[2] A kritikának a Naplókban itt is egy újabb nehézséggel kell megküzdeni. Mi kétségtelennek tartjuk, hogy előbb megvolt az életnézetében beálló irányváltoztatás. Az 1819-iki művében (Sonderbare Begebenheiten. Fordításban kiadta Marczali, Budapesti Szemle 1906. 11. l.) úgy adja elő a dolgot, mintha csak az olasz harcztér elhagyása után kezdődött volna benne a fordulat. »Eddig az időszakig, írja, életem teljes tudatlanságban telik el; *itt kezdődik az a kor, melyben gondolkozni kezdek!*« Nem is a benső ember változott ekkor alapjában; a külső körülmények lettek egészen mások 1815 után. Csakhogy ő a belső élményeire 6—7 évre rá (1819.) már kevésbbé emlékezett.

Ifjukora csak ezután kezdődik. Utazni megy. A legnemesebb értelemben vett tanulmányútja úgyszólva kerek tíz évet vesz igénybe. Világtapasztalata ez időből való — maradandó alap későbbi életére. Csaknem tanulókora ez, de az önképzés nehézségei közepette. 1820. hazajő ezredéhez, melylyel sokat jár, de nem úgy, mint a napoleoni hadjáratokban, külföldön és a háború fáradalmai, izgalmai közepette, midőn nem volt ideje önképzésre, hanem idehaza, magyar földön. Nagyon fontos ez a kor, 1820—25., melyben ő szívben nem katona többé, de pályát még nem talál.

Első fejlődési korát később maró gúnynyal és mégis fenséges humorral így foglalja össze : »*sok évet töltöttem el abban az egyetlen törekvésben, hogy unalmas ne legyek*«. A külső érvényesülés vágya volt mindene. Ettől a movenstől megretten, magára eszmél és új utat keres. De hova, merre ? Mihez fogjon. Még sok évet kell átbarangolnia, míg működési kört talál. Nem felel meg a valóságnak az az elterjedt nézet, hogy a haza reformszükséglete és Sz. a fellépése időpillanatában megtalálták egymást. Ő sokban kedvezőtlen időpillanatok közepette fejlődött s most sem tudja még e fejlődés biztos irányát.

1820 után az itthonjárás őt egészen megváltoztatja. A huszas év külömben is sok változást hoz mindenfelől. Ez időtájt egyrészről atyja, Carolina, majd ismét anyja is meghal. Ifjuból független, önálló egyéniség lesz. De egy változást már többen észrevettek Naplóiban : ekkor kezdi érdekelni a magyar faj. Németül, itt-ott francziául és angolul írott naplójában már magyar részeket is kezdünk találni. Megszereti az *itthonit*. Itt az eredeti szöveghez kell fordulnunk, mert úgy véljük, jelentőségét e helynek többen észrevették, de kissé többet magyaráztak bele. (1820-ból) »Ich bin so weichgestimmt, wenn ich etwas *Vaterländisches* sehe, dass eine Geige, ein Zimbal, oder selbst ein Dudelsack hinreicht mich wehmütig und weinerlich zu machen !«[1] Hogy mi az a hazai (Vaterländisches), hogy a fajt, vagy a vidéket, a földet érti-e, még nem világos, de bizonyos, hogy egyre határozottabban a fajra, a magyarságra vonatkozik.[2] Ezredével elszállásolják és ő magyar szót is hall a falukban annyi év után.[3]

Most bár németajkú hadseregben, de magyar földön él. Most kezd a jövőről is gondolkozni, melyet naplójában (a kézirat eredetiben) oly tanulságos nyomon követni. Ekkor bár hézagosan, de itt-ott mégis rembrandti világításban, jellemzően ír önmagá-

[1] Tage Buch vom 6-ten Juny 1820 bis zum 4-ten März 1821. Az Akadémia levéltárában, kézirat 19. l.

[2] Egy alább idézett nyilatkozatában már »*véreink* ápolásáról szól«.

[3] Világos vidékén német és oláhokról írt, annak idején. Czenk pedig nagyon is Bécs mellett fekszik. Hogy egy ízben gyalog is megtette az utat, mutatja, hogy minő közelinek vélte a kapcsolatot.

ról. Már 1819-ben írja : [1] »hogy hová vezet határtalan ambitióm, nem látom«.

Ennél a pontnál ismét kénytelenek vagyunk visszatérni a pathologikus iskola themájára. Ép ők a megmondhatói, hogy minő könnyű kiemelni a pathologikusnak látszó kifakadásokat, de nem igen sejtik minő nehéz egységes alapra vonatkoztatni. A trappistáknál készül meghalni, Arábiába menni stb., stb., meg annyi benső ingadozások, melyek nem oly felötlők, ha *az okot* megtaláljuk és pedig abban a mindent uraló tényben, — melyet eddig oly kevesen méltattak és vettek észre eléggé — hogy *Széchenyi pályatévesztett ember volt,* annak érezhette magát 1825-ig. Széchenyit kiragadták először az európai háborúk, másodszor családi, vagyoni állása *az egyéniségének megfelelő* életkörnyezetből. Vidámságát az alkalom csalta ki ; utazásai — melyek életének feltünő nagy részét teszik ki — szintén onnan magyarázhatók, hogy ő hivatást maga előtt itthon nem talált. Sportolt (»ewiger Rittmeister«), utazott, különködött, a katonáskodást kényszerből teszi, nem örömest, mindenfélét összeolvas, egyszóval ingadozik, *pályát keres* harmincz (!) éves korában, a minek legfeltünőbb bizonyítékait hagyta hátra naplójában.[2] Nem szabad tehát romantikus érzelmességét, világjavító hajlamát, koronkénti elkeseredését magyarázni, mint Zichy tette, »melancholiájából«. Az ő activ energikus és praktikus életnézete éppen teljesen megczáfolják e felfogást. Ellenben egyedüli fő indíték mindenben — nem találja meg magának a neki való környezetet, sem az életnézet — praktikusság —, sem a szellemi látókör — kozmopolita, — sem a faj — anglomania [3] —, sem a tudomány — közmüveltség [4] — terén.[5] Egy oly gondolkodni vágyó ember hogyan lehet katona ? Csak az általános európai helyzet folytán.

A pályakeresés foglalkoztatja a huszas év folyamán. Nagyobb változás, úgy látszik, külsőjében is felötlő ekkor.[6] Tanulságos

[1] Marczali kiadása 11. l.

[2] »Mi minden akarna lenni ez a gr. Sz. I. ?« Zichy Életr. 148. l. Zichy nem veszi észre, mint másutt se, az időpontok sajátosságát.

[3] Ezekről alább.

[4] Id. Napló kézirat 33., baloldali toldás. Igen érdekes az akkori közmüvelődésünkre : »Az ifju gróf Kádai — jegyzi fel Sz. (első magyar sorok közé tartozik) — a német könyveket nem szereti, hanem a magyarokat mert azt mondja, hogy hazudik a német, ha pénze nincs és úgy leszen belőle könyvíró. Der junge Büffel, der diess sagte, ist in allen seinen Schulen Eminent ! Man kann aus dem sich einen Begriff der Erziehung machen.«

[5] Mindez, ki kell emelnünk, tisztán az ifju Széchenyire vonatkozik.

[6] Napló kézirat a 42. l.-on : Als ich den Oberleutnant Schill gesehen habe, dachte ich mir »— O wie alt ist der geworden. In einigen Tagen darauf sagte mir Sophie Est(erházy), dass der Schill *mich sehr verändert und alt geworden gefunden hat.*« Úgy látszik,ez a kijelentés Széchenyinek

ez év naplóit olvasni. Roppant nagy részt foglal el a vadászat és itt-ott a társaság. Egyre újabb és újabb vadászat következik, aztán hirtelen (46. l.) előadja terveit. Előzőleg is előfordulnak tervezgetések, Bécsben házat vesz, Eszterházyval Egyptomba és az Egyesült-Államokba indulna stb. Most egyszerre nyolcz tervvel áll elő, melyek közül szakszerűek a lótenyésztés, egy kisebb reform a katonai (előörsi) szolgálatban stb., de szándékozik egyszersmind ifjukori philosophiáját (Sonderbare Begebenheiten) befejezni és a Childe Haroldot fordítani (görögországi naplóit rendezni) és egy nevelési tervet összeállítani. Legérdekesebb az ötödik terv: »Gänzliche Reform in Österreich«. Ime a teljes zavar, mint a ki pályaválasztás előtt áll; nem látható-e belőle, *katona* akar-e maradni, vagy mássá lenni és pedig philosophussá, *államférfiúvá*, vagy *íróvá*. Kevéssé hiszszük az első terv komolyságát, de az utóbbi három pálya jellege is eléggé eltérő. Csak egy pont teszi az egész tervet kevéssé komollyá avagy az ifju részéről nagyon is fiatalos naivitásúvá, midőn aláírja: Arbeit für 5 Monathe. Ezek után Magyarország történelmébe akar egészen belemélyedni (46. l.).

Ugyanez időtájt egy személyes viszony is rendkívüli befolyást gyakorol reá. Hogy *Wesselényi* szerepét ily kiválónak ítéljük, hogy ő hozott létre határozott fordulatot, arra nézve kettős bizonyítékunk is van: az egyik Széchenyitől magától, a másik Wesselényitől, a ki leírja az e korbeli Széchenyit. Ez a pont ismét arra késztet, hogy részletesebben megvilágítsunk egy újabb chronologiai kapcsolatot, mert ezek határozottan elmosódnak az irodalomban s bátorságot veszünk magunknak kitérni e kérdésre.

»Fiatal korát, — írja Wesselényi — a *szalonokban*, a *hadmezőn* és *utazásokban* tölté. Mikor vele Debreczenben megismerkedtem, rendkívül kellemes társalgási modorral, de még kevés ismerettel bírt.« Hogy világtapasztalásokat szerzett, természetes vala. Azonban a gazdasági és status gazdászati rhapsodikus ismereteken kívül csak a szépirodalomban birt némi jártassággal. Az igaz, hogy aesthetikai ítélete finom és kimívelt volt. *Az időtájt a politikáról még keveset gondolkodott*, hite nem volt a magyar nemzet jövendőjéről[1] és a hazai nyelvet — midőn vele megismerkedtem — csak tördelte. Egyedül *én tudom, mennyi fáradságba került őt rábírni*, hogy az ország sorsa felőli sötét nézeteiről lemondjon. Kétségtelen, hogy még az európai körútra indulása-

különösen felötlött, azért találja érdemesnek külön feljegyezni Naplójába. Lehet, hogy ez a kedélyére is vonatkozik; nem a szellemes és víg Stefferl többé.

[1] A leghitelesebb állítás egy kortárstól annak a véleménynek a megdöntésére, hogy Sz. atyja példáján, traditióin indulva, eleve nemzetreformernek készült. Mint Eötvös mondja: »egy volt, a ki a haza jövőjén nem kételkedett soha. És ez Széchenyi« — inkább szónoki, mint történelmi értékű.

kor sem vetkezte le különczségét és ritkán szeretett a magyar ügyekről beszélni.«[1]

Ezt a nyilatkozatot objectivnak kell tartanunk. Wesselényi a még nem politikus Széchenyiről ír, kiről teljesen reális rajzot ád. A katonaélet, a szalonok »Stefferlije« valóban ilyen lehetett. A külföldi utazás íme, ide vezetett. Nincs szó kritikáról, hanem egyszerű megfigyelésről, mely a maga élességével azt igazolja és erősíti meg bennünk, hogy Széchenyi ebben a korban teljesen más jellemet mutat mint később: szellemes causeur, s még *nem politikus*. Ezt a kort valójában praepolitikus kornak nevezhetnők. E sorokban viszont az is el van mondva, hogy Wesselényi *jelentékenyen* közreműködött Sz. benső nézetváltoztatásában. Másrészről megerősíti ezt maga Sz.; Wesselényinek »lángoló hazaszeretete, magasztos felfogása és az a bizonyos varázs, melyet mindannyiunkra gyakorolt, majdnem elbájolá a lelkemet. *Mindketten* pirultunk hazánk hátramaradott, olyannyira elaljasodott léte felett. És *mindketten* érzénk magunkban kimondhatatlan vágyat (sic), habár csak mákszemnyire is járulhatni *véreink* ápolásához.« Sz. oly valamit mond itt határozottan, a mi az előbbi irányával szemben új; a politikai közöny és Schöngeistertummal szemben merőben új: az activitás, a reformterv *vágya*; hozzákapcsolódik az, hogy itt *kettősben* mentek át egy folyamaton, a melyben úgy látszik, mindenkép Wesselényinek volt vezető szerepe.

Széchenyi a 20-as évben a legintensivebben a pályakeresésel foglalkozik. Most akarja *specialisálni* magát! »Mindenkinek, — írja ekkortájt, — bárminő állású legyen, egész erejével *csak egy* dologra kellene magát adni, s minden egyebet mellékesnek tekinteni.« Ő tehát — a harmincz éves férfiú — most áll pályaválasztás előtt! Most új czél nyilik meg előtte. Újabb fordulat, — tanulni kezd.

Teljesen téves azonban Kardos részéről, a midőn a 11 év utáni (1831-iki) Széchenyire vonatkozólag mondat el véleményt, hogy megerősítse Wesselényi állítását. E 11 év ugyanis Sz. benső fejlődésében nagyon jelentős. Ebben az évtizedben az aesthetikai műveltségű Széchenyiből gazdaság-és társadalomphilosophus lesz, a ki Smith, Ricardo és Sayt stb. olvassa, tanulmányozza mélyen, felemelkedik kora színvonalára — nem a részleteket, hanem az egészet tekintve. Dessewffy szerint: »ennek a jóakaratú és nagyczélú embernek oly kevés ismeretei vannak hazája minden részéről és oly kevés ítélettel bír minden genie-je mellett. Nem kell

[1] Kardos, Wesselényi életírója ezt nem ténynek, hanem kritikának véli. Szükségesnek látja menteni magát (I. 113. l.). »A Széchenyi-cultus még ma is oly erős és a hatalmi körök által annyira dédelgetett (sic), hogy szinte félve idézem Wesselényinek a Sz. akkori ismeretkörére vonatkozó, kétségtelen szigorú kritikáját.« Ezért a Taglalat szerzője által erősítteti meg e sorokat, melyet Dessewffy 1831 *után* írt.

negyven esztendős korában gőgösen azt elhitetnie magával, hogy mivel Angliát és Franciaországot bejártam, a magyarok és Magyarország ismerete nélkül segíteni tudok a haza sorsán.« Az előbbi Wesselényi benyomásait írja le. Az utóbbi polemizál s így nem objectiv. Azt kell mondanunk, *időpontok eltévesztése Sz. megítélésében igen sokat jelent,* tévedéseket, hibákat, melyekkel sajnosan sűrűn találkozunk a Sz.-irodalomban. Csak egy példában igyekeztünk vázlatosan megvilágítani azt, hogy Sz. életében merész változások, mély caesurák észlelhetők. Annyi egybehangzó nyilatkozat naplókból, levelekből kevéssé hívja fel a biographusok figyelmét, hogy Széchenyiben keressék, hogyan és mikor válik — Széchenyivé. Mindannyian egy családi praedestinatio hypothesiséből indulnak ki, melyet az első chronologiai szigorúsággal egybevetett adatok is megingatnak.

A most vázolt forrongó, pályakereső korszak csak 1825-ben ér véget. Sz. fellép mint reformátor, vezeti az átalakítást 1841-ig. Az 1825 utáni kor élesen eltér az élet külső jellemében. A *praepolitikus* kor a magába merülő katonatiszté, a világjáró mágnásé, a *gondolkozóé.* Ez benső tartalmában kevéssé ismeretes történelmünkben, mely csak a három következő kort ismeri, 1825—41. a *patrióta* Széchenyit, a Pesti Hirlap első számától kezdődő *polemikus* és 1849—60. a *visszavonuló* Széchenyit. Őt voltakép az elsőből ismerjük. Ekkor lesz népszerűvé először és utoljára. Sajátságos, hogy népszerűségének fordulópontja ugyanaz az év (1840), a midőn (nov. 19-én) Kossuth világgá röpíti — timeo Danaos — »a legnagyobb magyar« dicsőítő igét. Sz. a népszerűséget nem kereste. Mint maga mondta, »nem feltünni, hanem használni akart«. Mindennek vége, 1840-től megfordul a helyzet, feltűnt, de mint a nemzet érzelmeinek lobogásával polemisáló férfiú. 1840-ig vezető publicista; most tevékenységének súlypontja örökké emlékezetes műszaki alkotásaira fordul. A politikában azonban már Kossuth a vezér, az, a ki — hogy Eötvös szavával éljünk — a »meleget adta«. Ime egy csomó caesura, melyről nem szabad megfeledkezni.

Eötvös felfogása szerint »mikép a természetben, úgy a népek életében minden átalakulásnál a melegnek egy bizonyos foka fejlődik ki és Sz. talán csalódott, midőn az izgalomban, mely csak a haladás szükséges következménye vala, a forradalom előjeleit látá«.[1] Igen, Sz. semmitől sem tartott annyira, mint egy forradalomtól. És mégis *forradalmi természet volt,* talán még inkább, mint Kossuth, de a czélokban volt ő az, nem a taktikában. Talán Szt. István óta senki oly nagy nézetváltozást nem követelt a nemzettől, mint Széchenyi. Ez a kérdés az, a mely

[1] Ismét egy különös nézet. 1860-ban, midőn az Emlékbeszédet írta, sajnos, már lehetett tapasztalnunk, hogy Sz. nem csalódott; a forradalom beállt és nem az egyszerű haladás következménye, hanem a *forradalmi* haladás egyik oka volt amaz izgalom.

a Sz. irodalomnak legnehezebb és talán még mindig megoldásra váró kérdése, mely jellemének egységes magyarázatát követeli. Itt még nagyobb az ingadozás, a bizonytalan kézzel vázolt vonások halmaza, mint élete külső tényeinek összegezésében, itt még kevésbbé szokott biztos nyomokon járni az irodalom.

6. Széchenyi sajátságos forrongó természetét kevéssé lehet egy fogalomba tömöríteni. Az ő lényének ellentétes vonásait már eléggé kiemelték. Kemény így ír róla: »benne valamint az értelem, úgy a képzelő-erő és az érzés folytonos működésben és *gyakori antagonismusban* volt; de e félrevonások és harczok közt sikerült a rendszerető tehetségeknek az anarchikus s féktelen elemek fölött uralkodni és legalább nagyban az összhangzást, a súlyegyent és következetességet helyreállítani«.[1] Egy másik kortársa, Eötvös[2] hasonlókép mondja: »egyéniségének kettős, látszólagos ellentétben álló oldala, a *lángoló* szeretet mellett a *hideg* számítás, a *szenvedély*, midőn törekvéseinek fő czélját veszélyeztetve látá, s mégis e csaknem *félénkséggel* határos ildomosság, melylyel haladási terveiben eljárt: ez az, a mi jellemének egyik fővonását képezé; a másik, mely ezzel bizonyos összeköttetésben áll, sőt annak kifolyása: azon *könynyűség*, melylyel helyzetét folyton változtatá«. Ezzel a módszerrel tehát egyre Sz. jellemének nem egységes alaphangját, hanem labilitását emelvén ki, nem jutunk czélhoz; egyre csak constatálunk bizonyos külső jeleket és nem construálunk bizonyos egészet. Lássunk még egy figyelemreméltó jellemzést a kortársak közül.[3] Széchenyi »sohasem dicsekedett. A mit tett, arról úgy szólt, mintha máskép senki sem cselekedhetett volna. Érdemet nem helyezett belé. Nem is provocálta hallgatóit, hogy netán valami magasztaló szót mondjanak. Azt hiszem, ilyet teljes közönynyel vagy éppen megvetéssel fogadott volna. Ilyenkor látszék ő egész lelki nagyságában s egyúttal aristokratiai jellemében. Miért dicsekedett volna ő? *A mit a hazáért tett, azt önmagáért tette, csak úgy, mintha jószágait investálta volna.* A haza az övé volt. Ő a nemzetnek nemcsak tagja, hanem családfeje, fejedelme. Még pedig meglehetősen absolutistikus igényekkel, ki *nem szívesen látta, ha mások is avatkoznak ügyeibe.* Ilyenforma lehetett Sz. érzülete. Ebből magyarázható, hogy személyét a nemzettel teljesen identifikálta ... Ő a *nemzettest egy organikus része volt.* Ha a nemzetnek csak kisujját sebezték is meg, annak fájdalma az ő velejéig hatolt.« Ez a jellemzés mond valamit, de nem fejezi ki mindenütt híven a saját maga gondolatát. Bizonyára azt akarja hangsúlyozni, hogy Széchenyi azt az irányt, a magyar politikai reformatio azon czélját, melyet *maga* dolgozott ki, a magáénak vallotta, mint

[1] Státusférfiak 343. l.
[2] Emlékb. 130. l.
[3] Kecskeméthy: Sz. I. utolsó évei 62—63. l.

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZET SZEGED

mester a maga mesterművét és mi sem természetesebb, mint az, hogy ő érezte leginkább, mit tud rontani egy kontár. Féltő gonddal vette körül társadalombölcselő elméjének e nemes termékét, a melynek sorsát azonosította a maga életével. De egyúttal a nemzet életével is. Annyira meg volt győződve a reform általa kidolgozott tervének *objectivitásában*, hogy a midőn terve a nemzetélet regenerálásában megtörött, megtörött az ő egyéniségének legbensőbb tartalma is. Irtózatos volt a csalódás. Most már nem volt miért küzdeni többé. Az apathia ez esetben a legtermészetesebb következmény. Lássunk az újabb jellemzésekből is egynéhányat.

Beöthy, Széchenyinek egy kíméletlen bírálója, Hamlethez hasonlítja őt, mert lelkén a pillanat hangulata uralkodott. »Mi elfogadjuk e hasonlatot — mondja Angyal Dávid[1] —, de csak azért, hogy jobban kifejthessük Széchenyinek egyik uralkodó irányát. Sz. valóban az volt, a mit Hamlet egy újabb magyarázója a *phantasia geniejének* nevez. *A phantasia kormányozta Sz. belső világát*, melyet inkább lehetne az ész és a phantasia, mint az ész és szív küzdelmével jellemezni.« [2] Beöthy hasonló módon mondja, hogy »benne a képzelődés nagyobb, mint a többi lelki tulajdonságok«. Sőt azt mondhatjuk, »*költői* természet volt ő, a szemnek különösebb *költői* irányzata és a formának *művészi* fejlettsége nélkül (sic !)«.[3]

Gaál és Réz Sz. sokoldalúságát emelik ki. »Annyi minden iránt volt érzéke és mégis mennyi mindenről kellett lemondania, hogy *egységes* nagy reformtervének megvalósulását tőle telhetőleg előmozdítsa. Folyton óriási tusát vív magában . . . Csak az szomorította el, hogy oly kevesen értették meg . . . Ennek folytán közte és a nemzet nagy többsége közt űr támadt, melyet lelkének odaadásával nem volt képes áthidalni. Igy keletkezett lelkében a *disharmonia*.«[4] Réz tanár igen sok esetben találó jellemzésében[5] így ír : »Sz. élete örökös lelki harcz, örökös benső küzdelem. *Éppen lelki tulajdonságainak aránya volt e küzdelem oka* (sic). Éppen mert egyéniségében egyik elem sem volt oly erős, hogy a másik felett diadalmaskodva azt végkép elnyomja, éppen a lelki harmoniára való rátermettség, éppen a *harmoniáért való küzdelem* adja meg Sz. egyéniségének minden kortársától annyira elütő jellegét.« Mindenesetre igen

[1] Széchenyi történeti eszméi. Bp. Szemle 1907. júl. 76. l.

[2] »Mindamellett, mondja a 77. l.-on, Sz. és Hamlet közt lényeges a különbség. Sz. uralkodván phantasiáján, következetes *cselekvéssel alk otott*, nem úgy, mint Hamlet, ki elvész kételyeiben.« Azaz a Hamletféle hasonlat éppen a lényeges pontban nem talál s így e hasonlatot szellemessége mellett is el kell ejtenünk. E benső kétkedésnek alább teljesen más magyarázatával foglalkozunk.

[3] 73. és 81. l.

[4] Gaál : Sz. nemzeti politikája 1902. I. 236. l.

[5] Budapesti Szemle 1909. febr. 166. l.

helyes Széchenyinél kiemelnünk azt, hogy ő nála ép az természetes, a mi közönségesebb elméknél zavaró hatású. »Az egyéniségnek az a teljessége, a mely Sz. I.-ban megnyilatkozik, nem a léleknek csöndes, zavartalan nyugalmában, hanem a lélek tusakodásának folytonosságában mutatkozik. Kedélyvilágának gazdagsága *megfosztja attól a nyugodt harmoniától*, mely kevésbbé teljes egyéniségeknél olyannyira természetes. Egyetlen motivum feltétlen uralmából ered ezeknek békéje s különböző és egyaránt erős motivumok harca által meg nem zavarható.«[1] Ime mindegyik jellemzésben egy disharmonia van constatálva, de nem *egy okból magyarázva is* egyszersmind. Már pedig ez az ok az a hatalmas tényező a magyarországi renaissance-ban, mely a XIX. századbeli históriánk codexének kulcsa. Széchenyi jellemének diapasonját mindenesetre igen nehezen lehet felismerni. A legtöbben megtalálni vélték — ez a legkönnyebb megoldás — a hazájával szemben tanusított álláspontjában, abban a hitvallásban, mely — mindig a jelszavak csendülnek fel újra a leggyakrabban — a Hitel végén hangzott el. A mit tehát a nyelv, a nemzetiség érdekében tett, tűnt fel állandó alap gyanánt. Ő tehát »nemzeti politikus« volt, mondották. Itt viszont újból kétségbe kell vonnunk általánosságban meggyökerezett tételeket, mert hogyan egyeztethető meg ezzel a felfogással Sz. internationális érdeklődése, más nemzeteket, osztrákot, törököt érintő reformtervei? Hogyan van az, hogy a Hitel írása előtt egy általános ausztriai reformról akar gondolkozni, honnan az. hogy az emberiségnek »egy« nemzetet akar megtartani?

Közelebb kell jutnunk ahhoz a problemához, a mely a középpontjában áll azoknak a kérdéseknek, melyekkel foglalkoztunk: helyes-e ez a *módszer*, melylyel útnak indul a Sz.-irodalom nagy része? Ha kielégítő eredményekhez vezetett, úgy helyesnek kell lenni. Ámde nem ez az eset forog fenn, úgy tehát a módszerben nagy ballépéseknek kell rejleni. Itt ismét egy positiv megoldásra teszünk kísérletet, ha vázlatosan is. Egy példával óhajtjuk megvilágítani a kérdést a természettudományok területéből. Ha különböző erők különböző időben más és más complexumra engednek következtetni, ez esetben azon erők számontartására csupán a kísérlet nyit teret. De ha ismerjük az erőket, melynek összetevődéséből keletkezik az összhatás, csupán azok arányát, a főcomponenst akarjuk kipuhatolni, úgy lehetőleg vissza kell mennünk arra az időre, midőn a fő componens egyedül működik még, vagy csak kevés mellékhatás által zavartatik. A historiában a kísérlet kizárt dolog, de megtehetjük ez utóbbit, ha nem is exact eredmények czéljából. Ugyanígy Sz. jellemének megállapításában. A kérdés nyitját nem lehet megtalálni azáltal, hogy szemügyre veszszük őt abban

[1] U. o. 161. l.

a magatartásban, melyet *a későbbi politikai változások* hullámai *irányadólag* befolyásoltak, abban az időben, midőn az erők complex volta már hasonlíthatatlanul nagyobb. A módszert illetőleg nem lehet helyesebb megoldás, mint *figyelemmel kísérni a benső embert abban a stádiumában, a midőn még csak a benső indítékok működnek*, külső eltérítő, azaz lényegesen eltérítő irányzatok nélkül, tehát az ifju Széchenyi *politikai kora előtti initiativáit.*

A későbbi politikusból vajmi keveset találunk még ekkor. A véletlen, az insurrectio, lovas katonává, ez az alkalom ismét lóismerővé teszi.[1] Itt csak a külső alkalom dönt, nem a benső indíték. De már itt is keresztül tör a reformer ; a hadsereg lóállományát akarja javítani. E czélból Arábiába menve — a laissez faire nem egyeztethető meg az ő életnézetével, karakterével. Később a Lovakról másodízben írván, a társadalomreform kérdését is felveszi. Honfitársaim megvadulnának, írja, ha tudnák, hogy nem a lovakat, hanem őket akarom idomítani. Művein végigtekintve látjuk, mennyi az ad hoc írás, hídjelentés, akadémia, sár, adóügy. Ime, az alkalom, a külső behatások szerepét ki kell küszöbölnünk, isoláló módszert kell alkalmaznunk a mellékhatásokkal szemben, ha Széchenyi belső alaptermészetét kutatni akarjuk.

A praepolitikus Széchenyi egészen más, mint a minővé később alakítják a politikai viszonyok, közszereplései. Itt az ethikai haladást, a morális megerősödést[2] szívén viselő, egy nem-intellectualista culturember, regenerátor áll előttünk, a kinek legfelötlőbb vonása, hogy mindig gondolkozik és pedig *czélokról*, mindig teendőkre gondol és az a párbeszéd, melyet Windischgrätzczel folytat, élénken melléje helyezi az antipodusát. Ez a természet, melyet a katonaemberek oly korán észrevettek — és a maguk eredeti nyelvén így fejeztek ki : Zu viel Imagination — ép az elégületlenség szülőoka.[3] Vannak emberek, a kik belenyugosznak a conjuncturákba, de ő soha. Érdekes megfigyelnünk őt első philosophiai művében (Sonderbare Begebenheiten). Windischgrätz, jó barátja, lebeszélni igyekszik őt arról a tervéről, hogy a hadsereg lóállományának javítása

[1] Mint Viszota kideríté, első műve is, 1818-ból, a lovakról szól, egy német újságczikk. Ld. Sz. első műve. Bp. Szemle 1907. aug. 223—237.

[2] Ld. Első ifjukori (philosophiai) műve (1819). Kiadta Marczali, Budapesti Szemle, 1906. júl. (Sonderbare Begebenheiten.).

[3] Ebben pathologiai izgatottságot keresni annyi, mint a legtévesebb nyomon járni ; az ily egyéniségek az emberiség minden korszakában Augustinustól kezdve Széchenyiig benső küzdelmekkel foglalvák el. A pathologiai iskolával, a napló-értelmezést illetőleg különösen, szakítanunk kell ; de a patriótával is. Lombroso csak egy nagyítást egy másikkal hatványoz, a midőn a patrióta-reformátorból elemezi ki a pathologiai jelleget. Kecskeméthy Aurél hasonlókép vélekedik (68. l.): »Általán pathologiai jellem s alapvonása, mint betegségének forrása — a hazaszeretet volt.«

czéljából Arábiába utazzék. »Ön nagy rajongó! — mondja neki, — és azonfelül veszedelmes rajongó, mert vágyait, szenvedélyeit és ha nem veszi rossz néven, helytelen törekvéseit a lelkiismeretesség és szigorúság bájos mezébe bujtatja.«[1] Nem. Széchenyi sohasem törődik bele a conjuncturákba, keresztültör azokon valami merész tervvel; czélokat alkot. Most még nem lát mást maga előtt, mint a hadseregben — »nem föltünni, hanem — használni« valamivel, de később, egy évtizedre rá egy korszakos műve valóban méltóbb problemát sugall: egy magyar gazdaságtársadalom nevelését.

Széchenyi tehát mindig *czélokat* concipiál, és úgy véljük, ez a sajátságos az ő alaptermészetében. Ő activ, ő mindig forrongó, mindig *eszmével teli*, ő mindig, mondhatjuk így, *teleologiai* vizsgálódásokba merülve él. Nem Hamlet, hanem vallásalkotók czélokat teremtő geniejéhez hasonló. Ő bensőleg egyre philosophál czélokról, mondhatnók egyszóval, *teleologiai egyéniség*. Egyénisége eme tartalmából vajmi keveset lát még maga körül. Az alkalom vezeti aztán, hol nyilvánul; egyszer a philologiáért[2] lelkesül, máskor műszaki alkotásokért, ismét máskor magánjogi reformokról gondolkozik.

Vizsgálnunk, vagy legalább széles ecsetvonásokkal jeleznünk kell a teleologiai egyéniségek jellemét. A teleologiai természetű emberek soha nem ismert czélokat látnak maguk előtt, új czélokat teremtenek s ezért mi sem természetesebb, mint az, hogy legfelötlőbb vonásuk — az elégületlenség. *Soha betetőzve nem látják művüket, mert művük voltaképp végtelen.* A teleologiai egyéniségek a társadalomban éppen ezért nem ritkán kevésbbé érvényesülnek, mert a társadalom egésze csak részleteket ismer, s az egyetemessel kevéssé törődik. Sz. rendszere alatt tehát nem fogalmi rendszert, hanem eszmerendszert kell értenünk, eszme alatt pedig czélokkal áthatott gondolatot, melynek psychologiai kútfeje — akarat, értelem által vezetett akarat. Sz. jellemét tehát így is kifejezhetjük — és ez adja meg a nyitját annak, hogy az ész szerepét ő állítólag túlbecsülte — tevékenységének kútfeje: rationalis akarat.

A mit tehát Széchenyi műveiben tett, nem annyira tények constatálása, mint inkább eszmeirányok megindítása, alapkőletétel új, évszázadokra szóló épületek számára. Új volt akkor culturánkban, hogy egy ember nagyot és merészet gondol: hatalmasak lehetünk még, de nem külső conjunctura-változás folytán, hanem belülről megerősödve. Új czél ez a belülről-megerősödés, a magánjogi, magángazdasági és nem a közjogi és külügyi helyzet változása. Foglalkozzunk tehát tényekkel s nem jogi óhajtásokkal. De hozzunk áldozatokat a reformért, melyet

[1] Id. mű 20. l.

[2] Philologiát nála culturalis és nem linguisticai értelemben kell vennünk.

csak a jövő nemzedék fog élvezni. »*Az erős egész nemzedékeket*[1] *hord magában.*« Ime egy programm — a célokat concipiáló elme emanatiója — a maga abstractságában. A teleologiai egyéniségek ritkák, és művök nem hasonlítható a hétköznapi programmadáshoz. Az ő programmjuk hosszabb időre, talán századokra szól, és a maguk általánosságával, izmosságával arra indítanak, hogy az egyes évtizedek különböző tartalommal töltsék meg. Ők maguk is beleillesztenek egy concrét-programmot, de ezt meg kell különböztetnünk az egész mélyén végighúzódó szilárd váztól, a Mäntelprogrammtól, a frameworktól, mely olyannyira különböző interpretálást enged meg. És ez a rugékonyság teszi nehézzé az egészet analysálni a részletekből.

Széchenyi akkor úgy látta maga előtt a concrét formáját : A magyar legyen még magyarabbá, *de európaivá is.* Hogy európaivá lehessen, versenyre kell lépni Európával, a mi csak úgy lehet, ha előbb kifejleszti a maga egyéniségét. A magyarság európai állása, európai érvényesülése és nem csupán a közjogi viszony Ausztriával szemben, ez az ő államphilosophiájának tárgya. Egy új, a versenyben önállósult, megerősödött culturnemzet alkotása az ő végső czélja.

E *czélnak* megnyerni a nemzetet — ezért áldozza fel az egész életét. Az első áldozatot ő hozza. A mi »quietikus« véralkatunk a maga jogvédő fensőbbségében nem alkalmas európai positiónk kivívására. Ismét egy következő lánczszem a következtetésben : egy agitatorius tevékenység *gazdasági* fellendülésünk érdekében, — mert akkor egy gazdasági nemzetközi harcz korában vagyunk — az első lépés, azután jő egy nevelési actus : a gazdasági számítás belevitele a nemzet gondolkozásmódjába. Széchenyi *egy gazdasági rationalismus alapján áll* e tekintetben. A *speculativ* angol iskolától tanul. De mindez nagyon új a nemzetnek. Egy gazdasági érdekszámítás, — a jogi gondolkozás számára az associatio-pályák már évszázadok óta nagyon is ki voltak csiszolva, — még nagyon távol áll tőle, egy philosophiai speculatio, az általánosítás functiója még jóformán ismeretlen nálunk. Sokan is hangsúlyozzák vele szemben a nemzet »concrét szellemét«, mely nem bírja követni Széchenyi szökkenését a concréttól az általános, abstract magaslataira. Mégis világosan érzi ezeknek a nemzetre szükséges szellemi functióknak szükségességét. Sajnos, tapasztalnia kell az érzelmek felviharzását, a Kossuth-cultus megerősödését és fájdalmas lemondással érzi, minő kevés az, a mit egy bár nagy ember, de végre is egy ember tenni képes.

7. Széchenyi szelleme íme néhány fővonásban. Kérdés az, hogy igazolható-e a fentebb vázolt rajz, inducálható-e az ő Naplóiból, mert ebben a kérdésben elsőrendű kútfőre találunk lépten-nyomon. Ez egy lépéssel tovább késztet menni kitűzött

[1] Zichy interpretálása ; a »nemzet« szónak úgy véljük mi is, a mai nemzedék felel meg.

feladatunkban, melynek középpontjában mindig ez áll: minő módszert követtek eddig és mennyiben helyes, eredményes ez a módszer? Most ismét azt kell vizsgálnunk, hogy a Naplók vizsgálata terén minő módszer lehetséges és szükséges? E fontos kérdéssel kapcsolatban kissé részletesebben kell megemlékeznünk a Zichy-féle munkálatokról, mert ő az első, a ki a kézirat eredetit részletesen átvizsgálta és közzétette számunkra. Hogy a Sz. életére vonatkozó első *részletes* kutatásokat neki köszönhetjük, közismeretes. Két nagyobb műben foglalkozott vele: a »Naplók«-ban, melyekbe szervesen beletartoznak az útirajzok is (sőt a hirlapi czikkek és kivált a beszédek is) valamint a vázlatos és összegező »Életrajz«-ban. Mindkét mű ugyanazon szellemet tükrözteti, a melyet meg kell világítanunk, mert a kézirati naplókon alapulván, a későbbi munkák, pl. Grünwaldé, egyenesen ezen alapulnak. A tartalom teljességén, adatbeli gazdagságán kívül azonban egyéb oldaláról is meg kell emlékeznünk; azt tapasztaljuk, hogy sok, az ő nyomdokán járó író nem annyira az egyes adatokat használta fel, mint inkább amaz adatokra nézve található *értékelést*, felfogásmódot vette át. Kérdés, ezáltal minő irányba terelte Zichy a Sz.-kutatást? Hogy Zichy a Naplók kiadásában jóval továbbment, mint a mit az egyszerű editio munkája követelt, kétségtelen; egyszersmind az átdolgozást is feladatának tartotta, a mi éppen nem mindenütt volt szerencsés. Nem is az a fontos, hogy érdekes szempontok szerint csoportosít (szerelem, haza, stb.), hanem az, hogy commentárjai által egy egységbe iparkodott foglalni a töredékes naplókat és e commentárok egészen eltérő színben tüntetik fel a közbeszőtt idézetek *értékét*.[1] Zichy, sajnos, először ép azt nem tüntette fel, a mi tartalmilag fontos, még ha jelentéktelen adatnak látszik is, tehát a *psychogenetikailag lényeges* részleteket. Őt inkább az érdekelte, a mi a megragadó forma által tűnik szembe. Másodszor éppen nincs benne *chronologiai hűség*, mely naplónál igen fontos. Megragadja őt a stylus, Széchenyi mint causeur. Széchenyi, a ki bensőleg mindig sokkal inkább gondolkozó, mint író volt, az ő előadásában romantikus[2] zománczot és accentust nyert s végre egy stylisált Széchenyi alakul ki előttünk. Zichy nem volt széleslátású psychologus s azért a világtörténelmi szempont igen kicsinynyé zsugorodik nála.[3] A mellett tehát, hogy kiemeljük Zichynek tagadhatatlan nagy szorgalmát és érdemeit, constatálnunk kell, hogy ő a Széchenyi-kutatást oly irányba terelte, melyben Széchenyinek, mint gondolkozónak a benső élete, kevéssé tükröződik ki, sőt ennek egyes fázisai nyomatékban lényeges

[1] Megfigyelhetjük bárhol, ha az eredeti kézirati naplókat az ő kiadásával összehasonlítjuk.

[2] Lavisse-Rambaudban is »*romantikus*« hős Széchenyi, a mágnások büszke öltözetében.

[3] A genetikus szempont hiányáról alább.

eltolódást szenvednek. Sokat, talán túlsokat adott a maga szellemében avagy szellemességéből, sőt határozottan hiányzik nála a congenialitás a tehetség *fajára* nézve. Zichy romantikus képzelettel dolgozott és a politikai, de különösen a nemzetgazdasági mozzanatokat nem emeli ki.[1]

Nincs meg Zichyben Széchenyi tépelődő lelke, mely kifejezi, látni engedi a benső harczot, az eszmék fejlődését. Mégis az ő művei alapvetők maradnak, az újabb nemzedék még mindig belőle tanulja meg ismerni Sz. életét. Ezzel kapcsolatban röviden megemlékezünk, kiknek köszönhetők főleg a többi *részletkutatások*. A speciális kérdésekkel foglalkozó írók közül *Vécsey* könyve válik ki Sz. magánjogi reformjairól ; Beöthy Zs. a magyar költészetre gyakorolt hatását rajzolja ; ezeken kívül Angyal értekezése Sz. történeti eszméiről, Imre Sándoré a nevelésről, Lipthayé a műszaki alkotásokról foglalkoznak egy-egy fontosabb részlettel kimerítően. Legújabban pedig *Viszota* Gyulának sikerül a legtöbb érdekes részletben biztos adatokat közölni. Mindezek a munkák, ezt akarjuk kiemelni, csak a legutolsó másfél évtized termékei. Halála után tehát több mint egy nemzedéknek kellett elmúlnia, hogy az ő írásaival behatóbban és nemcsak röpiratszerűleg olvasva foglalkozzanak.[2] Művei *elemzésének* azonban még csak a kezdetén vagyunk. Különösek a nehézségek, legfőképen első nagy művénél, melynek vonatkozásai a nyugateurópai nemzetgazdasági és politikai irodalomra igen bonyolódottak. Hogy Smith Ádám befolyása nem oly közvetlen, mint az irodalom javarésze véli, arról egy részletes összehasonlítás alkalmával győződtem meg. A közgazdasági vonatkozásokkal, úgyszólván, egyedül *Kautz* Gyula foglalkozott, de az ő művei nem vetnek fényt az egyes részletekre. Sz. *viszonya* a külföldi szépés tudományos irodalomhoz a legérdekesebb ugyan, de a legtöbb előtanulmányokkal járó. Az irodalomban azért — csaknem mindenütt tapasztalható egy-egy pont, a hol alig vagyunk még túl a kezdeten[3] — ezeknél fontosabbak sem kristályosodtak ki határozottan. Hiszen a kutatásnak mindjárt az első nehézsége a kimeríthetetlen részletek forrása, a Naplók felhasználásmódja. Ismét a módszerhez térünk vissza, mely vizsgálódás Széchenyinél annyival inkább érdekes és fontos, mert úgyszólván az egész világirodalomban alig akadunk oly egyéniségre, a ki a legbensőbb gondolatait, érzelmeit, terveit oly szokatlan nyiltsággal hagyta

[1] Igen érdekes, hogy míg a Hitel tárgyalásába nem bocsátkozik, addig lapokon keresztül időz egy aligha jelentős részletnél, a — trappista kolostorban tett látogatás leírásánál.

[2] Tekintsük át az Akadémiában a Széchenyi-Múzeumban őrzött — Széchenyivel bárminő csekély mértékben vonatkozásban álló — művek sorozatát, látni fogjuk, minő feltünően kevés önálló mű foglalkozik vele. Hogy műveit kevéssé olvassák, hogy rengeteg sok felvágatlan példány található belőlük, kevésbbé jellemző. V. ö. alább.

[3] V. ö. 8. fej.

volna utódaira. Rákóczi Confessiói nem ily gazdagok, a franczia mémoire-irodalom sem, mely telve külsőségekkel. Naplója mint történeti kútforrás egyetlen a maga nemében.

»Széchenyi egy megbecsülhetetlen irodalmi hagyatékot hagyott hátra Naplóiban. Bármely életírója alig járhat el czélszerűbben, mintha e biztos vezérfonalához tartja magát; *más úton* járva, könnyebben el fog tévedni; míg e közvetlen forrást aránylag csekély fáradsággal fogja, akár ott, a hol hézagos, kiegészíteni, akár ott, a hol szükségesnek látja, *megigazítani.*«[1] Széchenyi életírója ezzel a maga módszertani hitvallását tárja elénk. A történelmi methodika általános kérdéseivel nem óhajtjuk itt kapcsolatba hozni e problemát;[2] egy speciális nehézségre azonban rá kell mutatnunk. Felmerül a kérdés, milyen lehet az a másik út, és milyen ezzel szemben a Zichy választotta módszer? Emez bizonyára a narrativ módszer, mely eléggé merész itt-ott »meg is igazítani« egyes adatot; a biographusok rendes útja ez már Herodotos óta. A másik egy magasabb, még a pragmatikusnál is magasabb történeti methodika álláspontja: *a genetikus módszer* és úgy véljük, erre volna szükség ép Széchenyinél. Itt abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy *a források szokatlanul bőven folynak; ez azonban megnehezíti a helyes selectiot.* Az ifju Sz. szellemi fejlődése, belső alakulása nem tükröződik ki pl. Zichy műveiből. Úti benyomásai, naplói apró részletekkel telítettek, a nagyot, a fontosat sokszor félreeső zúgban kell feltalálnunk. Általában a felszínen jár és mint híres causeur, szellemes és ez hódítja meg Zichyt és másokat is. De a külső, aristokratikus vidám életen belül egy különös, titkon philosopháló, forrongó lélek él, mely mint lobbanó parázs, fel-felvillan a maga abstractságával. Joggal azt mondhatnók, *Széchenyi művei is valósággal — naplók.* Azért végtelen silány képet nyerünk, ha a fejezetek czímeit tekintjük.[3] A gondolatprocessus mélységeibe aligha nyerhetünk betekintést. Széchenyivel szemben egészen más módszert kell követnünk. El kell utasítani azt, a mi nála felötlő, a mi önként kínálkozik, túl kell mennünk szellemes megjegyzésein. Azt lehetne mondani, Széchenyiből sokat idézni nem igen szabad; szabadulni kell attól a rendkívül egyéni és meglepő formától, melyben gondolatait közli. Alig van író, a kivel szemben mégis annyi ingert éreznénk, hogy idézzük. A meggyőzés tartalmi igazságával, és nem szónoki frázisaival, *hat reánk.*

Egy psychologiai megjegyzést kell közbeszőnünk, hogy ennek a hatásnak a mivoltát megvilágítsuk. Azt tapasztaljuk,

[1] Zichy: Életr. I. 171. l.

[2] Utalunk egy régebben megjelent művünkre: A természettudományi módszer hatása a modern történelemfilozófiára 1910. és az azóta közzétett kisebb közleményeinkre. Magyar Társadalomtud. Szemle, 1908. Magy. Paed. 1909. stb.

[3] Zichy így tesz mégis a Hitel ismertetésénél. Életr. I. 250—53.

hogy azokat az igazságokat, melyeket elmond, mint valami rég ismerősünket üdvözöljük. Mi az oka ennek? Az, hogy Sz. nagy mestere az önmagára való eszmélésnek. Szeret magára eszmélni minden lépésnél. »*Az önmagába való elmélyedés* vezeti a lelket lassanként az önállóság legmagasabb fokára,« mondja már korán, 1819-ben.[1] Ebben egyúttal ezen belső, átdolgozó tevékenység értékes volta is világosan ki van fejezve. Itt az akkori magyarsággal szemben új úton jár, mely még az organikusan teremtő öntudatlanság fokán van. Sz. ellenben »szinte félelmetes emberismeretet szerzett önismereti harczaiban«.[2] »Példátlan szigorral és pontossággal figyeli magát napról-napra, évről-évre, évtizedről-évtizedre. A nyugtalan, forrongó idegélet külső tüneteit vasakarattal tartja féken; de ezzel az ész zsarnokságával is csak a benső háborgást fokozza. Elképzelhető-e ez a természet, nyugodtan lépegetve milliók sorában?«[3] Széchenyi valóban küzdelemszerű fáradozással éri el azt, a mi a modern psychologus világ előtt már könnyűnek látszik, mert előző nemzedékek munkájának eredményeit élvezhetjük. De abban a korban a magára eszmélés nagyobb fáradságába került az írónak, közönséges ember pedig mások segítségére szorult. Széchenyi a nagy *tudatosító* abban a korban, ő vállalkozik erre a hálátlan szerepre. És ez magyarázza meg hatásának sajátos jellegét.

Minden élmény, mely tudatunk homályos régiójában van, egy másik egyén, egy író által rejtekhelyéből kicsalva, úgy tűnik fel, mint a *mi* birtokunk, csak eddig nem akadtunk még rá tudatunk hosszú leltárában. Innen van egyúttal, hogy *gondolatait készségesen elismerjük, de feledjük is, mert újat nem érzünk bennök.*

Ugyanez a jelenség, a tudatosító szándék adja meg részben annak a magyarázatát is, miért közli műveit oly naplószerű *rendszertelenséggel.* Erről is sok szó esett már. Úgy véljük, itt egy distinctio gyakran háttérbe szorult. Nem jelenti ez, hogy nem szerkesztett előzetesen szilárd rendszert, viszont azt is túlzás volna mondani, hogy »minden részlete« eleve ki volt dolgozva. De egy bizonyos szilárd váz megvolt, melybe csak bizonyos következményeket kellett bevonni egyes esetekben. Sőt egy bizonyos állhatatos merészség a rendszeralkotásban és megtartásában volt az, a mi megdöbbentően félelmetes hatalommal állott szemben a kritikával. De a *közlés* roppant rendszertelenül történt, *nem maga a gondolatfolyamat,* csak a közlés külső menete. És pedig azért, hogy olvasóit közbe-közbe egy tudatossá tevő benső tevékenységre rávezesse. Innen, ebből az úgyszólván social-paedagogiai szándékból magyarázhatók azok a hosszú reflexiók, melyek olyannyira meg-megszakítják előadását.

Kemény Zsigmond észrevette Széchenyi reflexiós hajlamát

[1] Sonderbare Begebenheiten 7. l.
[2] Angyal Tört. eszm. 1910. 214. l.
[3] Beöthy Zs. Sz. és a magy. k. 214. l.

és a maga roppant kezdetleges psychologiai nyelvén így írja le : »Sz. nézése majd fürkésző, éles s a kebel apró titkait kikutató volt ; majd andalgó, borult, a szellemélet és eszmevilág tévetegeibe merülő.« Sz. reflexióra kényszerít és ezért mond régi igazságokat magunkról, benső világunkról. Jól ismeri a benső embert és elibénk tárja :

És szólt s szavának engedett a lélek
Az elemeknél hajthatatlanabb,
Kit régi eszmék lánczczal terhelének,
Fölkelt az ember.

Néha megrettenünk a szokatlan látványtól, a maga realismusával megjelenő képtől.

Megrázkódánk szavára a vesékig,
Mint keserű gyógyszertől a beteg.

Legtöbbször azonban a magunkéra ismerünk ebben az önábrázolatban ; Sz. bemutatja, milyenek vagyunk mi. Tehát milyen *az* ember. Ez a tény módszertani szempontból ismét óvatosságra int. Széchenyi igen sokszor nem saját magát, hanem *az* embert rajzolja naplóiban. A saját egyénisége még e mögött keresendő. Sz. polemizál, vitatkozik kora közvéleményével, és e benső küzdelemből megismerhetjük kora közvéleményét. De saját magát nem egyenesen tárja elénk ! Miért ? Mert a teremtés bizonyos mértékben mindig öntudatlan. Csak a kész eredményt láthatjuk magunkban, Sz. is csak ezt, nem pedig a folyamatot látja, az utat, mely odáig vezetett. Ez utat nekünk, utódoknak kell végigkutatnunk. »Ha lelke mélyébe tekintünk, melyet Naplói tárnak fel előttünk, látni fogjuk a formákat, melyekben gyengeségei megjelennek«, — mondja Grünwald Béla.[1] Talán nem egyszer általános emberi vonásokkal telített lapok azok ! Lelke mélyébe Naplói nem egyenesen vezetnek el. Azon túl még következik egy új világ, az öntudatlanul teremtő Széchenyi. A Sz.-irodalom egyik-másik termékével szemben kénytelenek vagyunk hangsúlyozni azt az alapvető s egyszersmind primitiv igazságot, hogy a történet, a múlt, soha sincs meg, a mi elmúlt, azt csak *reconstruálhatjuk*. Sz. irásainál az irodalom jelentékeny része úgy jár el, mintha ezekben maga a benső lelki folyamat birtokunkban volna. Ez, mint módszertani elv, minden psychologiai alapot nélkülöz. Azok a rapid följegyzések, melyek néha nagyon is a magános órák rövidségétől vagy hosszúságától függenek, csak a fölszínen járnak. »Ugyan ! mondani fogják ezzel szemben. Már csak semmi világosabban vissza nem tükrözi az ember benső élményeit, mint az őszinte naplók !?« Ezzel viszont nem cáfolhatjuk meg azt, hogy minden íze, mozzanata lelki fejlődésünk-

[1] Az Új Magyarorsz. 96. l.

nek bennünk nem tudatos. Sz. sem tudja minden gondolatának *eredő pontját*, nem ismeri forrásait. Nagyon is egyetemes művelődéskörben él, abból táplálkozik. Ő benne a korabeli culturelemeknek egy sajátos összecsomósodása van, és ezeket a szálakat, mint ő sem, úgy mi sem ismerjük. Ezeket fel kell fejtenünk, analysálnunk, egy complexumból. Tehát e szerint Széchenyi szavait nem elég ismételnünk; Széchenyi benső fejlődését is, mint minden történeti jelenséget, reconstruálnunk kell s erre a puszta idézés nem elég.

De egyszersmind egy veszedelemmel is jár az idézés. Régi igazság, hogy egy lángészben kiki saját magát keresi és ha megragad egy pontot, mely maga-magában és meg amabban is megvan, a diadal érzelmétől áthatva kiált fel: Ime ez a lényeg. Széchenyiben, mint említettük, könnyű megtalálni önmagunkat. Gondolatai közel vannak a mieinkhez, ezt Széchenyi úgy akarja s végtére észreveszszük, hogy Széchenyi bennünk van, a miénk. Ez a Széchenyi iránti lelkesültség egyik alapja. Minő könnyen feltalálta Kossuth Széchenyiben a patriótát, a legnagyobb magyart, Kemény is észrevett benne egy »specificus magyarságot.« De ki veszi észre benne az internationalis gondolkodót? Hogy ebben a tekintetben Széchenyi számba jő,[1] hogy örökérvényű s az egész emberiségre jelentős igazságokhoz jutott, — ha nem is megoldotta, de a problemát legalább fölvetette — azt kevesen hüvelyezték ki írásaiból.[2] A Széchenyi-analysisnek ebben a tekintetben sem vagyunk még a végén.

Egy módszertani tekintetben újabb nehézség az, hogy Széchenyi nem tudományosan képzett elme a szó *technikai értelmében*. Nem használ szabatos terminológiát. Nem is képes tételének tudományos formulázást adni, de nem is óhajt, mert ő első sorban hatni akar az akkori közvéleményre. Mindenkép népszerű akar maradni. Már most ennek következménye nem lehet más, mint az, hogy gondolatait újból kell tudományos formával felszerelni, csak úgy válik a mai ember előtt érthetővé. Hozzá kell vennünk azt is, hogy az akkori, a huszas-harminczas évek magyar nyelve még nagyon hiányos, ingadozó, sőt egyenesen eltérő jelentésű a maival szemben;[3] mindezek az okok megvilágítják, minő nehéz a vele való foglalkozás, minő okokból erednek az irodalom és a népszerűsítés speciális akadályai.

8. Mindezek az érintett problemák érthetővé teszik, hogy miért vannak *rendkívüli nehézségei egy szélesebb alapon keresztülviendő reconstructiónak*. Az új Széchenyi-irányzat fő képviselői,

[1] »Széchenyi egyéniségét csak úgy érthetjük meg teljesen, ha nemcsak nemzeti, hanem *általános* szempontból méltatjuk.« Marczali, A reformok kora 394. l. E kötet különös gondot fordít Sz. és kora jellemzésére.

[2] Gaál Jenő részletesebben foglalkozik evolutiós gondolataival, Széchenyi nemzeti politikája és jövőnk (1902. Politzer) cz. művében.

[3] Pl. a fentebbi példában nemzedék akkor »nemzet«. *(Zichy.)*

Gaál Jenő és Réz tanár műveiben már lényeges haladást látunk e tekintetben ; egyszersmind meg is mérik ama gondolatok jelentősségét, egy szóval értékelnek és pedig helyesebb alapon.

Az irodalom kezdő szakaszának mindenütt a jellemvonása, a helyett, hogy a szövegbe elmélyedne, elkezd értékelni, a maga »benyomásait«, helyesebben értékitéleteit mondja el. Ennek viszont az az eredménye, hogy a tárgyat illető vizsgálódások kevés empirikus alapot rejtvén magukban, kimeríthetetlen controversiák keletkeznek. Innen van, hogy Széchenyi halála után félszázaddal is megmaradhatnak oly jóhiszemű és mégis alaptalan ítéletek, minők Beöthy Ákosnál (II. r. 1. k. 139—191.) találhatók. Említettük, hogy nagyon erős bizonytalanság található némely ponton az irodalomban, és mi ezt a módszer különös nehézségeinek terhére írtuk. Meg kell világítanunk, melyek e pontok és minő alapon kell őt kétséggel illetnünk, minő ellentmondások találhatók az irodalom és az eredeti szöveg, illetőleg tények között. Látni fogjuk, hogy ezek száma nem csekély és ama pontok ép az irodalom nagy részének úgyszólván kizárólagos tárgyai.

A hazafias fellendülés óta szeretjük visszavinni Széchenyi jellemére is a nemes *patriotismus* életnézetét. Eddig még nem oldották meg világosan a kérdést, minő viszonyban van ezzel Széchenyi sajátos internationalismusa ? Széchenyi maga úgy állítá fel a kérdést : az emberiségnek »egy« nemzetet megtartani, tehát nem *a* nemzetet, az egyetlent, mely nekünk mindenünk, hanem a nemzetek egyikét. *Akkor* ezt mondani kétségtelen roppant merészség volt. Még arra is van nyom naplójában, hogy egy időben kétségben volt az iránt, vajjon nem inkább a Balkán-félszigeten fejtsen ki reformtevékenységet ? Egy ízben szeretné »magát expatriálni«. Máskor felkiált : Megyek Columbiába ! Széchenyi ez internationalismusa nem csupán világjárása, sűrű külföldi utazásainak eredménye. Úgy látszik, sokkal inkább *egyetemes* világnézetének a következménye. Sz. ebben a tekintetben nem erőltetetten abstrakt, hanem tényleg több mint nemzeti a szó akkori értelmében. A nemzetiségekkel szemben tanusított erősen liberális felfogása is ebből magyarázható. Ma kissé retrospiciálunk.

> Nagy Széchenyink ! Ajkad kimondotta bátran
> (Az ég beszél így, a mikor dörög :)
> Minden fejlődést széles e hazában
> Mely nem magyar, lelkemből gyűlölök. *(Vargha.)*

E sorok alapjukban, positiv formában igazak, de egy ítéletnek téves megfordításáról szólhatnánk, ha egy értekezésben olvasnók, s nem versben ; a versnek szabad nem ismerni a logika szabályait. Ez a pont, a hazafiasság kérdése a nemzetiesség kérdésével a legszorosabban egybefonódik. Angyal hozzá-

járul Kemény felfogásához, ki Széchenyi különös sajátságának tartja »specifikus magyarságát«. Minden politikai kérdést a magyarság fentartásának szempontjából ítélt meg, s »tétovázás nélkül feláldozta a szabadság és haladás érdekeit a fajszeretet érdekeinek«. Valóban ez a specifikus magyarság igen kiemelkedő vonása Széchenyinek, mondja Angyal,[1] de hozzáteszi kevés vártatva rá: »a nemzetiség ily felfogásában *tulajdonkép egyetemesebb szempontból indult ki*«, azaz — voltakép nem a nemzetiség kérdéséből. A nemzeti szervezkedés eszköz a fejlődés czéljából; ebből a szempontból Kossuth szállóigéje alighanem annyit jelent, több mint magyar. A jelszavak általában nem szoktak kifejezni és födni tudományos igazságokat. Hogy ő mindenesetre egészen más szempontból tekintette a saját magyarságát, mint a korabeliek, naplóiból látjuk.

»Szűk kis haza jutott nekem, írja, s alig van néhány fia, a ki *kivülről* vetett volna egy pillantást abba«. (1819 máj.) Beöthy Ákos igen érdekesen ír e kérdésről: »Fajszeretetben, a nemzetéhez való ragaszkodásban senki sem érte őt utól. Mégis azt kell mondani, hogy azzal szemben egész életén keresztül *idegen* maradt. Nem hatolt be intézményeinek szellemébe, története nem vonzotta, mindezen tényezők igazában terra incognita maradt előtte. Nem is értette meg a magyar lelkületet, egy közös dobbanásban az ő és nemzetének szíve nem találkozott és így nem is tudott annak nyelvén beszélni, nem találta el az utat, mely a magyar ember *érzelemvilágához* vezet«. Ámde Széchenyi nem is ehhez, hanem az értelemvilágához akart férkőzni. Itt akart fejlődést megindítani s nem ott. Azért művei lendületesek, de nem rethorikaiak, mint Kossuthéi.

Hogy Széchenyi *nem érzelmi politikából* indult ki, a legélénkebben megmaradt a köztudatban; ez is a Kossuth-parallelnek az eredménye. Ez a parallel annyira uralkodó a népszerű irodalomban, hogy miről sem olvashatunk annyit, mint az »ész és szív« ellentétéről Széchenyiben vagy mint Kemény Zsigmond felveté a kérdést, mi sem vonzóbb, mint arról vitatkozni, a hol »ezer körülmény csábít, Magyarország *leggondolkozóbb agyvelejét* alárendelni egy nemes szívnek«. Kemény mégis megteszi, hogy védi Széchenyit a hideg, számító ész vádja ellen — egy újabb mű problema az ellenpárttal szemben újabb táplálékául a további vitának. S e párt, mint ő is látja, a közvélemény. E kérdésnél, úgy véljük, ahhoz a régi tapasztalathoz kell fordulnunk, mely szerint egy rosszul felvetett problemát nem is lehet megoldani. Hogy Széchenyi az ész vagy szív embere volt-e, megfejthetetlen, kielégítő megoldást egyik párt sem találhat. Mert nem volt egyik sem a kettő közül. Egyszerűen ezek a nagyon is köznapi kategoriák nem is alkalmazhatók reá. Ez a problema is azok közé tartozik, a melyet csak úgy lehet

[1] I. m. 200. l.

megoldani, ha nem is ismerjük el (jogosan fölvetett) problémának.

Széchenyi az érzelmi politikával szemben igen éles álláspontra helyezkedett és mindig a meggyőződés hevén beszélt.

Az ábrándok könnyen veszélybe csalnak,
A szenvedély se jó tanácsadó.
Fejjel bizony bolondság menni falnak,
A jószerencse mindig meg nem ó. *(Vargha.)*

Sokan voltak akkor, a kik e jószerencsében bíztak. Széchenyi szünetlenül hangoztatja velük szemben a »számítás«, az értelmi megfontolás elvét. Kossuthtal itt állott diametriális ellentétben; a személyes kérdés itt a taktika sokat jelentő kérdéséből eredt, s *nem* másból. Sohasem jut az ellentét kitörésre közöttük, ha Széchenyi a sebbel-lobbal cselekvést (Védegylet stb.) nem *ítélte* volna károsnak. Itt *nem temperamentumok állanak szemben,* hanem egyik részről áll a nyugodtan megállapodott *életnézet* szilárd *rendszere* — Széchenyi híres tétele: a »kellő sorrend elve«. A költő híven fejezi ki a lényegét:

A tett előtt hallgass a józan okra,
Az alapon kezdd rakni házadat,
Majd sor kerül a végén a tetőre,
De a tetőn hogy' kezdenéd, te dőre. *(Vargha.)*

Másik részen a rendszertelenség, a *koczkázat elve* a harczi *virtusos merészség ősi magyar hagyománya.* Széchenyi úgy látszik, valóban nem sejtette, hogy egy ősi magyar hagyománynyal áll szemben, a midőn a »hosszú akarat« lassú hungarizálódását követeli.

Széchenyi, midőn az érzelmi politikával szemben mindig a legerősebb hangot használja, nagy veszedelemtől látszik rettegni, s az igazmondásban megdöbbentően merész. Utolsóelőtti beszédében, melyben azt hitte, hogy »többé fel nem szólal«, a hallgatóság ezt kénytelen hallani: »A magyarnak nagy hibája, hogy nem tudja, mikor kell összehúzni a vitorlákat, hanem csupa lelkesedésből *rohan, mint a vak légy*«.

Ezen a merész álláspontón Kossuth nem is maradhatott volna Széchenyi táborában, de nem is mehetett volna oda. Mert Kossuth mindent a közvéleményre alapított. Ennek a kétségtelenül reális politikai erőnek szerepét, jelentőségét ő épúgy túlbecsülte, mint Széchenyi az ellenkezőjét: az egyéni érvényesülést. Az ellentét nagy volt. Széchenyi merész volt a czélokban, Kossuth az eszközökben.

Grünwald [1] szerint nem volt nagy különbség köztük, »nem volt elvi ellentét; czéljaik ugyanazok voltak, s tulajdonkép

[1] I. m. 524. l.

nem is voltak ellenfelek«. Ez a felfogás ismét látszólagosan igaz csupán. Volt közöttük egy szempontból lényeges ellentét: a külügyi viszony kérdésében, melyet ismét közelebbről meg kell világítanunk. Ez ismét az a pont, a melyet úgy véljük, az irodalom kevéssé tárgyalt alapjában, habár quantitás dolgában nincs hiány. Az elszórt nyilatkozatok és az egész politikai rendszerének diapasonja arra bírta az irodalmat, hogy kiemelje az *austriai viszony* kérdését. Ez azonban a kérdésnek csupán egyik mozzanata.

Csak röviden jelezzük, hogyan gondoljuk a megoldást, habár nem is állítjuk, hogy ebben végleges megállapodásra jutottunk. Széchenyi nem csupán Austriával, hanem Európával való kapcsolatunkat akarta fenntartani, sőt ha kell, létrehozni. Culturpolitikai szempontból ő valóban ellentétben volt Kossuthtal czélok dolgában is. Kossuth a régi nyomokon haladt. Akart egy Európából határozottan, politikailag és culturailag kikülönülő Magyarországot, önállót, népjellem, modor, közjogi stb. tekintetben is. Széchenyi ellentétben a régi közjogi ideálokkal nem akart egy Magyarországot, mint szoros értelemben corpus separatumot, mely majdan független korában fog berendezkedni és önállóan fellépni Európában, hanem egy a nyugateurópai culturában már is cooperáló nemzetet. Alaptétele: Magyarország Európa cooperáló tagja; az ő hitvallásának sommája: Európa népe vagyunk Keleten; ha Kelet népe vagyunk is, ott Európát képviseljük.

Ezért a czélért valóban mindenre képes volt. Ezen a téren valóban »Proteusként mindig változtatta alakját, de csak hogy azonegy küzdelmet folytassa« (Eötvös). A pártváltoztatás nála egy magasztos czél érdekében történt, avagy talán úgy is mondhatnók, a változásnak nem saját maga, hanem a párt az oka. Ő volt, az ő czélja volt a rocher de bronze, s e mellől tért el a párt. s ő egyre — egyedül találta magát. A mit Beöthy Ákos mond, hogy Széchenyinek concrét [1] programmja nem volt, azt ép a környező pártokra mondhatni, mert a *közjogi* programm inkább távoli ideálnak tekintendő.

A közjogi politikával szemben tanusított álláspontja nagyon egyéni. Ő nem is volt politikus abban az értelemben, a minőt az akkori »közjog« kívánt. Távol állott azoktól a jogvédő elméktől, a kik egy jogi állapotot követelnek s csak azután óhajtanak új, belső szervezetet létrehozni. Jelleme Deákéval szemben roppant eltérő. Réz tanár legújabb művében igen érdekesen hasonlítja őt egybe Deákkal, a ki Széchenyi activ-agressiv politikájával szemben »erős logikájú jogász, ki államférfiú elméjével bír, de a kit passiv és quietikus véralkata megaka-

[1] Eötvös viszont azt mondja: »Annak, a mit taktikának nevezett s a mi abban állt, hogy mellőzve az elvkérdéseket, inkább *részletes* javításokkal foglalkozott . . .« (142. l.)

dályoz, hogy valóban azzá lehessen; a kinek minden tényéből a régi, jogokat conserváló vármegyei oppositio szelleme nyilvánul«.[1]

Nem is lett az 1848—49-iki átalakulás vezérlő politikusa sem Deák, sem Széchenyi. Hogy ő más célokat akart, s ezeknek megvalósítására *azon időt alkalmasnak nem tartotta,* azt Beöthy Ákos nem is sejti. Szerinte[2] »Sz. idegessége a kiegyenlíthetetlen (?) ellentétek közti örökös ingadozás és hullámzás, az elme comprehensiv voltának, hozzá a meggyőződésben való következetességnek hiánya, képtelenné tették arra, hogy positiv politikai programmot adjon«. Fáy figyelmeztette, hogy ha nem akar pártember lenni, ugy okvetlen népszerűtlen lesz. Mégse csatlakozott egy párthoz sem.[3] Nem tette, inkább egyedül maradt, a minek oka az, hogy *sohasem volt, lehetett egyéniségéből kifolyólag pártember.* Nagyon helyesen mondja Marczali:[4] »nem szállott le a küzdő porondra, mint nagy kortársai, a míg lehetett, kivonta magát a parlamentáris küzdelmek légköréből. Ezt véleményünk szerint éppen hivatásának helyes felfogása okozta. A legkiválóbb parlamenti vezér is csak *egy pártnak embere és tevékenységének akaratlanul is a napi kérdések adnak irányt.* Széchenyi nevelni akarta népét, az *egész* nemzetre akart hatni.« A nemzet érezte az ő eszméiben az újat, a lényegest, érezte azt, hogy egy — irányváltozást követel. Programmot is adott és pedig *rendszerbe* foglalva a Hitelben[5] egy concrét kicsúcsosodással: a váltórendszer meghonosításával. Ezzel a fennálló rendszer tarthatatlanságát fényesen bebizonyította, s az egész, *ősiséggel* kapcsolatos politikai és társadalomgazdasági rendszer megváltoztatását követelte ezzel. Adott tehát programmot, de nem közvetlen politikait, hanem *gazdaságit.* Ezeket az egyszerű igazságokat újból és újból ismételnünk kell, mert még mindig meggyökerezve látjuk az irodalom jelentékeny részében azon hiedelmet, hogy minden politikus legelsősorban avagy kizárólag csak *közjogi* politikus lehet. Beöthy pl. ennek a szükségességét magától értetődőnek véli, sőt egyáltalában

[1] Tanulmányok 1909. 482. l.

[2] Magy. államiság II. 1. 157. l.

[3] Nem a Stádiumban. Beöthy talán ott téved legerősebben, a midőn szerinte a hatalmas Hitel »éppen úgy nem volt alkalmas az akkor fennálló állapotok és intézmények tarthatatlanságát kimutatni, mint az új korszak credóját képezni. Ezen munka nemcsak példátlan rendszertelenség által tűnik fel, de elméletileg, mondhatni, alapvető tévedéseket tartalmaz«. Tény, hogy a közlés módja rendszertelen, már fentebb elismertük. De hogy a Hitel tartalmasságáról Beöthy ítéletet mondhasson, ahhoz részletes tanulmányokat kellett volna tennie. Csak ekkor találta volna meg a vezető fonalat s a credót.

[4] »Mi volt ezen tartózkodás indoka? — teszi fel a kérdést Beöthy (157. l.). — Oly valami, a mit méltán lehet constitutionális fogyatkozásnak (sic) nevezni.«

[5] I. m. 395. l.

el sem tud képzelni más politikát. Hibáztatja, hogy bár Széchenyi annyit volt Angliában, annak alkotmányát és közéletét nem méltatta kellőkép figyelemre.[1] »Minő nagy dolgot cselekedett volna, ha ezek *átplántálását* tekinti vala életének főtörekvése gyanánt.« Hogy Beöthy mennyire megy mások bírálatában, és mily kevéssé önbírálatban, annak érdekesebb példája nincs, mint az a hely, a hol ő Széchenyivel szemben [2] felhozza, hogy a jogi intézmények a nemzet jogalkotó erőinek eredményei — ép akkoriban lepte meg e tételével Savigny az egész jogászvilágot! És mégis ugyancsak Beöthy az, a ki Széchenyitől egy angol constitutio-utánzatot vár Magyarország számára. Azt is elég erős vádnak véli, hogy Széchenyi csupán »egy hatóságilag engedélyezett reformot akart«.[3]

A politikus Széchenyinek tehát úgy látszik, nincs iskolája, mert a hogyan Beöthy Ákos gondolkodik, nagyon is sokan utánozni képesek volnának. A régi »küzdelem a jogért« még ma is tart, mert az erőviszonyok, melyek e harczot folytatják, még ma is labilisak. A »corpus juris és a tények« között [4] ma is ellentmondások vannak és sajnos, a tények az erősebbek. Széchenyi e téren több kritikusra talált, mint követőre. Hogy az egész kiegyezés, Deák hatalmas philosophus elméjének alkotása, *gazdaság*politikai tekintetben hova vezetett, nagyon is mindennap áll előttünk következményeiben. Önkénytelen felmerül előttünk Bismarck mondása; midőn egyszer azzal vádolták, hogy nagyon otromba választ adott egy interpellatióra, kurtán azzal válaszolt: Igen, ép olyat adtam, a milyen otromba volt maga a kérdés.

Minden ellenfelet csak a maga fegyvereivel lehet visszaverni. A gazdaságpolitikai támadással szembe kell szegezni egy ugyancsak gazdaságpolitikai védekezést. Széchenyi itt akart új fejlődést megindítani. Röviden összegezzük az elmondottakat rendszerükben, lényegükben. Széchenyi a mi régi közjogi politikusainktól roppant eltért. Ő az első gazdaságtársadalmi politikusunk. Eszméinek fejlődésében elsőrendű szerep jut Anglia példájának.[5] De ő nem úgy tett, mint Nyugateurópaszerte tettek, hogy t. i. az angol constitutiót utánozta vagy hozta át hozzánk, hanem új *gazdaság*fejlődést indít

[1] M. államiság II. 173. l.
[2] Mindjárt a következő lapon.
[3] Beöthy Ákos i. m. 186. l.
[4] V. ö. Réz czikkével Budapesti Szemle 1910.
[5] Cunningham, a kiváló gazdaságtörténész sejti csupán Anglia példájának hatását. Other countries have been inspired by her example. The time has not yet come to write the history of the Industrial Revolution in its broader aspects, for we only know the beginning of the story; we can trace the origin and immediate results in England, but we cannot yet gauge its importance for the world as a whole. (Growth of english ind. 1907. II. 610. l.) Mi kétségtelen megállapíthatjuk Anglia hatását Magyarországon.

meg nálunk (hitelgazdaság) angol mintára. De még itt is önálló és nem csupán utánzó. Többször utaltak már arra, hogy Sz. ipari téren keveset tett. Ám helyesen gondolkodott, a midőn azt vélte, hogy nekünk a mezőgazdaság fejlesztése *az idő szerint* — gazdaságosabb. Versenyre kelni Európával, ezzel akarta kezdeni. Régi közjogi politikusaink ezt látszottak mondani: isolatió Európában; Széchenyi cooperatio Európával.

Ebből a szempontból érthető, hogy ő az ő munkájának nyomait kevéssé találhatta fel a multban. Szakítani akart a multbatekintéssel, hogy értékelésmódokat onnét ne szívjunk magunkba. Az ő kritikája a legerősebben *a régi magyar történetfelfogást* érte. Közmondásossá vált — ez a közkézen forgó szállóigéjének a tartalma — hogy szerinte a multat túlbecsültük. Tényleg a történetkritika ma igazolja Széchenyi felfogását lényeges pontokban. Az elsők közé tartozik ő »Mátyás király« legendás értékelésének tagadásában. Ez a kritika, mondhatjuk, irgalmat nem ismerő kritika Széchenyi részéről, melylyel a régi magyar közvélemény főbb hőseit sorra megdönteni kezdette, a legnépszerűtlenebb tette Széchenyinek. Nem csodálkozunk. Műveit elégették egyik-másik helyen. Széchenyi ebben aristokratikus merészségének magaslatára jut. Erről kevéssé emlékszik meg régebbi irodalmunk, mely éppen a hagyományok nagyrabecsülésén indul meg. Aránylag hasonlóképp keveset beszélnek a maig actuális kérdésről, melyet Széchenyi állított nálunk élére a legelőször, a *törvények hatóerejéről*, annak korlátoltságáról. A magyar jogi világnak erős kritikusa volt ő. A jog, mint norma, nem ragadja meg a tényeket, mert a jog nálunk inkább távoli ideál, mint erős szabályozó a mindennapi életben. Különösen pedig a közjog. Közjogunktól ő nem sokat várt. »A rendi alkotmányok jellemző vonását a *magánjog* alapintézményei vonták meg. Helyesen keresi tehát Széchenyi a békés kibontakozás útját a *magánjogi* viszonyok átalakításánál. Ha ez sikerül, okvetlenül következik az államjogi reform és pedig demokratikus irányban.«[1] Széchenyi tehát jogász is, de nem magáért a jogért, hanem a gazdaságért. Ő az elsők közé tartozik, a kik a jog és gazdaság szoros kapcsolatát tanítják.[2] »A Werbőczy-féle vagyonjog az Anjou-Jagello-kor viszonyainak felel meg. Azóta a világ közgazdaságilag nagyot változott,[3] de erről nem vett tudomást a mi nemzeti magánjogunk.«[4] A jog és érvénye — két mysticum a régi közjogban és fictióinak kimeríthetetlen kútfeje.

[1] Vécsey: Sz. és a magánj. 10—11. l. Ezzel viszont hogyan egyeztethető meg túlságosnak vélt aristokratismusa?

[2] V. ö. ma Stammler híres művét: Wirtschaft u. Recht. 1906.

[3] Zárt terménygazdaságból — hitelgazdaságba.

[4] Vécsey 12. l. V. ö. e kiváló tanulmány igen világos fejtegetéseit az ősiségről 13—19. l.

Nagygyá a hont nem a törvénykönyv teremti,
Lármás tömeg sem, hanem az egyén! *(Vargha.)*

A költő igen hű interpretálása eszünkbe juttatja Széchenyi mondását, mely megdöbbentő realismusával feltűnve mered a mai jogtudomány felé: »*Nem elég mai időkben törvénykönyveket írni; de azok iránt sympathiát is kell gerjeszteni.* És ha valaki olyas törvénynek nem hódol, mely előtte gyűlöletes, melytől természete visszaborzad: sújthatja őt a betűnek szigorúsága ugyan, de czélját veszti; mert martyrt emel, ez pedig fanatismust szül«.[1] A törvény amúgy csak kényszer, melyet lerázni szeretünk; kell hogy átérezzük igazságát; hogy külső törvényből belső törvényünkké váljék. Igaz, hogy ép az a kor, a melyben ő élt, volt az »imitált constitutiók kora, Bodley nem győzi kiemelni ezt Franciaországról. Már Montesquieuék csodálják az angol alkotmányt, de feledik specifikusan angol voltát. Seignobos, a kiváló franczia történelemíró, azt mondja, a XIX. századnak történelmét feltétlen Angliáéval kell kezdenünk, mert őt utánozzák Európaszerte, az alkotmány-import onnan jő, virágkora a XIX. század első harmada. Az angol törvény jobb, hatásosabb. Nálunk nem ez a veszedelem volt ekkor uralkodó, hanem egy régi naiv bizodalom bárminő törvény hatályosságában; a »vér és vas« nem volt még akkor a köztudatban. Széchenyi másról beszél: benső erő, sympathia, a törvény alapja. E nélkül csak utópia. Hallatlan merészség volt ezt egy jurátus világnak szemébe mondani.

Mindezek a problemák, de sok hasonló fontos problema, ha nem is megoldva, de felvetve található nála. Széchenyi nem oldott meg annyi gyakorlati kérdést, mint a mennyit hatalmas elmeéllel végiggondolt. Kisebb reformátor volt, mint gondolkodó. Az első gondolkodó nálunk a nemzetművelődés problemája körében. *Werbőczy népében jogokról és nem gyakorlati kivihetőségről folyt a szó.* Örökösen egy misztikus, jogérvényesítésben érzett gáttal küzdöttek s nem arról disputáltak, mit kell *és* lehet. Széchenyi ebbe *a »populusba« iparkodott belevinni a rationális művelődés akaratát az aristokratia példájával.* Óvott pusztán formális eredményektől, minők az akkori »concertatiók« eredményei, fővágyai voltak; a tényleges eredményt becsülte valamire. Iparkodott lebeszélni, üres, csillogó formák közönyösségünket ki ne elégítsék. Néhány problema íme, talán a legfontosabbak közül, melynél az irodalom színe-javához fordultunk útbaigazításért. S nem mindig találtunk kész, megállapodott eredményre, sőt sokszor csupán vakmerő állításokra. Elemeztük az árnyalatkülömbségeket; úgy találtuk, hogy a Kossuth-parallel, a pathologiai iskola, sőt Széchenyire, mint ébresztőre vonatkozó nagyhangú dicsőítések nem ritkán téves

[1] Beszéde az Akadémiában 1842 nov. 27-én.

irányba terelték az irodalom jelentékeny részét. Mindezek arra a megállapításra vezettek, hogy sok esetben hiányzott a helyes módszer, mely nélkül éppen ily bonyolódott jelenségnél nehéz a tudományos igazság ideálját némileg is megközelíteni. Egy-két pontban, mintegy módszertani példaként, magunk is megpróbáltunk vázlatosan több fényt vetni Széchenyi életének homályos részleteire: a huszas évek nagy fordulataira, Széchenyi jellemzésére vonatkozólag. A módszer, melyet e téren szükségesnek tartunk, a genetikus, nagyobb chronologiai hűség, nagyobb figyelem a benső fordulatokra, a praepolitikus korra, végül a naplóknál a reconstructio szabadabb formájára. Egyszersmind részletes kutatások is szükségesek még mindig, mert igen bonyolult complexummal állunk szemben úgy az egyéniség, mint ama korszak forrongó jellege folytán. Úgy véljük, csak így jutunk ama véget nem érő controversiák végére, melyek méltatlanul szövődnek egy oly nagy és őszinte egyéniség köré, mint Széchenyi.

London, 1911 április hó.

Dr. Dékány István.

ADATTÁR.

KAZINCZY FERENCZ ISMERETLEN LEVELEI ÉS SZERZŐDÉSEI.

Váczy János a *Kazinczy Levelezése* X—XVI. köteteiben 15 olyan levelet közöl, melyeket — az 1813. május 22-től 1818. november 17-ig terjedő időközben — *Szücs Dániel* petneházi ügyvéd írt Kazinczyhoz, az ettől hozzá intézettek közül azonban egyetlen egy sincs a gyűjteményben, pedig 1813. május 13-tól kezdve 1827-ig Kazinczy is minden évben írt hozzá néhányat. Szücs Dániel az elsőn kívül maga hivatkozik Kazinczynak 1814. márczius 24-én és július 25-én, továbbá 1815. szeptember 19-én és 1817. (januárban?) kelt leveleire; ezek alkalmasint elvesztek, tartalmukat azonban jórészt megérthetjük Szücs Dániel föntebbi leveleiből. Az alább közlendő s eddig ismeretlen leveleket és a hozzájuk tartozó szerződéseket első sorban éppen az teszi érdekesekké, hogy szoros folytatáskép kiegészítik s érthetőbbekké teszik Szücs Dániel leveleit, s együtt teljes világításba állítják Kazinczy küzdelmes életének az 1813—1827. közé eső, tehát tizenöt esztendei bajlakodásait.

Kazinczynak ugyanis Szabolcs vm. Petneháza községében és az ennek határában fekvő Nyír-Iklód pusztán volt József öcscsével közösen birt, osztatlan birtokrésze (földek, kaszáló, erdő és regále), melyek 1813. január 1-ig — »'sidó árenda alatt« voltak. Mivel ez idő alatt sok kárt szenvedett, ezentúl kisgazdáknak adta bérbe a földeket, s ezek kiosztásával s a jövedelem kezelésével Szücs Dánielt bízta meg. Ez Kazinczy gazdája segítségével pontosan eljárt a reábizottakban; de így is sok bajlakodással és kevés haszonnal járt a gazdálkodás: a földek egy része több éven át víz alá került, 1816-ban országosan rossz termés volt, ezekhez járult a kétszeri devalvatio, úgy hogy Sz. D. jelentése szerint 1817-ben már senki sem tudott fizetni s oly nagy volt az inség, hogy

a vármegyének kellett a nép élelméről, vetőmagjáról gondoskodni. Kazinczy »únván a gazdálkodás ezen módját«, már 1814. őszén megkínálta Sz. D.-t, mint helyben lakót: nem volna-e hajlandó bérbevenni az egészet; de úgy látszik, nehéz feltételeket szabott, mert Sz. D. nem vállalkozott. 1816-ban újra ezt óhajtja, de mint Sz. D. 1816. április 19-én jelenti: »a' kivánt árendális feltételekkel sem a' nemes urak, sem a' zsidók, sem a' beregi szegénység nem veszik ki«, annál kevésbbé, mert a földek nagy része ekkor is víz alatt volt.

Ilyen előzmények után s miután 1818. kora tavaszán öcscsével megosztotta a birtokot: 1818. márcz. 23-án megkötötte Szücs Dániellel a bérleti szerződést 20 évre, úgy hogy ez a tőkét (5000 frt) előre lefizeti s így Kazinczy a kamatok leszámítása után 400 frt helyett csak 100-at kap évenként. Nyomasztó szükségétől kényszerítve azonban pár év múlva (1824. okt. 1-én) újabb szerződést köt vele, mely szerint 1825. jan. 1-től számítandó 25 évre zálogos birtokúl köti le jószágát, hogy újabb 2000 frt tőkét kapjon kölcsön.

A levelek nagyobbrészt e birtok-ügyekre vonatkoznak, de némelyikben van egy-két közérdekű megjegyzés is, s valamennyi tanúskodik arról a szíves viszonyról és nagyrabecsülésről, melylyel Kazinczy a jeles ügyvéd és ennek egész családja iránt viseltetett. Tunyogi Szücs Dániel, mint kezem közt levő s 1806. decz. 14-én kelt okleveléből látom, kitüntetéssel tette le ügyvédi censuráját (tehát körülb. 1780. táján született), s Kazinczyhoz írt levelei valóban eszes, pontos és keresett ügyvédnek mutatják; a család tudomása szerint ő is, mint Kazinczy, az 1831-iki nagy cholera idején halt meg.

1.

Kazinczy Ferencz levele Szücs Dániel ügyvédhez.

Különös bizodalmú Drága Jó Uram Fiscális Úr,

Tekint. Molnár György Urnak Tisztartója nálam lévén, meg vagyok mentve azon kénytelenségtől, hogy embert fárasszak Petneházára. Azt akarám jelenteni az Urnak Fiscális Urnak, hogy rettegek a' 4dik Dézma kereszttől, 's magamat a' Contractushoz tartom. Mikor nyomtatva lesz az élet, le fogom küldeni gazdámat, hogy az életet szedje be 's vigyázzon hogy szemetet ne kapjak élet helyett. Ez idén pro 1817, 1816 és még 1815 is lesz incassalni valóm. Arra kérem alázatosan az Urat Fiscális Urat, méltóztassék ezt tudtokra adni a' földeket bíróknak, s kicsinálni ki mivel tartozik, 's a' Listát Bekának [1] kezébe adni, hogy

[1] Kazinczy gazdája.

há az Úr Fiscális Ur otthon nem volna is akkor, Gazdám dolgát végezhesse. Az Öcsémnek szokása semmi leveleimet vissza nem küldeni a' mit eggyszer kap tőlem, Petneházát illetőt 's nem illetőt.

Én szeretném a' magamét *eggy* arendásnak adni-ki ha ollyan találtatnék, ha úgy is, hogy az Arenda Capitálisát pénzben venném fel, mert ez a' mostani mód sok bajjal jár 's kevés hasznot ad. Az Úr Fiscális Ur ott lakik, 's ha kedve volna reá, én belé bocsátkoznám a' tractátusba. Megtörténhetnék, hogy a' tractatusban Mindketten nyernénk. Ha tetszenék propositióm, méltóztassék eggy plánumot készíteni 's velem közleni.

Maradok szíves tisztelettel
az Urnak Fiscális Úrnak
Széphalom Jul. 25. 1817.

alázatos szolgája
Kazinczy Fer. s. k.

(Negyedívnyi papiron.)

2.

Kazinczy Ferencz levele Szücs Dániel ügyvédhez.

Különös bízodalmú Drága Jó Uram Fiscális Úr!

Szekereimet végre küldöm a' tengeriért és gabonáért, s dohányomért is, mellyhez Beka azt fogja még tenni, a' mi tavaly olta vagyon nála, 's alázatosan kérem az Urat Fiscális Urat, méltóztassék megparancsolni, hogy a' mi engem illet, kiadattassék, 's tudósítani, (ki)[1] még adósom, és mennyivel. Lemenvén az élet' ára, látni való mit vesztettem, hogy a' mivel tartoztak, meg nem adták- 'S bár mostan már ne maradna semmi restantiám!

Az Öcsémnek írtam a' birtok' felosztása eránt, 's jelentettem, hogy ha én le nem találnék mehetni, kérni fogom az Urat Fiscális Urat 's Markos Mihály Urat hogy a' felosztásban képemet viselni méltóztassanak. Én November olta, úgy szólván, ki sem voltam a' szobából, 's ez cselekvé, hogy Petneházára le nem mentem. De felkeresem én az Urat Fiscális Urat mihelytt lehet. —

A' Rumi könyveiből ismét zárok ide 2 explt ajándékban, 20 explt pedig eladás végett = 120 f. Méltóztassék ezt a' pénzt is Trattnerhez küldeni. Rumi megszűn, mert nem bírja a' költséget. A' nagy Urat és az Asszonyt szívesen tisztelvén, maradok barátságos tisztelettel

Széphalom Januar. 25d. 1818.

alázatos szolgája
Kazinczy Ferencz s. k.

(Negyedívnyi papiron.)

Kívül: Tekintetes Tunyoghi Szücs Dániel Urnak Tek. Szabolcs vmegye Táblabírájának, nagybizodalmú Drága Jó Uramnak az Urnak.

Petneháza.

[1] A *ki* szó tintafolt miatt nem olvasható.

3.

Kazinczy bérbeadja szabolcsmegyei birtokrészeit.

Alább is megírt Kazinczi (sic!)[1] Ferencz adtam arendába Tek. Szabolcs Vármegyebeli Petneháza Helységében és Nyír Iklód Praediumban levő részjószágomat a' T. Vidi T. N. Bereg Vármegyében levő Successionale jusommal eggyütt Tekint. Tunyogi Szücs Dániel Urnak következő módok és feltételek alatt:

1. A' nevezett jószágomat azon egész kiterjedésében a' mint az eddig birtokom és használásom alatt volt, 's a' mint az nekem a' mai napon Tek. Kazinczy József testvér öcsémmel véghez ment osztályban nekem jutott, minden appertinentiákkal és jövedelmekkel fogja a' titulált Úr *(venni)*[2] bírni egész földes-Uri jussal.

2. Az arendális esztendőknek kezdete a' folyó 1818. esztendei január első napjától fog számláltatni, és tart husz egymás után következő esztendőkig.

3. Hogy a' jószág tehertől, a' mennyire lehet, kéméltessék, az arenda ideje alatt semmi épületet nem fog az arendátor Ur ezen jószágban tenni.

4. Ezen jószágom arendája négyszáz az az 400 ft. summában határoztatván-meg, azt a' mennyiben másképen nem depuráltatik, anticipative tartozik a Tit. Ur esztendőnként fizetni. E mellett —

5. Tartozik mind belső fundusomat mind szántó és kaszáló földeimet megoltalmazni, hogy mások által semmi részben, nevezetesen a' mezsgyéjiben meg ne csonkítassék.

6. Az erdőmet nevezetesen köteles lesz úgy conserválni, hogy az ne pusztuljon, sőt inkább nevekedjék. Egyéberánt szabadságában leszen azt a' gaznak kitisztítása által használhatóvá tenni.

7. Minthogy pedig mai napon Tek. Szűcs Dániel Úrtól felvettem kölcsön ötezer számszerént 5000 frtot váltó czedulában. Tehát ezen Capitális Summának esztendőnként való interese az arendába tudódván, ez által az arendális summából 300 az az háromszáz ft. lefaragódik minden esztendőben, 's mivel ezen Capitális Summát én is csak húsz eszt. mulva teszem-le, tehát a' Tit. Ur esztendőnként nem többet, hanem csak száz az az 100 ftokat fog fizetni. Én is pedig a' Tit. Úrnak azon Capitális Summában a' nevezett jószágomat pro speciali hypotheca is úgy lekötöm, hogy a' kötelezett húsz esztdeig ezen jószágomat el nem adom, sem senkivel sub nullitate Contractus ollyan Tractatust eránta nem teszek, hogy az a' Titt. Arendator Úr kezéből kiessék, hanem az említett esztendőkre az Evictiót magamra az előadott értelemben felveszem.

8. Eltelvén pedig a' kötelezett húsz esztendők tehát én az említett Capitalis Summát vissza fizetni tartozom, és csak úgy vehetem vissza

[1] Csak praedicatumát írta ki *(i*-vel), neve pedig — nyilván a szerződés végén említett *sielés* miatt — elmaradt.

[2] Törülve s átírva: *birni.*

a jószágomat. A' pénz bizonytalan becse tekintetéből azonban most abban állapodtunk meg hogy én a' most általam felvett ötezer ft. tőke pénz helyett 1748 ftokat az az ezerhétszáz negyven nyolczat jó értékű arany és ezüst pénzben Tek. Szűcs Dániel Urnak fizetni kötelezem magamat, 's a' Tek. Úr is azt felvenni és vele megelégedni köteleztetik.

9. A húsz esztendők alatt minden országos terheket az arendába tudás nélkül az Arendátor Úr fog fizetni ezen jószágtól.

10. Minthogy azonban a' fellyebbi esztendőkben már némelly Compossessorok a' földeinkből elszántás által 's másképen is foglalást tettek, tehát ha az efféle elfoglalt részeknek visszavételében az Arendátor Úr nem boldogulván, a' Törvény útján teljesíti azt, az e' végre teendő költséget az Arendális esztendőknek eltelésekkel visszafizetni tartozom.

11. A' múlt esztdei őszi vetésből a' jövő aratási haszon még az enyém lészen, következésképen az arendális eszt. eltelésével a' Capitális Summa letétele előtt a' földbe vetett mag' termése az Arendátor Úré leszen.

12. Ezen Contractus és ebből folyó (kölcsönözések)[1] kötelezések valamint minket magunkat, úgy Successorinkat kötelezi. Széphalom, Mart. 23d. 1818.

A' sietés miatt[2] két Correctura van ezen Levelünkben; pag. 1[a] lin. 8. *bírni* — pag. 2[a] lin. 11. *kötelezések.* K. F.

Kazinczy Ferencz s. k. (P. H.)
Szücs Dániel s. k. (P. H.)

(Az egész szerződés Kazinczy sajátkezű írása, ívrétű papiron.)

4.

Kazinczy elismervénye Szücs Dánielhez.

A' mai nap közöttünk kötött Végezés szerént Tekint. Túnyogi Szűcs Dániel Úr a' mit nekem az ezen esztendő első Januariusától számlálandó húsz esztendők alatt mint Arendát fizetni tartozik, hogy mind arról engemet teljesen kielégített,[3] ezennel recognoscálom, nékem tehát, és maradékimnak a' titulált Uron semmi ebbeli keresetünk fenn nem marad. Széphalom Martius 23d. 1818.

Kazinczy Ferencz s. k. (P. H.)

(Negyedívnyi papiron.)

[1] Törülve s átírva: *kötelezések.*

[2] Ez magyarázza meg az itt-ott előforduló központozási és ékezetbeli egyenetlenséget is.

[3] Egyelőre ez csak az u. a. napon kelt s mind máig meglevő »optionalis contractus«-sal történt, melyben Szücs Dániel kötelezi magát, hogy az ötezer frt w..ból kétezeret május 10-én, hármat pedig 1819. jan. 25-én fog kifizetni. Az előbbiről szóló nyugtatvány szintén megvan s így szól: »Hogy Tekint. Tunyogi Szücs Dániel Úr nékem a' mai napra letenni obligált kétezer váltó-czédulai forintot letette, ezennel bizonyítom. Széphalom, május 10d. 1818. *Kazinczy Ferencz* s. k. (P. H.) — Az alább 8. sz. a. közlött zálogos-szerződés 2. pontja szerint a 2-ik részletet (3000 frt) K. 1819. április 9-én kapta meg.

5.

Kazinczy Ferencz levele Szücs Dániel ügyvédhez.

Bizodalmas Drága Jó Uram Fiscális Ur,

Generalis és Szabolcsi Fő Ispán B. Splényi Gábor Exct tegnap temették. Neve napján megütötte a' guta, 's April elsőjéig csak nem minden eszmélet és élet nélkül feküdt. Leánya Grof Vondernóthné a' gyermeki hűségnek gyönyörű példáját adta. Meg nem engedte, hogy más tegyen körűle legkisebb szolgálatokat. — E' hírt bocsátám előre, mert megtörténhet, hogy még újság az Ur Fiscális Úr előtt.

Ezen emberemet azért küldöm hogy hírt vehessek, mennyi gabonám és tengerim gyűlt-be, és hogy az Arendapénzemet 's a' széna' árát, ha elkölt volna, felhozza. — Feleségem arra kéri az Urat Fiscális Urat, hogy ha ott paszulyt, vékáját per 2 f lehet kapni, mint a' minapi Ujhelyi vásárban is költ, számára 3 köblöt ezen pénzből vétetni 's készen tartatni méltóztassék.

Sok doigokkal vagyon ugyan elfoglalva az Ur Fiscális Úr, de méltóztassék még is kicsinálni, kinél mennyi Restantia van még, és Szabó János felől a' szerént gondolkozni, a' mint ígérte.

Én mihelytt lehet, lemegyek, 's akkor kijegyezzük a' nekem jutott Curiából a' mit az Öcsémnek általadnom kelletik. De a' kötött Contractusból is kimarada péld. ok. az, a' mit az Úrnak Fiscális Urnak egyenességétől megnyerni reménylek, hogy a' mi terhet a' birtokra a' Vgye tenne, az engem ne érjen. — Egyéberánt az volna kérésem, hogy Májusban minél többet kaphassak az ígéret szerént, hogy bajomtól szabadúljak, s Octobernek 15dikére ismét valamit. A' kívánt helyeken már tettem szükséges jelentéseket.

A' gonosz idők engem ismét öt nap tartottak ágyban. — A' Nagy Urat és Asszonyt 's a Urnak Fiscális Urnak kedves testvéreit szívesen tisztelvén, ajánlom magamat becses barátságába 's maradok szíves tisztelettel

az Urnak Fiscális Urnak
Széphalom, April. 6d. 1818.

alázatos szolgája
Kazinczy Ferencz s. k.

(Negyedívnyi papiron.)

6.

Kazinczy Ferencz meghatalmazó levele Szücs Daniel ügyvéd részére.

Minthogy Petneházi birtokunk még eddig csak papiroson van fel osztva, ennek az osztálynak effectusba való tételére, a' nyilak' kihúzására, és minden egyéb ehhez tartozó dolgok véghez vitelére ezennel Tek. Tunyogi Szücs Dániel Urat felhatalmazom. Széphalom Május 5d. 1824.

Kazinczy Ferencz s, k.

(Negyedívnyi papiron.)

7.

Kazinczy Ferencz levele Szücs Dániel ügyvédhez.

Különös bízodalmú Drága Jó Uram Fiscális Úr,

Kedves barátunk, Tek. Kallós Dániel Úr mondja, hogy az Ur Fiscális Ur nem volna idegen az én Petneházi birtokomra per modum Inscriptionis nékem pénzt adni, mellyre nagy szükségem volna hogy Octobernek első napjáig eggy Creditoromat, a' ki convincáltatott Eperjesen, kielégítsem. Ez maga is Octób. 15dikén hasonló csapást vár magára, 's azért kívánja a' pénzt Octób. elsőjéig. Kétezer frtra volna szükségem papiros pénzben. Alázatosan kérem az Urat Fiscális Urat, méltóztassék megtenni a' mit tehet, hogy ezt megkaphassam, 's előre tudósítani postán mind arról hogy a' pénzt megkapom, mind a' conditiók eránt, hogy Creditoromat megnyugtathassam. Én bízom az Ur Fiscális Ur barátságához, hogy kérésemet 's igasságos és egyenes conditiók mel lett fogja teljesíteni, 's ígérem részemről, hogy a' mit gyermekeim kára nélkűl tehetek, megteszem. Levelét méltóztassák postán Széphalomra intézni.

Eggyszersmind kérem az Urat Fiscális Urat, méltóztassék Fő szolgabíró Jármy Tamás Uram Öcsémet kérésemre emlékeztetni. Hallom hogy Chirurgus Durst már meg vagyon esketve, és hogy Uram Öcsém csak alkalmatosságot vára az Inquisitio általküldésére. Fő szbíró Tek. Bónis Sámuel Ur azt nekem általküldené.

Ajánlom magamat nagybecsű barátságába 's maradok szíves tisztelettel

az Urnak Fiscális Urnak

Kassán Aug. 11d. 1824.[1]

alázatos szolgája

Kazinczy Ferencz s. k.

Kivül (női írással): De Cassovie.

A Monssieur Monssieur Daniel de Szüts mon tres cher frere — per Tokaj, per Kálo — a *Petneháza.*

(Negyedívnyi papiron.)

8.

Kazinczy zálogos szerződést köt Szücs Dániel ügyvéddel.

Alább is megírtt Kazinczi Kazinczy Ferencz ezennel megesmérem, hogy én T. N. Szabolcs Vmegyebeli Petneháza Helységében és Ny. Iklód Pusztában lévő jószágomat, — mellyet a' múltt 1818. esztdei

[1] A levél 3-ik oldalán R. D., az ügyvédnek rokona s Kazinczynak is nyilván jóakarója — öreges írással ugyancsak Kassáról 1824. aug. 13-ról keltezve, tervet ajánl a kívánt kölcsön lebonyolítására: »Ezen levélnek foglalattya szerént — úgymond — ha által venné Otsém Uram a Majoros Ur Contractusát Ttes Kazinczy Urtol, ha pénz nem lenne is hamarjába, Majoros Ur várakozna, mig a Summát kitsinálhatná Ötsém Uram.« A kölcsön-kérdést a köv. sz. a. közlött zálogos-levélből kitünőleg, úgy látszik, hogy ezen az alapon oldották meg.

Mart. 23d. napján kötött Contractus mellett húsz esztendőre által adtam vólt Tunyogi Szűts Dániel Urnak, az akkor és azon Contractus mellett tőle felvett Summa Interessébe, és a' mellett esztendőnként fizetni kötelezett Summában Arendában, most azon elébbeni Contractust elenyésztetvén, ugyanazon Jószágot ugyan e Titt. Urnak lekötöttem és adtam Zálogban következő módon:

1. Adtam az említett Jószágot huszonöt esztendei zálogos birtokra tellyes jussal úgy hogy az esztendők a' következő 825d. eszt. Januarius Holnapja 1-ső napjától fognak számláltatni.

2. Minthogy én a' Titt. Urtól az elenyészett Contractus szerént azon 818d. eszt. Majus 10d. napján kétezer, ismét 819d. eszt. Apr. 9d. napján háromezer és így mindöszve azelőtt ötezer számszerént 5000 ftokat vettem fel a' folyó Váltó Czédulában; mai napon pedig ismét kétezer ft adósságomat vállalta magára; tehát ezen hétezer számszerént 7000 ft W. lészen a' zálogos és a' Jószág kiváltásakor az épületek és javítások árával együtt visszafizetendő summa.

3. Tellyes Földes Uri jussal fogja ugyan a' Titt. Zálogba vevő Ur birni a' Jószágot, mindazáltal az erdőbeli részt, mostani állapotjában megtartani fogja, a' javítás és pusztítás esetiben a' számvetésnek és beletudásnak helye lévén.

4. Lakás és Gazdálkodásbeli szükségére és Commoditására tellyes szabadsággal épithet; úgy mindazáltal hogy azok luxusra és tsak a' Jószág terhelésére szolgálók ne legyenek. Költ Széphalmon 1-ső Oct. 824.

Kazinczy Ferencz s. k. (P. H.)

(Az ívrétű papirra írt fogalmazás nem Kazinczy írása, csak a névaláírás.)

Ugyanennek másolata következő hitelesítő záradékkal: »Az Eredeti Zálogos Levéllel egybe üttetvén azzal mindenekbe meg egyezőnek találtatott, bizonyityuk. NKállóba Majus 23-án 838. Esztbe.«

T. N. Zabolch Vmegye Fősz. Birája
Pózner Antal s. k. (P. H,)

a tiszt. Tettes Ns Vármegye Eskütje
Király Jósef s. k. (P. H.)

9.

Kazinczy Ferencz levele Szücs Dániel ügyvédhez.

Különös bizodalmú Drága Jó Uram, Fiscális Úr,

E' levelemet eggy Keserűben vagy Mihályfalván lakos Instans viszi, kivel itt összetalálkoztam, 's azért ő, mert a' posta, innen Tályára térvén, el találna késni. Én egy holnap mulva indulok Pestre. Ohajtanám tudni, reménylhetem e, hogy az Ur Fiscális Ur által boldogúlok, és melly feltételek alatt, 's mennyiben. Méltóztassék ezeránt engem levél által tudósitani, s minél elébb. Jobb azt levél által, hogy időm legyen a' feltételek felől nyugalomban gondolkodni.

Mi holnap után Decemb. 10d. tartunk itt Requiemet a' megholt Bars vgyei követnek; azért holnap után, mert Bars is épen az nap. Levelünk ezen jelentéssel már hozzájok elment. — Ma Mélt. Fáy Barnabás Ungvári Fő-Ispán Úrral ebédlénk itt a' mi új, ifju, de lelkes Vice-Ispánunknál.

Az Asszonyt kedves Assz. Húgomat szívesen tisztelvén, ajánlom magamat becses barátságába, 's maradok hív tisztelettel

Az Urnak Fiscális Úrnak
Ujhely Decemb. 8d. 1827.

alázatos szolgája
Kazinczy Fer. sk.

Levelemet ez az ember vagy Nyíregyházán vagy Kállóban fogja postára tenni. Erre kértem-meg.[1]

(Negyedívnyi papiron.)

Kívül: Tekintetes Tunyoghi Szücs Dániel Urnak, Tek. Szabolcs Vgye Táblabírájának, megkülönböztetett tisztelettel

Petneháza
Szabolcsban.

A Szücs Dániel unokája: *Szücs Endre* úr birtokában levő eredetiekből kiadja:

DR. BADICS FERENCZ.

HORVÁTH ISTVÁNNAK MINDEN NAPRA SZOLGÁLÓ JEGYZŐKÖNYVE 1805. ESZT.

(Harmadik közlemény.)

18. Nyoltz óra felé hozzám küldötte Tek. Horváth István Váli Fiskalis Ur, haza érvén Uraságomtól Fehérvárra, ezen levelet:

Kedves Horváth Uram!

Nagyságos Reviczky Consiliarius Ur arra kért engemet, hogy saját nevében, mert maga fejével sem szabad, írjak az Úrnak mentűl hamarább e' fontos és az Ur részéről figyelmetességet érdemlő dologról. Nagy szükségge vagyon tudni illik az Urra ő Nagyságának következő Országgyűlésünknek Magyar Diariuma miatt, mellyet egészen gondviselésére bízni szándékozik. Kéreti ezért az Urat, szeretettel, hogy minő hamarább lehet, iparkodjék Pozsonyba fölmenni az Ország gyűlésre. Ő Nagyságánál leszen szabadszálás, étel és itala az Úrnak, ezenkivűl pedig az Uré fog lenni az egész Remuneratio, melly, ha egy két hétig tartana is tsak a' Diéta, négy vagy ötszáz forintokból álló. E mellett tsak nem mindennap meg fog jelenni az Úr a' Palatinusnál, ez által pedig előmenetelt

[1] A címzés felett a postabélyegző *Ujhelyt* mutat, a megbizott ember tehát nem vitte oda, hova Kazinczy kívánta vagy Kazinczy át sem adta neki a levelet, hanem maga tette postára.

vagy is graditsot szerez magának az Úr ő Hertzegsége előtt. Irja meg, kéreti Consiliarius Úr, hamar szándékát az Úr: még jövő Péntekig itt Pesten lészen. Ajánlom magamat kegyes Gratiáj.

Pesten 8-t . . 8-bris 1805. alázatos szolgája
Heinrich József m. p.

Este felé ezen irást készítettem Pozsonyba Reviczky József Urhoz:

Nagyságos Consiliarius Úr!
Kegyes Jóakaróm!

Sok, valóban fölötte sok, a' mit Nagyságod kegyessége velem egy ösmeretlen Ifiu polgárral, tennie szándékozik. A' hozzám utasíttatott nemes hivatal bizonyára annál nagyobb bötsben tartatik előttem, mennél édesebb a' Hazafinak szerette Hazája dolgaiban fáradozni, és mennél kellemetesebb annak jószivűsége által valamit megnyerni, kit derekas tudománya 's ritka tökéletességeiért országunkban, meg azonkivűl is szerte szét tisztölve tisztölnek. — Nagyságod társaságában részesűlni, példás erkölcseit napról napra szemlélni, igazi Hazafiuságát bámulva tapasztalni tsak a' nem iparkodnék: ki annyira megfeledkezett emberi tiszteiről, hogy a saját tsinosodására szolgálható leghasznosabb eszközöket önön javára fordítani fölösleg való kötelességnek tartaná. — Jól által látom én mennyi előmenetelt szerezhetne tsekély tudományom Nagyságod oltama 's kormányzása alatt; elképzelem a' bő tapasztalást, mellyet Pozsonyban gyűthetnék: ugyan azért semmit sem is sohajtanék inkább, mint Nagyságod bölts vezérlése alatt tanulni, ha mostani környülállásaim kedveznének kivánságomnak. Ürményi Ürményi József ő Extcellentziája Urfiainál lekötelezve lévén lehetetlen most élnem a' szerentsés alkalmatossággal, mely talpkövét vethetné jövendő boldogságomnak. Nem lépném e túl az illendőség határain, ha drága Uraságomat három esztendei jótéteményeiért épen akkor hagynám el háladatlanul, midőn annak kedves Urfia a' legditsőségesebb fény után akar törekedni? — Tsak alázatos köszönetemet nyujthatom tehát illyen környűállásaimban, nem szolgálatomat; mivel ezzel uraságomnak tartozom, amazzal pedig őszinte szívemnek forró hálaadatosságát néműneműképen kinyilatkoztatom addig is: míg szóval bővebben kiönthetem érzékenységemet. — Hogy mindazonáltal készségemnek, melly buzog a Hazának és Nagyságodnak akaratjára, nyilvánságos jegyét adhassam, arra, a' mi már állapotomra nézve lehetséges munka, édes örömest ajánlom magamat. Megkivántatik, úgy vélem az ország gyűlése Diáriumának Magyarságában, hogy az, ha nem ékes is, legalább tiszta és hibátlan legyen; mert illetlenség volna, ha egynagyra termett nemzetnek gyűlekezete nem szépítené, hanem rongálná fölséges anyai nyelvét. Undok szenny, akár mellyik nyelvnek törvényei szerént a' Grammatika ellen való hiba a' mindennapi közbeszédben; tűrhetetlen gondatlanság a' különös iróknak szerzeményeiben; veszedelmes szörnyűség, kiváltképen az ország nevében kiadatott irásokban, mellyek nagy erejű 's hathatóságúak lévén méltóságok által az alattvalóknak a' nyelv dolgában is többnyire rendszabásokat szoktak osztani. — Semmi sem javíthat többet ezen utóbbiaknál a' nyelv tisztasá-

gán; valamint semmi sem is okozhat épségében iszonyúabb sebeket. Vigyázton vigyázni kell kétség kivűl ezen kényes tárgyban: mivel mind alatsony a' mi hibás és heltelen; az alatsonság pedig semmi módon öszve nem férhet egy ditső Nemzet fényességével. Ha a belénk született Magyar méltóság szerént akarunk cselekedni, megköll minden utolsó javitást adnunk azon könyveknek, mellyek századoktól kezdve századokig örökké hirdetni fogják nagy lelküségünket és tsinos gondolkozásunkat. Ámbár azért elkészíti is valaki Magyarúl Nagyságod parantsolatjára e' folyó Országgyűlésünk történeteit, tanátsos volna gyönge itéletem szerént előbb, mintha nyomattatnék jobbítgatás kedvéért ollyan értelmes Magyar Literátorral közleni az elvégeztetett szüleményt, ki nem tsak hallotta, hanem annak rende 's modja szerént tanúlta is a' nemzeti nyelvet. E' végre a' Dieta utolsó napjai felé, ha más alkalmatos Magyar hevenyiben nem találkoznék, éjjel 's nappal készen állanak tehetségeim. Parantsoljon levél által velem Nagyságod szabadon: engemet, tsak uti költség resolváltassék, sem tűz, sem víz, sem jég nem hátrál a' Pozsony föl meneteltől. Egy vagy két hétért nem fog kegyes Uraságom neheztelni; sőt különös szerentséjének fogja reménylem, tartani: ha Nagyságodnak és Nagyságod által az édes Hazának köteles emberével valamiben szolgálhat. — Egyébb aránt is, a' miben tsak Nagyságod ezután hasznát veheti, mind abban buzgón és szívesen fárad Nagyságod leg kisebb jelére örök háladatossággal lekötelezetett tisztelője

Horváth István
A' törvény IV. Eszt. Hallgatója Pesten.

Nagyságodnak
Költ Székesfehérvárott
18-dik Octobris 1805.

Millyen gyönyörűségemre válnék, ha Reviczky irásomra lobbot nyerne és ezután tiszta Magyarsággal adatnék ki a' Magyar Diárium. —

20. Hét órakor ismét nálom fölöstökömült Vintzém, sokáig beszélgettünk külömbféle tárgyakról. Végre szerelmes tsókok között elhagyott. Ekkor én mivel tegnap vele járván üdőm nem vala, e' következendő levelet készítettem Aszszony Anyjához Komjáty Annához.

Kegyelmes Asszonyom!
Régi Jótévőm!

Legmélyebb alázatossággal kiküldöm Excellentziádnak azon levél mását, mellyben a' Pozsonyban folyó Országgyűlését illető Magyar Diárium irásra meghivattattam. Ide ragasztom továbbá egyenes válaszadásomat is, mellyben a Nemes hivatalt el nem fogadván, mértékletes kifejezésekkel iparkodtam magamtól elmellőzni az egyébbként hajlandóságaimmal igen megegyező terhet. Engemet excellentziád anyai gondviselése alól sem a' bő füzetés, sem a' nagy hir 's név szerzés, sem pedig a' Nándor Ispánynak ő Hertzegségével való gyakrabbi összejövetel elnem szédíthetett, mert nagyobb erejű mindezeknél szívemben az a' Kegyességgel teljes, mérsékelt leereszkedéshöz hasonló, szelíd tekintet, mellyel Extzellentziádnak áldott karaktere hiv szolgáit fölszokta önön tisztöletére inkább és inkább ébreszteni. Mig napról, napra jobban buzgó hálaadatos érzékenységemet ápolni fogja Extzellentziádnak drága

Urfiaira nézve bennem helyheztetett bizodalma, addig nints teremtés, ki akadályoztathatná azoknak tetemes javokra tzélozó sikeres szorgalmamat. — Többet érzek, mint sem irás által kifejezhetek. A sulyos foglalatosságok, mellyeket tsak az idén is Extzellentziád bölts kivánságára szerettem Vintze Urfimmal édes örömest elvégeztem, képzeltessék Extzellentziáddal annak hálaadatos és tisztölettől környyül vétetett szivét, ki még él és piheg, lenni meg nem szűnik

Extzellentziádnak

Költ legalázatosabb szolgája
Székesfehérvárott oct. 20. 1805. Horvath István.

23. Tizedfél órakor beérkezett érettem Pátkáról agg, öreg Anyám, hogy kivinne magával. Ő engemet, mivel nála nevelkedtem egész kisded koromban és imádkozni tőle tanultam, Sokkal jobban kedvel egyéb Testvéreimnél. Nyilván bizonyítja ezt mostani kegyelme is, mert sok esztendőktől fogva nem látván Fehérvárt (kivévén az Atyám temetésekor való bejöttét) miattam kész volt behozatni magát. Bejötte után, mivel az Édes Anyám dolgait már régtől fogva jó lábra állítottam, az ötsémnek Horváth Józsefnek, személyét és neveltetését vettem vala által hatalma és gondviselése alól.

25. Ma egy furtsa levél mása akadott kezembe, mellyet én Rátzkereszt Uron (Fehérvármegyében, 1802-dik esztendőben szeptemb. 15-dik az eredetiről leirtam az odavaló Plebánusnak Tiszt. Csonth Károly házában.) E képen hangzik bötűről bötüre:

Monsieur
Monsieur Frantziskó Andók
Tisztarteur cum honore
psentament.
a)/ Ercsi.

Perillustris Dominatio Tua!

Si Dominatio virgultas habet, speroticam sonam voluntatem daturam: heidoneno ideo expediturus non Dubito illum habentes virgultas: placeat Dominatio tua Numerare et pretium cum pietate mihi adictus accipere, ego in aliquibus aliis servire possendus, et charitate magne serviandus, quibus me commendandibus cum honore manendus sum.

Perillustris tuae Dominationis
humillimus adicte servus
Rátz Xtúr 2-da juny 1800. Kovács Ferencz
spánus.

Ennyire vezet sokakat Hazánkban a' Deák irásra ingerlő viszketeg! — A gyáva emberkék sem élhetnek jóizűen, ha tsak Latin nyelven akármi undokúl és hibásan nem firkálhatnak. Ez a' nyomorúlt Ispány a veszszőt magyarúl talán helesebben kérte volna, mint sem idegen nyelven.

26. Ebéd után elkértem az Aszszonytól azon levelemet, mellyet akkor hozzája írtam vala, midőn Néhány okaimból számára egy nyomtatványt kiküldöttem. Igy hangzik:

Kegyelmes Aszszonyom!

A' mit Extzellentziádnak hathatós pártfogása és gondviselése alatt üres óraimban a haza kebelében ragyogó Litteraturának gyarapíttatására öszve irogattam, azt most nap fényre bocsájtva legmélyebb alázatossággal anyai kezébe ajánlani bátorkodom. Ha szüleinkhöz viseltető kötelességünk legnagyobb, legsulyosabb, legédesebb nem volna, Extzellentziádhoz vonszó heves tisztöletemnek örökös jelét hordozná ezen kiterjedésére nézve tsekély, de maga nemében, tárgyát tekintve, legeslegelső könyvetske. Millyen különös szerentse és ritka öröm volna egy Ifiu Polgárnak azon fényes meg szerteszét ösmeretes Névnek paizsa alatt a' nagy világba kilépni, mellyet halhatatlan érdemű Bárótzink több legtudósabb Hazafiakkal együtt nem tsak megénekült 's tisztölt: hanem igazi Magyar nemes szivéért, és nem kortsosúlt tulajdonságaiért úgyszólván imádott is! Megfosztott ugyan most egyszer ezen díszes boldogságtól a' fiui szeretet, azonban nem halt ki belőlem még a' buzgó hálaadatosságnak ösztöne. Ha Extzellentziád valamint eddig, úgy ezután is kegyelmes karjaival ápolgatni; gyönge igyekezeteimmel pedig megelégedni méltóztatik: Elkészűl bizonynyal az, a' mit már régtől fogva nem kis iparkodással készit

Extzellentziádnak

Költ Pesten kéz tsókoló legalázatosabb szolgája:
December 1805. Horváth István.

27. A' Mise végével illyen tzimű könyvet nyertünk Pestről: Quis nunc Aggressor est? An Austria, an Gallia? 1805. — Az aszszony engemet rendelt Tolmátstsá, kivánván hallani a' benne előjövő dolgokat. Engedvén parantsának tüstént az olvasásba kezdtem. És neki szóról szóra megmagyaráztam a' munka sorait. Méltó ide függesztenem ezen könyvről itéletemet. Ebből áll pedig: Midőn ez szerzemény meg akarja nyilvánosságos okokból vitatni, hogy nem Ferentz Tsászár, hanem Bounaparte volna a' megtámadó rész, igen sokat is mond akarata ellen. Én ugyan, ha az Ausztriai Tsászár helén kormányt tartanék, inkább nem sohajtottam volna ezen állatást megbizonyittatni, mint sem hogy igy lehagytam volna magamat piszkoltatni. A' könyvnek majdnem minden lapain tsak az tetszik ki, hogy Ferentz Tsászár egy gyáva, nyomorúlt, megaláztatott, piszszenni sem merő, és idegen nemzetnek adózó Fejedelem, ki, akár mint reszelte is Bounaparte órra alá a' tormát, csak motszanni sem bátorkodott. A' könyvnek foglalatai, ha nem is nyilván, legalább alattomban hasonlóvá tetszik a' Római Óstriai Tsászárt egy favázhoz, melly tzifrán föllévén piperézve, örözője volna ugyan a' kertnek vagy szőlőhegynek, ha a' verebek, észrevevén tehetetlenségét, körülötte bátran nem röpűlgetnének. Mennyi megsértéseket emleget a' munkának szerzője? Azokra Ferentz Tsászár, mint a' félékeny ősz, tsak kukkanni sem mer, hanem eltűri valamennyit, hogy tsak fényes dupla Tsászári nevezetét megtarthassa. Mikor az Alattvalókat fejedelmökhöz buzdítani igyekszik a' szerző azon okból, mivel igazsága vagyon az Uralkodónak: akkor ellenségét Bounapartet, egy, Mindenható Nagy Fér-

fiunak rajzolja, kinek egész Europa engedelmeskedik; önön Tsászárát pedig ollyan idétlen igazgatónak fösti, hogy még a' jádszó kis gyermekek sem választanák királyoknak.

28. Szomorú híreket olvastunk délfelé a' Budai Német Újság levélben az Ulmai hallatlan ütközetről. Részünkről ez ugyan szerencsétlen volt (így szól az Ujságíró) és érezhető, de vagynak még az Ausztriai háznak ollyan forrásai, a milyenekből a' kárt és veszedelmet tűrhetővé teheti. — Balgatagság így sápolódni! A közönséges tapasztalás tanítja, hogy a' források gyakorta kiapadnak. Nem köllene tehát azokban bizakodni. Miért bizták a sereget egy gyim gyom Németh esztelen vezérre, a' millyen Mack Uram? Kár a Hazafiakért, kiknek egy hiába való ember miatt vagy elesni, vagy fogságra jutni kölletett. — Nevetségre fakadtunk, midőn ugyan a' mai ujság levélben olvastuk, hogy Nádor Ispányunk, Pozsonyban a' Rendekhöz tartatott beszédében illyformán szólott: »Méltán szólhatok így, mert ereimben is Árpád vére kereng«. — Ihol! ha szoros a' kaptza; ha szükség üdeje vagyon, ha attól méltán félhetni, hogy Austria rútúl martzangoltathatik, Rudolf véréből Árpád vére is lehet. Nem ollyan kábák már most a Magyarok, hogy efféle szemfényvesztéseknek hidjenek. Ha Árpád vére vagy, boldogítani miért nem kivánod az Árpád fajzatit? Ha Magyar vagy, miért nem tanúlod annyi esztendőktől fogva a' Nemzeti nyelvet? Vagy Árpád véréből való vagy tehát, vagy nem. Ha abból vagy, elfajoltál ditső eleidtől, kiknek sem nyelvöket nem tudod, sem hazájokat igazán, mint illenék nem kedveled; ha nem vagy abból való: miért adod annak ki magadat egy ditső nemzet gyülekezete előtt? Nem félsz-e' ezen utóbbi esetben azon büntetéstől, mellyet az ország törvénye mond ollyanokra, kik más személyét magokra veszik?

Invitatio
pro
Defensione
per comitem
Ladislaum Festetits
de Tolna
Ex Univ. Iure Hungarico
suscipienda
Die 26. Augusti. Hora 5-ta pomeridiana.

Invitatio
pro
Defensione
et
Universo Iure
B. Ignatii jun. Eötvös
De Vásáros-Namény

Disputabitur in Magno Reg. Universitatis Pesthanae Palatio die 8-ua Sept. 1805 hora media quinta post meridiem.

IV. KÖTETBŐL.

Majd ditsér, majd pirongat ezen irásom: Mind a' kettőt azomban nem iparkodik soha méltatlanra 's méltatlanul rajzolni. Horváth.

November.

1. Napán. Az Édes Atyámnak August. 20-dikán ezen esztendőben történt halála itten (t. i. Válon) engemet szomorú érzékenységekre vezérlett. Könyhullatásokkal áldoztam a' kegyes és példa nélkül való Édes Atyának. — Elmélkedtem enen halálomról is, mellyet szükségképen tapasztalnom köll, Ettől én ugyan ekkorig tsak egy tsöppöt sem irtózom, mert nem vagyok az, ki magamat a' többi testeknek közönséges törvények alól kivonni akarnám.

2. A hosszabb tanulást és munkálkodást vídám mulatsággal szükséges fölváltani, erre nézve pedig legalkalmatosabb és legártatlanabb módot nyujt a' tisztességes és tökéletes Fehér személyel való mérsékletes társolkodás minden egyéb eszközök fölött. Én ugyan Trezsim társaságában egy vagy két órát naponként eltölteni nem sajnálok, mert tapasztalásból mondhatom, hogy mindannyiszor, valahányszor tsak tőle haza térek, magamat a' dologra alkalmatosabbnak lenni érezem. Meglehet, nem sokat ellenkedem, ezen változást bennem talán valami gyöngeség vagy képzelődés okozhatja.

3. Fölöltözvén megkerestem Révait, ki engemet, várton várván, naponként kimagyarázhatatlan örömmel fogadott. Barátságos tsókokkal illetvén hoszszan kérdezősködött némelly nyelvünket tárgyazó különös dolgokról. Az *eszek* és *eszem*-ről való pörlekedésről kétségkívűl emlékezet tétetett.

Délután tiszteletes Horányi Elek tisztöletére mentünk. Igen vigan mulattuk magunkat néhány órákig társaságában. Őtet mi sokszor meglátogatjuk: nekem pedig igen jó barátom. Még 1803-dik esztendőben tőle olvastam Weszprémínek, Hanernek, Beliusnak, Cettónak, Deseryczkinek és más egyéb hires Iróknak szerzeményeiket. Szép dolog vala, hogy illyetén könyveket magától szállásomra vinni engedett a nélkül, hogy akkorban jól ismert volna. Áldják érettem is hív Maradékaink, ha igazán fognak örvendeni Literaturánknak előmenetelén, mivel eszközlése által eleget tanultam! Megjegyzésre méltó Horányinkról, hogy ő soha ez ideig szobáját Téli holnapokban befűteni nem engedte. Testére nézve izmos, vastag, köptzös és ez okból (a mint beszélik az emberek) canonica portio borával be nem elégedhetik. Hasa iszonyú órrával együtt; ábrázata, noha egyébbaránt mértékletes italú teste alkotmányához képest, vörhenyes; Magyar szíve ritka és él 's hal hazájáért; deáksága ékes; kedve víg, beszéde tréfás és enyelgős. Sok balgatag Piarista társai, kik irigylik díszes hirét 's nevét, nem igen szenvedhetik: a' nagyobb rész mindazonáltal szereti és magasztalja. Szobájának fele része a' padlótól fogva a' menyezetig tele vagyon egészen rakva poros és pókhálós drága könyveivel: Fele alávaló házi eszközökkel vagyon betöltve. A' tisztaságnak nem nagy baráta. Természete erős és épen nem kényes. Tsak ez éjjel támadott az ábrázatán egy mérges kelés, azt ő előttünk mulat-

ság kedvéért két hüvelyk ujai közé szorítván nevetve megfakasztotta. A' mi tudományát illeti, arra nézve bizvást így itélhetek fölőle részrehajlás nélkűl: Szép esze vagyon, de nem adja meg némű némű gondatlansága maitt könyveinek a végső jobbítgatást. Kitűnik minden munkájából, mint a' szeg a' zsákból ezen hiba vagy inkább lustaság. Pray György ezen férfiat, a' mint annak Cornideshöz utasíttatott levelei bizonyítják, nem igen tűrhette. Azt veszem észre, hogy Horányi sem nagyra bötsülte viszontag Pray György uramat. Ha fontolóra veszszük a' dolgot, hihető, hogy az egész boszszuság onnand eredett, hogy egyik a' másikat tsak *Insignis Compilator*-nak nevezte. Mit nem okozhat ihol! a' hiábavaló név kivánat. Katona sem sokat szívelheti Horányinkat. — Nem szűlt-e valamennyire illyen egyenetlenséget a Jesuvitismus a' Piarismus ellen? Adhuc, sub iudice lis est. Hallottam némely alkalmatossággal Révaitól, hogy a' Mausoleum Regum Ungariae nevű könyvnek magyarsága nem Horányi Elek, hanem valami Rigó Piarista Atya agyvelejének szüleménye volna, mellyet még is Horányi ugy adott ki mint saját munkáját. Erről nem vagyok egészen meggyőzetve és azért bátran elhinni nem merem; ha talán mégis igaz volna, illetlenűl művelte volna azt a' mi Elekünk. — Memoria Ungarorum scriptis editis notorum nevű könyvében nagy hézagok vagynak: de abban az üdőben untig elég volt Neki illyen munkához fogni. Most ő is tökéletesebb gyümöltstsel kedveskedhetnék, — . . . . . Szent ide, szent oda, elég az hozzá, hogy ez a' fejedelem vert ezen mostani hazánkban tört Országunknak nemes alkotmányába; ez nyomta el a' Hazai nyelv keletét tsókos társaival; ez tzepelte be a' számos idegeneket, kik ma önnön hazánkban ellenünk motskolódnak; ez javasolta Pétert maga helébe nagy kárunkkal királynak; ez nyomta és turta vala ki a' vele egyhatalmú többi Hertzegeket. Ezen Istvánnak módát hiven követték az Után következő fejedelmek, kik az ő szentségét sokszor képtelenűl is tisztölték és magasztalták. Ma már ihol! a' Latán körűl irású pénzeket Németesekké is teszik; Ma már vagyon Erblendische Müntz is 's a' t. Ha a' régi üdőknek gondatlan fiaikról gondolkodom, és a' Latános pénzeket vizsgálom, szánakodom nemzetünk állapotán, de meg botsátok mégis ditső Eleinknek, kiket az idegenekkel hasonló viszontagság vezetett vala a' külföldi Latán nyelv imádásra. Ha mindazon által a' mai gondatlanság ötlik elménkbe, lehetetlen nem dorgálnom Országunk Nagyainak rövid látásokat, kiket a közönséges idegen példa nyiltabb szemüekké nem teszen. Az Olasz, Frantzia, Német, Orosz saját nyelvén beszélteti a' néma értzeket: Mi, egy Nemzeteket hódító Árpádnak maradványi! saját hegyeinkből kiásatott Arany 's Ezüstünket Bétsben német nótára veretni engedjük. Ennyire távúl vagyunk a' Nemzeti ditsőségtől. Miért nem jelenhetnék meg pénzünkön: I. Ferentz I. K. Magyar király.

Vagy bővebben: I Ferentz I. K. (Isten kegyelméből) Magyarok, Horvátok, Schlavinok és Dalmatáknak Fölséges királyok? vagy: A' Magyar nép számára verette I. Ferentz király. — Édesebben hangzanának ezek a' nem hozzánk illő idegen hangoknál, mellyeket ma velünk hordozni kénteleníttetünk.

4. Ebéd alatt el érkezett Pestre Horváth József ötsém Székesfehérvárról, kit én a' Nénémhez vezettem szállásra. Két óra után ismét a' Tanítókhoz lótottunk 's futottunk. Öszve jártuk Mitterpacher Lajost, Schedius Lajost, Szüts Istvánt, Schmiedt Györgyöt, Trenka Mihályt, kik nekem is mind tanítóim valának a' harmadik esztendőben, midön Filosofiát tanúltam. Estve az ötsémnek egyét 's mását raktam öszve szállásán, hogy heles rendtartásra szoktatnám.

5. Hon készen várt Ürményiné Ő Extzellentziájának eme nagy leereszkedésű kegyes, és megbötsűlhetetlen levele:

Vaal 3-dik November.

Kedves Horváthom!

Azon levelét, a, mellyet írt, hogy meg sem köszöntem, ne tulajdonítsa rosz szándéknak, mert valóban én aztot irásom által akartam megtenni, a' mint meg is teszem; és mind hozzám viseltetett jó szivűségét nagyra bötsülöm, mind pediglen a' Vintze fiamnak, most pediglen az Imre fiamnak, a' mit tett kedvéért, soha sem szűnöm meg hálaadó lenni. Én meg vallom, hogy jobban érzem, hogy sem irásom által kijelenthetném. Már most tsak egy szóval mondhatom: hogy engemet úgy lekötelezett magához, hogy addig meg nem szűnöm lenni, míg én azon szivességet meg nem hálálhatom. Addig is vegye ezen tsekély, de szíves jó érzékenységemet jó névvel, és hitesse el magával, hogy holtig igaz szívvel vagyok és leszek

Komjáthy Anna m. k.

December.

1. Napa. Tizenegyedfél órakor bekopogott hozzám Ürményi Vintzém, ki engemet egy százforintot érő arany és ezüst sinórú övvel, és egy arany vitézkötéssel hálaadásból megajándékozott. Megköszöntem az engemet igen szerető Ifjúnak fényes szívességét. (Az asztalnál azt súgta szívem fájdalmára Potyondy fülembe, hogy a' Frantzia ellenséges sereg már Győrben volna. Boldogtalan üdök, mit nem szültök Hazám számára? Talán jobbra fordúl nem sokára állapotunk.) Hat órakor beértünk Pest városába. Alig léptünk ki a' kotsiból, azonnal sok szomorú ujságokat hallottunk, mellyek közűl az legnagyobb figyelmet érdemel, hogy ma a' Magyar Koronát Budáról nagy pompával gondos őrizet alatt Munkáts várába elvitték a' nem igen távúl lévő veszedelem elől.

2. Oskola után Révaihoz sétáltam, kinél öszve jöttem Vitkovits Miskámmal. Sokat szóban forogtak a' Grammatikai dolgok. Hetedfél órakor erőnek erejével magánál tartott mind a' kettőnket Révai vatsorára, mely noha véletlenűl esett ott maradásunk, Gazdaaszszonya szorgalmatossagából közel nyoltz féle válogatott eledelekből állott. Igen vígan valánk mind a' hármon nyoltzadfél óráig. Ekkor letévén köszönetünket elhagytuk Miklóst. Vitkovits engem hazáig kisért, kit én az úton föloldoztam köztünk el követett vétkétől, hogy a' Rátz bőt megszegés ne nyughatatlanítsa Poétai nemes entusiasmusát. Házunk kapujánál Miskám elhagyván Budára sietett: én a második vatsorához ültem,

mellyen jelen vala Lang Báróné, és Somsics Pongrátz volt tanitványom is.

3. Délután, midőn valamelly jegyzésemet fölütöttem Sándor István sokféléje IV Darabából, szemembe ötlött ugyan azon munkának 212 lapán, hogy Sándor Úr *Péts* városának nevét a' *Pety* tót szótól származtatja. Hiu álmodozás, nem hihető vélekedés Sándor Urnak ezen átlátása szakasztott úgy, mint a' minden város nevét többnyire Olasz országból 's egyébbünnen behozó Bonfinius és Ranzannus Történetiróknak gyanakodások, melly után ők a' Péts városa nevét a' Peucinus Nemzettől költsönözik. Sohasem köll addig az ország határain kilépnünk, míg valamit Hazánk Édes hangzatú nyelvében föltalálhatunk. A' régi oklevelekben Péts eképen iratott: »*Peuche, Penthe, Peuthe, Pech, Peuch.*« Ha az olvasóknak vakul hitelt adunk. Ezek a külömbféleségek igazán tsak ezen kétféle irásmódra hozathatnak:

Peuche és *Pech*: mert a' *Peuthe* és *Penthe* olvasások nyilvánosságos hibák, úgy mint a' mellyekben közönséges megbotlás szerént az *u* helett *n* bötű; a' *c* helett pedig *t* bötű helheztetett ezen bötűknek a Gothicus irásban való nagy hasonlatosságok miatt. Szalágyi bizonyítása szerént (De statu Eclesiae Pannonicae Lib VII. Lib IV. pag. 397.) Első László királynak 1093 eszt. levelében a' *Peuche* jó olvasás neme találtatik; az 1404. esztendőben kelt Oklevelében pedig a' Somogyi káptolannak az olvasó ezen szavat majd jól *Peuche*, majd roszszul *Penthe* és *Peuthe* olvasta. Ez a' hibás olvasás vett sokakat arra, hogy a Görög *Penthe* (öt) szótól származtatnák Péts városa nevét: de ezeket jól megmosta szokása szerént Nagy Tiszt. Szalágyi István Úr, noha önön maga, midőn a' tót nyelvben keres segédet, hasonló pirongatást érdemel. Lehet ugyan egy kevésen mind a' két felekezetet azzal is mentegetni, hogy őket a' Latán Quinque Eclesiae nevezet hozta a' tévelygésre; mindazonáltal meg köllött volna ezen ingerlés alkalmatosságával gondolniok, hogy sok városainknak Latán nevök igen el üt Magyar nevüktől (p. o. Jaurinum Győr; Strigonium Esztergom, Sabaria Szombathely, Tyrnavuia Nagyszombat 's a' t.) és hogy a' *Penthe* vagy *Pety* véleményes szavak tsak Quinque, nem pedig Quinque Eclesias-t jelentenek. Egyfelől tehát mint a két vélemény hibán épűl, másfelől tsonka Magyarázatot nyujt, *Peuche* vagy *Peuch*, mellyet *Pötse*, vagy *Pöts*-nek kell szükségkepen olvasni valóságos Magyar, nem pedig Tóth vagy Görög hangzású szó minden Magyar nyelvet értő fülében annál is inkább: mivel több illyen kimenetelű szavakat ösmerünk nyelvünkben. Élünk a pöts, bőtső, föts-ög, löts, tőts-ér szavakkal; találkozik Országunkban *Lőtse* városa, sőt magamnak is vagyon *Szipőts* nevű Magyar jó barátom: miért nem adhatnánk tehát helet a' Lőtse hasonló végzésű kiejtésnek Magyarságunkban? Észre köll azt is vennünk, hogy Péts városának neve a' régiségben kétféleképen iratik, ugy mint *Pőtse* és *Pőts:* a mi tagadhatatlan jele ismét ezen szó Magyar eredetének. Találhatunk sok illyetén példákra a' mai szavakban is: Pof és Pofa, méh és méhe, parázs és parazsa 's a' t. ösmeretesebb, mintsem hogy hoszszan köllenék róla emlékeznem. Elég az hozzá a' dologhoz: hogy mihelest tudjuk a' régiség szavait Critice olvasni, azonnal többé

sem a' Tót, sem a' Görög nyelvhöz nem szükség folyamodnunk. Ha valaki kérdené tőlem, Mit jelent hát a' Pőts Magyar szó, annak tsak azt felelném, hej mit jelent viszontag Kóny, Pozsony, Komárom, Győr, Tsanád, Tsanak, Kálózd 's a' t.? Valamint ezen igazi Magyar szavaknak, úgy Pőts szónak is, kiveszett közülünk értelme. Üdővel a' Pőts nevezet lassanként Péts-tsé változott. Tsak ebből a' parányi példából is kitetszik, melly keveset gondoltak eddig a' leghíresebb Férfiak is a' szoros értelemben vétetett Magyar Diplomatikával.

4. Délelőtt egy üdeig Révaival beszélgettem, Délután pedig Virág Benedekhöz által sétáltam Budára. Az országnak mostani környülállásait tárgyazták beszélgetéseink, mellyeket, ha voltaképpen ideiktatni lehetne, édes örömmel olvasna minden Hazáját igazán kedvelő hazafii. Magyar bátorság magyar vért forralt bennünk azon szempillantásokban, mellyekben Nemzetünknek mostani állapotát a' régivel öszve hasonlítottuk. Tudtomra adta Virág Benedek, hogy Pozsonyban a' Frantzia Fővezér egy buzgó híradást nyomtattatott azon szándékkal, hogy Bounapartenak Magyar Hazánkhoz viseltető tisztöletét ditső Nemzetünknek kijelentse. Fölségesek benne a kifejezések.

5. Ebéd végével Révainál valék, a' ki nekem azt beszélette, hogy olvasta önön szemeivel Tek. Schedius Lajosnál azon heves Magyar Hiradást nyomtatásban, mellyet a Frantzia Generalis Pozsonyban elosztogatott. Gyönyörűen sülne akképen ki Édes Hazánkkal a' dolog, ha lehetne teljes bizodalmat helheztetni a' Frantzia Tsászár szavában. Ő sok nemzeteket megrontott tsalfa igéreteivel; minket is hálóba keríthetne, ha esenkednénk pártfogása után. Legalább nagyobb a' hihetőség azon részről, melly attól fél, hogy valami tsalás nélkül a' dolog hazánkban meg nem történhetnék.

Méltó és illendő ma némellyeket Révairól ideiktatni addig is, míg életét bővebben leírhatom.

Révai hazai nyelvünknek magyarázhatatlan szerentséjére Torontál vármegyei Sz. Miklóson látta először a' világosságot, Februarius hónapnak 24-dik napán, 1749 Esztendőben. Az Atyja, önön szája vallása szerént Révai Miklósnak, az Anyja pedig Palásty Annának hivatott. Születése napjától Mátyás Apostolt nyerte keresztségben Patronussának, melly nevéhöz utóbb, fölvevén a' bérmálás szentségét, hozzá ragasztatott a' János nevezet. Igy tehát a' mi drága Miklósunk világi korában Révai Mátyás Jánosnak neveztetett. Kitsiny korától fogva Tsanádon neveltetett, a' honnand ő Tsanádhoz viseltető tiszteletből magát könyveiben Tsanádi finak nevezi némelly heleken. Ifiu korában Szegeden járt oskolába, a' Theologiát Nyitrán végezte. Tanított Piarista korában Nagy Váradon, utóbb pedig Bétsbe küldetvén Károlyi Antaltól maga tanúlta a' Rajzolás mesterségét. Tanított Nagy Károlyban, Veszprémben, Tatán, Győrött, Esztergomban és Komáromban is. Pappá szenteltetett 9-dik Juniusban 1778-dik esztendőben. — Ezeket részszerint saját szájából hallottam nem egyszer, sem kétszer; részszerént pedig eme önön keze irásának másából tanálhatni, mellyet hozzám utasíttatott Tudósításáról ide leírok;

»Esős idő, 's a' ti vetekedéstek, igen öszve illenek. Nints egyéb dolgotok? Születtem 1749 Esztendőben, Bőjt előhavának 24 napján,

azért Mátyásnak kereszteltettem; János nevet vettem a' bérmálásban; Miklós nevet adtak reám Atyám nevéről a' Szerzetben. Minthogy ezzel híresedtem el a' Magyar világban, e' mellett maradtam a' szerzetből való kimenetelem után is. Hic est solutio...« E jegyzésért esős üdőbe küldöttem egy nap Horváth József öcsémet Révaihoz olly neszszel, hogy ezen tárgyról egyvalakivel fölfogadtam.

7. Délelőtti letzkézéseim végökkor véletlenűl elmenvén a' Barátoknak templomok előtt láttam a' szentegyház ajtaján fügni egy nagypötsétes Magyar Hiradást. Görgei Budai Igazgató Vice Püspök adja benne a' közönségnek tudtára, hogy holnap a' jobb hadi szerentse nyerésért áhitatosságok és buzgó könyörgések fognak minden Pesti templomokban tartatni. Erre tsak azt jegyzem meg: késő akkor csukni be az Istállót, mikor már ellopták belőle a' lovat. — Azonban a' mi a' Hiradásnak magyarságát illeti, azt köll felőle mondanom, hogy érette megérdemlené az aranykörösztös bajnok, ha ő is ugy, mint Kristus (Annásnál e vagy Kajafásnál nem tudom) minden tiszta szüvű Magyartól egy jó suhogó artzulcsapást nyerne. Örökös szégyen és gyalázat, hogy épen azok, kiket Édes Hazánk véres verejtékű jobbágyainak zsírokból unosuntig hizlal, még tsak bötsületesen leírni sem tudják nemzeti nyelvünket. Ellenségi ezek nem Polgári a' hazának, midőn a' fényes jövedelmeket nem annak akarata, hanem saját ínyök szerént, nem tudom mi haszontalanúl, vagy talán néha erköltstelenűl is eltékozolják annélkűl, hogyönön magokat hazai nyelven oktatnák, vezérelnék, legeltetnék az együgyü népségből álló nyájat. Midön ezek a' vörös övű, Kristus fa igája helett arany terhet tzepelő abajdótz Uraságok dosztig megtömik bögyöket; midőn ezek a' pintze gőztől félelájultan tenyésző Erköltskormányozók egész délután hortyognak: nemde üres hassal morzsolják olvasójokat, vagy mörmölik agg dadákhoz illő mesével megrakott Breviáriumjokat sok dolgos szegény Plébanusok, kiknek heted szaka is néha alig láthatsz valami jobb izű ételt tserép edényökben? Ezek szenvedik a' napnak hévségét: amazok árnyékban heverésznek. Miólta nem látunk egy egyenes szavú buzgó Magyar Telegdit, egy ékesen szóló Pázmányt Magyar Érsekeink és Püspökeink között? Megvagyon a' mostaniakban a' pompa, a' kevélség, a' fölfuvalkodás, az iszonyú dagály: távol lakik tőlök a' Hazai szeretet, a' szelídség, az irgalmasság, a' kegyesség, a' fölséges leereszkedés. Uraim! Péter, kinek ti némű néműképen magatokat képviselőjének lenni hirdetitek, nem keverte magát a' világi hívságokba, hanem azokról gondolkodott, mellyek a' magosságban fönt vagynak: Ti üdőjártával az ország kormányához is közel botsáttattok Hazánkban, és még is illy hálaadatlanak vagytok azon Polgári tarsasághoz, melly titeket többnyire a' szegény 's nyomorúlt állapotból fényes poltzokra emelt? Ti hátráljátok azon javát kivánó Országnak boldogságát, melly kegyes anya lévén, akkor is táplál és ápolgat benneteket, mikor ti, megfeledkezvén jótétéményeiről, gátot vettek hajnalló szerentséjének? Undok hálaadatlanság! Tudjuk, 's pedig nyilván és minnyájan tudjuk, hogy három vagy négy országgyűlésekben nyomtátok, üldöztétek, hátráltátok a' nemzeti nyelv terjedését. Reátok fog szállani üdővel a' veszedelem, mellyet régtől fogva

kohol veszedelmes Uradalmatok ellen az igaz Hazafiúság! — Délután Révaihoz mentem beszélgetés kedvéért. Álmából keltettem föl őtet ebéd után, mivel az egész múlt éjjel semmit sem aludt, Magyarra fordítván Schedius kérésére azon levelezést, melly Pálfy Gróf és Dauoust Frantzia Generál között folyt a' Magyar Neutralitásról. A' németség József Nándor Ispán kívánságára Tekintetes Schedius Lajos tolláből folyt. — Ma nyertem költsön olvasni a' Pesti Lutherus Tiszteletes Úr fijától Molnár Józseftől illy tzimű könyvet: Lutheranus; seu Historia Reformationis Breviter comprehensa. — Libellus, Lectioni Iuventutis Inferioris ordinis Destinatus et conscriptus a' Io. Christophoro Froebingio, Conrect. Lycei, quod est Hannoverae, Neostad. — Editio secunda, auctior emendatiorque. Nunc in Latinum sermonem conversus et Iuventutis Scholasticae usui est Dicatus. — Leucopetrae. Apud Fredericum Severinum. MDCCLXXXXIV. — Igen gyönyörű. Rövid foglalatát nyújtja ez a' munka a' Reformátio történetének. Tsak az a' kár benne, itéletem szerént, hogy az Igazságokat néhol igen Intoleranter adja elő az Ifiaknak, kikbe az Intolerantismus sok károkat okozhat, mivel nem birnak még ollyan észszel, melly tudná bennök a' tüzet mérsékelni. — Vigyázton vigyázva el köll a' könyvtől mindent hárítani ollyant, a' mi a' Felebaráti szeretetet a' Religio miatt gyülölséggé változtathatná. Luthernak ezen könyv elejébe helheztetett képében valami fölséges észnek vonásai látszanak lenni.

8. Ma tiz órakor Pompás Misét kölletett vala hallgatnunk a' szerentsés hadakozásért, mellyen a' Tanitók nagyobb részént jelen valának.

Néh. SZÉCHY KÁROLY másolatából.

BAJZA JÓZSEF AKADÉMIAI MUNKÁSSÁGA.

(Második közlemény.)

Tudósítás[1] illy czímű kéziratról: A' naptárok' értelmesítésük. Irta Horváth Sigmond.[2]

Mennyire véleményadó ezen kéziratról itélni tud, azt mondhatja, hogy benne a' tárgyak csak ugy futtában és hiányosan vannak előadva 's korán sem olly kimerítőleg, mint az olvasó közönség a' tudós társaság' kezéből méltan várná: megvallja azonban véleményadó egész őszinteséggel, hogy ezen kéziratra nézve magát mint a' historiai osztály' tagját competens birónak nem tekintheti, mert a' mi kevés chronologia foglaltatik benne, az inkább az *astronomiai* mint *historiai* chronologiához tartozik, a' kettő között pedig nagy a' különbség; *amaz* az égi testek' egyforma mozgásai iránt tett vizs-

[1] Főtitkári iratok. 1836. év, 4. sz.

[2] Horváth Zsigmond (1782—1845) ezen munkája nyomtatásban nem jelent meg; felemlíti Szinnyei Magyar Irók IV. 1307. l.

gálatokon álapodik 's az astronomiának tárgya, *emez* az emberi önkény szabta időszámlálások felől szól, mellyekkel egy vagy más nép e' vagy ama' korban élt, 's a' historiához csak ez utóbbik tartozik. A' mi pedig nem chronologiai ezen kéziratban, mint példáúl: az *atmosphaera, szél, eső, harmat, köd, hó, fagy, jégeső, dér, égi háború, electricitás, földrengés,* 's tb. efféléről tartott tanítások, ismét nem históriához, hanem physikai tudományokhoz tartoznak; ez okból e' kéziratot egy olly tagnak gondolná véleményadó kiadatni, ki a physikában is általánosan, különösen pedig az astronomiai chronologiában jártas volna. Pest, július' 2d. 1835.

Bajza József r. t.[1]

Vélemény [2] illy czímű kéziratról: A' Valkói Amazon. IV. felvonásban. Szerzé Hoblik Márton. [3]

Midőn véleményadó e' jelen színdarabot első ízben azok között olvasá', mellyek az 1833. évi drámai jutalomra a' tudós társasághoz beküldettek, az akkori biráló küldöttségnek azon tagjaival volt egy véleményben, kik benne semmi figyelemre méltót nem találtak. Azóta e' munkáját a' szerző visszavévén, ugy látszik, által dolgozá: de véleményadónak újra meg kell vallania, hogy ezen másodszori dolgozás felől sem ítélhet kedvezőbben. Dramai actio most sincs benne, hanemha valaki az ágyudörgést, fegyvercsattogást, csatazajt, hazafiúi és hősi kérkedő nyilatkozatokat actionak venné, de véleményadó nem illy actiót tart szükségesnek dramában, mert ha a' testi mozgás, vagy puszta történetek dramai actio volnának, akkor a' drama csak dialogusai által különböznék egyéb, történeteket előadó, költeményektől. Dramában mindennek előhaladásban kell lennie, 's a' személyek' belsejéből okok és következmények' lánczolatán kifejtődnie, a' lélek' szabad akaratának küzdésben kell mutatkoznia egy nagyobb hatalommal és erős akadályokkal, 's illyen 's ezekhez hasonló ingredientiákból fog annak utána az, a' mit actionak nevezünk, előállani. Ezen darabnak a' mozdulhatatlanság és megfeneklés fő bélyegei; az ugy nevezett *Valkói Amazon,* a' darab' fő személye, már az első felvonásban eltökéli, hogy Valkó várát az ostromló töröknek fel nem adandja, habár omladékai alá lesz is kénytelen magát temetni. Ezen eltökélést, hogy bővebben elhigyjük, többször is ismétli három felvonáson keresztül, míg végre a' negyedikben katonáitól elárultatik, megkötöztetik és Solimán' táborába vitetik, s' a' védett vár török-hatalomba kerül. Ezen első eltökélésen túl az Amazon' lelkében semmi oly változás nem történik, mellynek a' történetre befolyása volna. Már maga e' tárgy, így a' mint a'

[1] A jkv. 142. p. szerint a kéziratot a szerzőnek visszaadták; a többi biráló Nyiry János és Perger János volt.
[2] Főtitkári iratok. 1836. év 4. sz.
[3] Hoblik Márton (1791—1845) e színművét megemlíti Szinnyei is.

szerző felhasználta, drámára igen szerencsétlen választás volt ; mert ostrom, vitézi ellenállás, szilárd eltökéltség, magokban gondolva, érdekes situatiokat felvenni nem alkalmasak, sőt ezek bizonyos lelki nyugalmat tesznek-fel, a' mi négy felvonáson végig, változatlanúl, nem lehet drámának tárgya. A' darabban semmi bonyolódás nincs és semmi csomónak feloldása, ha csak azt nem nevezzük feloldásnak, a' mi minden ostromnak vége szokott lenni, t. i. vagy feladása a' várnak vagy halál, vagy végtére győzödelem. *Prodanovics* — az ostromlottaknál százados — mindjárt az első jelenésben felteszi magában 's meg is igéri Amurathnak, hogy asszonyát el fogja árulni és a' várat török-kézbe játszani, azonban csak a' negyedik felvonásban teljesíti föltételét, a' nélkül, hogy ezen halasztásnak egyéb okát látnók, mint azt, hogy a' szerző három felvonáson végig dialogisáltassa személyét. E' két eltökélésen, t. i. az Amazonén és Prodanovicsén túl, az olvasót csak a' személyek' egymás iránti viszonyaik érdeklik, mellyekkel megismerkedvén, unalommal kell letennie kezéből a' kéziratot.

Két pont van ezen drámában, melly érdekes jelenésre adhatott volna a' szerzőnek tárgyat ; az t. i., midőn az elszánt Valkói Amazon megtudja, hogy férje és két gyermeke az ostromló török táborban vannak fogva ; másik, midőn Rustán, török nagy vezér, Perényi Pétert, az Amazon' férjét, azon czéllal küldi Valkó' várába, hogy nőjét beszélje rá a' vár általadására. Ezek patheticus scenákra adtak volna alkalmat, de a' szerző nem bírt velök, mert indulatokat épen nem tud festeni, 's általában nem bír poetai lélekkel.

Mi a' személyek' charakterét illeti, azokban semmi igazság, semmi természet. A' *Valkói Amazon* egy túlságig vitt hősné, mellynek charakterén legkisebb asszonyiság sem csillámlik keresztül. Ő erőnek erejével a' világ' legnagyobb hősei közé akarja felvíni nevét, 's midőn az árulók által megkötöztetvén, fegyverei elvétetnek, 's halhatatlanságában megháborítatik, fogaival akarja össze harapdalni árulóit. Olly dolog, melly a' mellett, hogy épen nem asszonyi kirekeszt minden hősi méltóságot 's paródiai nevetséggé alacsonyodik. *Árky Karolinának*, a' leánynak, charaktere hasonló szellemben van tartva. Ezen hős-kisasszonyka fegyverrel kergeti a' férfiakat harczba. *Prodanovics* és *Pribék* fondor charakterek akarnának lenni, de igen ügyetlenül vannak festve : sehol sem mutatják-ki előttünk különös tehetségeiket 's egész cselekvésök egymás közti suttogásból áll, mellyet az Amazon is kihallgat egy izben, a' nélkül, hogy valamit tenne ellenök. A' magyar védsereg' többi tagjai mind egyforma alakú hősek, kérkedő hazafiak 's szájokból örökké dicsekedést hallani ; egyiket a másiktól csak nevénél, nem charakteri vonásánál, fogva lehet megkülönböztetni. *Perényi*-nek sokkal kisebb szerep adatott, hogysem belőle megismerhetnénk. A' törökök' festésében a' szerző, úgy látszik, Körner' Zrinyiét vette előképül. Solimann itt épen azon nevetséges kérkedő, ki szünetlen a' világot fenyegeti össze morzsálni, mint Körnernél 's itt is, mint Körnernél, végtére

semmit sem viszen végbe, mert a' vár csak árulás által jut birtokába. A' többi török ismét mind egy alakú, szolga és sultánja előtt hizelkedő, egész a' csömörlésig. — Új situatio egyetlenegy sincs ez egész dramaban, a' mi lehetett volna érdekes, annak, mint felebb érintetett, nem tudta hasznát venni a' szerző.

A' darab' elrendelése nem rosz, de ez az igen egyszerű, 's mintegy önmagát elrendelő tárgynak, nem pedig a' szerzőnek érdeme. A' nyelv sok helyt tűrhető, de néha igen is mesterkélt és dagályos ; imittamott erőltetett új szókkal elhintve, például *menék*, menedék ; *tör*, törvény ; *köteg*, kötelesség helyett. A' versek nem épen rosszak, de a' beszédben nincs semmi numerus.

Az eddig mondottakból önkényt következik, hogy a' jelen színdarab a' tudós tarsaságnak kiadásra nem ajánlható.

Bajza József.[1]

* * *

Warga Istvánnak illy című értekezését.[2] »Az Országtudomány' fejlődésének és történetének alapvonati, az o világtól fogva Napoleon' megbuktáig« ámbár ohajtottam volna, hogy benne elhatározottabb itélet uralkodnék, adatai miatt eléggé érdekesnek és hasznosnak tartom a' Tudománytárba leendő fölvételre.

A' kézirat öszvesen 5—6 nyomtatott ívet fog adni. A' heti ülés' bölcseségére bízom annak elhatározását, valljon czélszerű-e a' Tudománytárt illy hosszú értekezésekkel megtölteni 's ez által annak köteteit a' különbféleség és változatosság' érdemétől, a' mi folyóiratban nem kis érdem, megfosztani ?

Bajza József rendes tag.[3]

Vélemény[4] illy című kéziratról : »Fiesco' összeesküvése Genuában. Köztársasági szomorújáték 5 felv. Irta Schiller Fridrih. Megjelent 1783. Fordította Nagy Ignácz.«[5]

Fiesco olly műve a' Schilleri szellemnek, melly lényeges hibái ellenére is, örökre fenn fogja magát tartani a' színpadokon 's örökre hevíteni olvasóját és hallgatóját azon sok szép és nagy, az emberiség' ügyét legközelebbről érdeklő, gondolatokkal, mellyekben olly gazdag. Ez okból ohajtaná véleményadó, hogy e' nevezetes mű nyelvünkre gonddal és művészi szorgalommal fordíttatnék. De a' ki

[1] A jkv. 15. p. szerint a vélemény elfogadtatott ; a másik bíráló Döbrentey Gábor volt.

[2] Főtitkári iratok. 1837. év, 22. sz.

[3] A jkv. 142. p. szerint a vélemény elfogadtatott ; megjelent a Tudománytár 1837. évi II. köt.

[4] Főtitkári iratok 1837. év, 22. sz.

[5] Nagy Ignácz (1810—1854) e fordítása úgy látszik javított alakban megjelent 1843-ban a Színműtár IV. kötetében, mert a jkv. 208. p. szerint a fordítás visszaadatott ; a másik bíráló Tóth Lőrincz volt.

általában illy nagyobb jelentésű költői művet fordítani óhajt, annak nem elég, hogy azon nyelveket, mellyről és mellyre fordít, tökélesesen értse és bírja, hanem ezen felül szükség, hogy maga is némi költői tehetségekkel és hajlékony ízléssel megáldatott legyen, különnen eredetie' szépségeit sem felfogni, sem visszaadni nem lesz szerencsés. A' jelen fordító ezen költői tehetségnek és ízlésnek lászik híjával lenni. Fordítását nem lehet épen rossznak mondani, de olly igen középszerűnek, mellyet most már, midőn nyelvünk naprólnapra hajlékonyabbá, szebbé válik, midőn reményünk lehet, hogy Fiesconak egy a' lehetségig tökéletes fordítását nyerhetjük, mihelyt a. munkához nyelvművész fog nyúlni, a' tudós társaság által kiadatni, véleményadó károsnak tartana.

A' fordító sokat nem tud, mit fordítónak és Schiller' fordítójának tudni kellene, hogy szerencsével dolgozhassék. Nem érti például, mi az a' játékszíni nyelv; feledi, hogy itt hallgatóknak kell írni, nem pedig olvasóknak 's hogy ezen okból kerülni kell minden mesterkélten alkotott, hosszas periodusokat, habár azok magokban véve kerekdedségöknél fogva szépek volnának is. Szinpadra egyszerű, rövid, szaggatott beszéd való különben ha a' hallgatónak kell azt még hallás után szétbonczolgatnia, hogy minden részleteiben felfoghassa, akkor színmű' előadása nem igen lesz éldelhető. Illyen a' sok közül e' kettő:

»Csodálom mindkettőnkben az ég' finom számolását, a' testnek szivét tagjai' undok sebeivel gyógyítani akarót.« És

»Ezt legalább, minden tehetségek felett szemlét tartván, sem találtam volna ki soha.«

A' fordító Schiller' charakteristicus, és olly igen festő beszédét nem bírja visszaadni, vagy elhagyogat kárral, vagy toldoz nyereség nélkül, például:

Eine Galanterie: *mitsem jelentő udvariság.*

Ich vertraue euch etwas — einen Gedanken: *egy gondolatomat fogjátok megtudni.*

Einen Lorbeer verdiente der Wille, aber die That wäre kindisch: *borostyánt érdemlő az akarat, de a' tett gyermekes lenne.*

Du bist bey manchem Cavalier herumgekommen: *kevés uraság körül fordultál meg.*

Aber einen Dummkopf verbitt' ich: *de ostobának nem mondatom magamat.*

A' fordító nem tudja hol kell és hol nem lehet elhagyni a' névmást és articulusokat. Például:

Da er noch Fiesco war: midőn még Fiesco volt.

Fiesco szereti hugát, e helyett: az ő hugát.

Das nenn' ich Credit!: *Ezt nevezem hitelnek.*

A' fordító rosszúl, néha magyartalanúl, helyezi a' szavakat. Például: *Büszke illedelemmel, nyájas fennséggel;* e' helyett: illedelemmel büszke, fennséggel nyájas.

Az én vétkem-e, hogy vannak a' grófnak szemei? E' helyett: az én vétkem-e, hogy a' grófnak szemei vannak?

Valódi komoly véleményed ez? E' helyett: S' ez valódi komoly véleményed?

Visszaléptem-e volna? E' helyett: Visszaléptem volna-e?

Menj, Fiesco' gyalázata nem emelhet hozzám egy Calcagnot, de az emberiséget elsűlyeszti. Ezt így lehetett volna adni: Fiesco gyalázata nem egy Calcagnot emel fel hozzám, hanem az emberiséget sűlyeszti le.

A' fordító gyakran roszúl adja vissza az értelmet és némellykor eredetiét épen nem érti. Példáúl:

Ich habe in meinen Räubern das Opfer einer ausschweifenden Empfindung zum Vorwurf genommen: *Rablóimban a' kicsapongó érzelem áldozatja kárhoztatott.*

Blendend, nála: *tündöklő.*

Hinter jedem seiner Gedanken: *gondolatinak végén.*

Festnacht (éji ünnep) nála: *farsang.*

Geschickt, nála: *hirtelen.*

Der sein exercitium aus dem Stegreif macht: *Ki tanulmányinak minden ágaiban jártas.*

Kedvély nála, Laune, a' mi régóta szeszélynek mondatik már.

Trosz: *pórrakás.*

Ehrgeizig: *elég bátorságú.*

In der Verwüstung zu ernten: *zavarban aratni.*

Du hast ein Gebäude umgerissen: *te egy épületet szaggattál össze.*

Végre a' fordító nyelvhibákat is követ-el, példáúl, *enyimek* enyéim és *osszál* ossz helyett stb.

Nem lévén reménysége véleményadónak, hogy a' fordító képes legyen tetemes hibáit megjobbítani, a' kéziratot föltétel nélkül visszaadhatónak ítéli.

Bajza József r. t.

Vélemény[1] illy czímű kéziratról: Az angol Leslie és Drummond familiák' magyar származásokról és az elsőnek Balkány praedicatumáról értekezik Kállay Ferencz rendes tag.[2]

Ezen értekezésnek, melly sűrűn tele írt heted fél ívet teszen, csak egy kis része szól a' czímben nevezett két angol családról, a' többi etymologiai nyomozás a' *seneschall, mareschall, balkány, bakony, pék* 'stb. szavak felett.

Vélemény-adó az értekezés' historiai részéről azt hiszi, hogy annak kevés becse van. Magyar eredetű család külföldön több van s'

[1] Főtitkári iratok. 1838. év, 21. sz.

[2] Kállay Ferencz (1790—1861) ezen értekezése a Tud. Gyüjt. 1838. V. és VIII. f. jelent meg.

lehet: de ha sem a' külföldi historiában nevezetes szerepet nem játszik, sem történetének megírása által a' historiára valamelly szembetünő világosság nem derül, akkor kár az időért, melly írására fordíttatott. Az értekezés philologiai része teljességgel nem függ össze a' historiaival 's azt jobb is volt volna elválasztani, mert így egybe kötni minden jó rend ellen van. Véleményadó kénytelen megvallani, hogy az értekezés' ezen részével sincs megelégedve. Az öszvehasonlítások, következtetések igen könnyeden, hogy ne mondjam könnyelműleg vannak téve és az olvasó nehezen fogja elhitethetni magával ezen fejtegetések' valódiságát. Meg lehet hogy véleményadóban nagyobb is az antipathia az illy féle etymologisálások ellen mint sem kellene, és szerfelett szigorúan ítél, midőn azt mondja, hogy ezen értekezés nem ollyan, melly a' Tudománytárba felvétethetnék; azért azon esetre ha a' szerző ez ítélettel nincs megelégedve, mind a' mellett, hogy a' tudománytári értekezések csak egy tagnak szoktak kiadatni, kéri a' tekintetes tudós társaságot, méltóztassék azt másnak is vizsgálat végett kiadni, lehet, hogy más kedvezőbben ítélend felőle.

Mindenesetre azonban szükségesnek tartja véleményadó megjegyezni a Tudománytár' szerkesztője könnyebbségére, hogy ha ezen értekezés elfogadtatik, a' szerző igazítsa ki, mert sok nyelv, orthographiai és írás hibák vannak benne. *Bajza József* r. t.[1]

Vélemény [2] illy czímű kéziratról: Utazás a' quarnerói szigeteken.

Ezen útleírásban kevéssel van több, mint ennyi: Itt hajóra szálltunk csendes vagy szeles időben; itt ebédeltünk; itt lovagoltunk kocsik' nem létében; itt megháltunk. Illy útleirások, mint könnyű átlátni, sem nem tanítanak sem nem mulatnak. Az íróban nincs észrevevő és reflectáló tehetség és nincs phantasia, mellyeknek egyike vagy másika által érdekessé lehet tenni még olly kopár utazást is, millyen volna például Pesttől Soroksárig. Véleményadó nem ajánlhatja ezen kéziratot a' Tudománytárba, lehet azonban, hogy igen is részrehajlatlan akarván lenni, minthogy a' szerzővel közelebbi ismeretségben áll, épen ez által a' másik túlságba tévedt, 's itéletében kelletinél szigorúbb volt, ez okból nem ártana, ha e' kézirat még egy tagnak adatnék vizsgálat végett. Pest, nov. 19. 1838.

Bajza József r. t.[3]

* * *

[1] A jkv. 9. p. szerint az értekezés visszaadatott a szerzőnek.
[2] Főtitkári iratok. 1838. év, 21. sz.
[3] A jkv. 216. p. szerint Császár Ferencz ezen művét a Társaság a szavazás előtt felolvastatta s a 223. p. szerint 14 szavazat közül 10-zel a Tudománytár számára felvette; megjelent a Tudománytár 1839. évfolyamában.

Kállay Ferencz[1] rendes tag' illy czímű munkáját »A' Keleti nyelvek' magyar történeti fontosságáról« futólag áttekintvén, nehogy vagy Kállay uron, az el nem fogadás, vagy a' Tudománytáron az alfogadás, esetében méltatlanság történjék, őszintén kinyilatkoztatom, hogy, ki a' jelen értekezésről alaposan ítélni akar, annak jártasnek kell lenni a' török, persa és az arab nyelvekben, miután pedig az én nem vagyok, nem érzem magam' e' tárgyban competens bírónak, hanem véleményem az volna, hogy a' kézirat olly tagnak adatnék, ki historiai tudománya mellett, ezen nyelvekben is jártas volna. Illyennek gondolnám például Gévay Antal levelező, vagy Nagy János rendes tagot, de kivált az elsőt, ki mind a' keleti nyelvekben, mind a' történettudományban jártasnak bizonyítá magát.

Bajza József r. t.[2]

* * *

Átolvasván a' történettudományi osztály' tagjai ezen czímű értekezést: *Igaz-e, hogy a' történetírásban hátrább áll az új kor a' réginél?* azt itéli felőle, hogy az inkabb csak szavalásra készült rövid elmélkedés, mint mélyebb tudományos vizsgálat, ugyan azért az Évkönyvekbe nem való, hanem inkább a' Tudománytárba.

Pest, nov. 20. 1839.

Bajza József.[3] *Jerney János. Luczenbacher.*

Vélemény[4] illy czímű értekezésekről:

1. Újan egyszerített magyar betűrend kis észrevétellel a' Tudománytár' 7. kötetében javaslott egyszerű betűk iránt, Fojtényi Cassiántól.[5]

2. A' magyar ábéczé' ügyében, Benczúr Jánostól.[6]

3. A' magyar nyelvtani hangok s' hangjegyekről, Hodosi Karacsony Lázártól.[6]

4. Egyetemi ABC. Ugyan attól.[6]

Azon czélból adatván ki ezen kéziratok, hogy vizsgáltassék meg, valljon, az egyszerítendő betűk' ügyén túl, foglalnak-e magokban olly nyelvtudományi tanításokat, vagy új nézeteket, melyekért méltók volnának a' Tudománytárban közöltetni, van szerencsém előadni: hogy a' két első számú értekezés egészen az egyszerítendő betűket tárgyazza; a' harmadik számú tanításokat tart ugyan a'

[1] Kállay ezen műve a Tudománytár 1839. VII. füzetében jelent meg.

[2] Főtitkári iratok 1839. év, 48. sz. A jkv. 77. p. szerint véleményezésre kiadták Gévay Antal l. tagnak.

[3] A jelentést Bajza írta. Főtitkári iratok. 1839. év, 98. sz.

[4] Főtitkári iratok. 1840. év, 21. sz.

[5] E munka kéziratban maradt. L. Szinnyei Magy. Irók III. 610.

[6] Valószínüleg nem jelentek meg nyomtatásban.

magyar nyelvbeni hangok s' hangjegyekről, de ezen tanítások részint nem újak már, részint puszta ábrándozások. A' negyedik számú értekezés egy egyetemi ábéczét ajánl, mellyel minden nemzetek leírhatnák hangjaikat. Az eszme nem volna rosz, de alaposban és mélyebben kell vala a' szerzőnek felfognia, igy fölületessége alig érdemes, hogy közöltessék. Pest, jan. 7. 1840.

Bajza József r t.[1]

Vélemény [2] két kéziratról.

1. Ungvár' évrajzai, Grynaeusz Aloiztól.[3]

Egy igen fölületes irat, mellyben sietö és gyakorlatlan kézzel vannak egybe hányva némelly' adatok Ungvár' városa' viszontagságairól. Szerzőjének még csak fogalma sincs arról, hogyan kellene egy históriai értekezést szerkeszteni, hogy az, ha ügyes összeállítás által nem is, legalább az adatok pontos és itéletes följegyzése által, némi haszonvehetőséggel birjon. Ő idéz (!) egy pár régi latin kézirat' helyeit, a' nélkül, hogy annak czímét, szerzőjét vagy a' kéziratnak magának hollétét megnevezné. Az irat, mint használhatatlan, szerzőjének föltétel nélkül vissza adathatik.

2. A' történettan aestheticai tekintetben, Briedel Fidéltől. Tárgya érdekességénél és alapos szerkesztésénél fogva méltó, hogy a' Tudománytárban, hova szerzője által szánva van, közöltessék.

Pest, jun. 8 1840. *Bajza József* r. t.[4]

Vélemény.[5]

Szerémi György, Lajos és János királyok' káplánja' kéziratából lemásolt és Gévay Antal levelező tag által a' tudós társaságnak beküldött töredékét közölhetőnek vélném a' Tudománytárban azon föltétel alatt, ha jegyzékben oda fog tétetni, hogy ez *csak mint történeti különösség*, nem pedig mint hiteles adat közöltetik. Szükség volna e' jegyzékben a' kézirat' hollétét is és a' mi bővebb megismertetésére szolgálna, megemlíteni. A' Tudománytár' szerkesztőjének, hogy e' töredéket híven kiszedethesse, alig ha szükség nem lesz némelly olvashatlanúl másolt helyek iránt Gévay levelező tagnál kérdést tennie. Pest, aug. 16. 1840. *Bajza József* r. t.[6]

[1] A jkv. 9. p. szerint a kéziratokat visszaadták a szerzőknek.

[2] Főtitkári iratok 1840. év, 21. sz.

[3] Grynaeusz (1804—1860) e műve a Családi Lapok 1856. évfolyamban jelent meg.

[4] A jkv. 124. p. szerint Ungvár évrajzait visszaadták a szerzőnek, míg Briedl értekezése megjelent a Tudománytárban. 1840.

[5] Főtitkári iratok 1840 év, 21. sz.

[6] A jkv. 171. p. szerint a vélemény elfogadtatott s a közlemény a Tudománytár 1840. évfolyamban meg is jelent.

Habardy László naplóját,

melly Podhraczky József[1] levelező tag által a' Tudománytár' számára beküldetett, néhány apróbb nyelvhibának kiigazítása után, közöltethetőnek véli a' Tudománytárban alul irt véleményadó.

Bajza József r. t.[2]

* * *

Kossovics Karoly[3] rendes tag' értekezés »*a' nemzetek had- és békeviszonyairól*« alkalmasnak tartom az Évkönyvekbeni kiadatásra. Tárgyát tudományos készültséggel fogja fel és minden oldalról világosítja, csupan az óhajtható, hogy benne némelly nyelvhibák, mellyek a' munka' sebessége alatt csusztak bele hihetőleg kiigazíttassanak.

Bajza.[4]

* * *

Poddraczky József levelező tagnak illy című értekezését: »*Berger Illés magyar történetíró*« kiadhatónak vélem a' Tudománytárban. Pest, decz. 3. 1840.

Bajza József r. t.[5]

* * *

Podhraczky József' illy című értekezését: »Erdősi Jánosnak némelly ismeretlen munkáiról« a' Tudománytárba felvehetőnek ítélem. Pest, febr. 28. 1841.

Bajza József.[6]

Vélemény[7] illy című kéziratról. »A' régi Görög-országnak, leggújabb földrajzolatokkal való helyírási öszveegyesülésének próbatétele, a mint az illy helyek Iffiu Anacharsisnak utazásaiban elől adatnak, úgy Gatterer és Breitenbachnál is elöl fordulnak.«

Szerző, a' czím szerint, *helyírási megegyesülést akar vizsgálni*, vagy jól mondva, a' régi Görögországnak a' mostanival hasonlatosságát nevek és topographiai tekintetben akarná vizsgálni, de irata nem vizsgálat, hanem egyszerű catalogus, hol Görögország régi és új helynevei egymással szemközt vannak elősorozva. Nem kétlem, hogy az illy catalognak is lehetne hasznát venni, ha pontosan és elég historiai 's geographiai ismerettel volna szerkesztve, de ez irat minden tekintetben nagy hanyagsággal van összeállítva és a' szerzőnek

[1] Podhraczky József (1795—1870) e czikke a Tudománytár 1842. évf.-ban meg is jelent.

[2] Főtitkári iratok 1840. év, 21. sz.

[3] Kossovich Károly (1803—1841) e művét megemlíti Szinnyei Magy. Irók VI. k. 1092. lapján; nyomtatásban, úgy látszik, nem jelent meg.

[4] Főtitkári iratok. 1840. év, 21. sz.

[5] Főtitkári iratok. 1840. év, 21. sz. A jkv. 229. p. szerint a vélemény elfogadtatott s az értekezés a Tudománytár 1843. évf.-ban meg is jelent.

[6] Főtitkári iratok. 1841. év. 1. sz.
A jkv. 49. p. szerint a vélemény elfogadtatott s az értekezés meg is jelent a Tudománytár 1841. évf.-ban.

[7] Főtitkári iratok 1841. év, 1. sz.

képzelete sincs arról, hogyan kellene könyvet írni. Czímjének épen nem felel meg : tartalma pontatlanúl van összeállítva, nyelv és írás' tekintetében alúl minden criticán. A' helyett, hogy munkáját Anacharsis, Gatterer és Breitenbach után elegendő tárgyismeret nélkűl compilálta, sokkal jobban tevé, ha valamelly más jó munkát — millyenek például Mentelle vagy Kayser' egybehasonlító geographiáik — fordított volna, de jobb magyar nyelvre mint a' jelen iraté.

E' *helyírási megegyesülés* vagy *összeegyesülés vizsgálatában* van egy szakasz, melly görög és római régi pénzekről, mértékekről, épületekről, bálványokról szól, más fél lapon. Képzelhetni melly felületességgel ! Hogyan tartozik e' szakasz ide, hol helyírási megegyesülés vizsgálása igértetik, nem tudom felfogni. Pest, jún. 30. 1841.

Bajza József r. t.[1]

Vélemény [2] illy czímű munkáról: »Polgári élethez való lexikon stb. Készítette dr. Gombos Dániel t. n. Bihar vármegye' rendes physicusa.«[3]

Szerző sokat olvasott ugyan és talán még többet idéz, mint a' mit olvasott, e' lexikonában 's nem tagadhatni, hogy vannak néhány czikkjei, mellyekben tanulságos dolgok foglaltatnak, de alig van egy, melly (lexicographice értve) kimerítő volna. Többnyire csak amúgy futtában és a' legnagyobb fölületességgel hányattak papirosra. — Terve és rendszere is e' munkának igen különös. Szerző talán azt gondolja, hogy a' személyek nem tartoznak a' polgári élethez, másként legalább nem tudom érteni, miért hagyattak ki e' *polgári élethez való lexicon*-ból a' biographiák. A' biographiák' kihagyásából következett aztán az a' csodálatos dolog, hogy például e' lexiconban olvashatunk *Atilla' koronájáról, követekről, kik Atillához küldettek* 's tb. effélét, de magáról Atilláról nem, az az : ki volt legyen a' szerző által emlegetett ezen *Atilla*, azt e' könyvből meg nem tanulhatják.

Szerzőnek nyelve is olly pongyola, olly közönséges és ó szerű, a' hogyan ez előtt harmincz évvel írtak iróink, hogy maga ez is, ha egyéb nem, elegendő ok volna, hogy e' munkát az academia kiadás végett el ne fogadja, elhallgatván a' sok nyelvtani hibákat, mellyekkel a' könyv' csaknem minden lapja tömve van. Az »Esmeretek' tára« minden hiánya mellett sokkal hasznavehetőbb lexikon ennél.

Ez okokból föltétlenül visszaadandónak vélem e' munkát szerzőjének. Pest, jul. 4. 1842. *Bajza József* r. t.[4]

* * *

[1] A jkv. 212. p. szerint a kézirat visszautasíttatott, a másik bíráló Schedius volt.

[2] Főtitkári iratok. 1842. év, 4. sz.

[3] Szinnyei Magyar Irók III. k. 1272—3. l. szerint Gombos Dániel munkájának I. kötetét kinyomatta 1837-ben Debreczenben. Ugy látszik, az egészet kéziratban adhatta be 1841-ben az Akadémiához kiadás végett.

[4] A jkv. 255. p. szerint a vélemény elfogadtatott, a másik bíráló Pulszky Ferencz volt.

Széchy Ágoston levelező tagnak illy című értekezése »A' történettár' életérdekű nyomossága 's tanulásmódja« a' Tudománytár' számára elfogadható. Pest, júl. 10. 1842.

Bajza József r. t.[1]

Vélemény[2] illy című munkáról: Cajus Cornelius Tacitus' munkáinak I. kötete, vagy is az évrajzok' előbbi 6 könyve. Fordítá névtelen.

Tacitus nem csak történetíró, hanem művész is, művész nyelv' és előadás' tekintetében ; ezen kivül némi sajátságokkal bír, mellyek őt megkülönböztetik minden más római írótól. A' mellett hogy szépen és erőteljesen ügyekezett szólni, rendkivüli törekedés látszik benne a' legnagyobb szabatosságra és rövidbeszédüségre, de egyszersmind a' lehető világosságra is. Néha amaz győz benne ezen vannak helyei szavakbani fösvénykedés miatt homályosak. Kevés vagy tán alig van római író, kit olly nehéz legyen fordítani mint őt. Több rendű próbák közűl, mellyek őt nyelvünkön adni a' magyar írók által eddig tétettek, kisebb nagyobb mértékben nem sikerülteknek mondathatnak. Az 1837. Athenaeum közlött az Annalisok' fordításából néhány töredéket Szenczy Imre m. acad. levelező tagtól, mellyek bizonyítják kétségbe hozhatlanúl, hogy Tacitust nyelvünkre fordítani bár igen nehéz, de napjainkban már nem lehetetlen.

Jelen fordító, mint kézirata bizonyítja, a' dolgot igen könnyünek vette ; ő neki ült e' munkának és dolgozott előkészületek nélkül. Classicus írókat általában ritkán lehet egészen magokból érteni ; szükség a' régi világot is és sok régi írókat ismernünk, hogy tisztán felfoghassuk őket. Igy van a' dolog Tacitussal is s' vele még inkább mint tán sok egyéb régi íróval. Ki őt fordítani akarja, ne csak a' latin nyelvben legyen jártas, hanem általában a' régi római világ' ismeretében. Fordító, ugy látszik, elégnek hitte őt szótári segedelmekkel fordítani. Ez elég hiba ugyan, de mind e' mellett el merem mondani, hogy a' fordító jobban érti eredetiét, mint visszaadni bírja. Neki nehezen voltak valaha sok studiumiai és gyakorlata a' magyar stilusban ; nincs birtokában a' szóbőség, pedig a' ki Tacitust fordítani akarja az művész legyen a' stylusban és ismerje a' nyelv' kincseit, a' szokott beszéd' mindennapiságán keresztül, tájszókon és szólásformákon egész a' könyv-nyelv' legfennsőbb fokáig 's ne csak ismerje és bírja, hanem izléssel tudja hasznokat venni.

A' rövidbeszédűség az, mi Tacitusban leginkább felötlő : ezt akarta fordító is vissza adni minden áron. Megengedem, hogy Tacitus' nyelve nem olly könnyű folyamatú és gördülékeny mint Liviusé, vagy Caesáré, de még is síma és mívelt 's rendkivüli rövidségében is a' lehető könnyüség meg van. Fordító' nyelve meglehetősen gaz-

[1] Főtitkári iratok. 1842. év, 4. sz.
A jkv. 229. p. szerint a vélemény elfogadtatott s az értekezés a Tudománytár 1842. folyamában meg is jelent.
[2] Főtitkári iratok. 1842. év 4. sz.

dálkodó ugyan a' szavakban: de nehézkes, szakgatottsága miatt darabos és hasonlíthatlanul több homály van benne mint eredetiében, a' minthogy némelly helyeit én csak az eredetiből birtam megérteni.

Azon fölül vannak benne magyartalan hibás beszédek 's azt az erőt, nemességet, csínt és méltóságot, mivel az eredeti bennünket elragad, fordítónál hiába keressük; szóval ő a' hűséget a' dolog' nem pedig a' forma' visszaadásában kereste, pedig a' formában van az, leginkább mi Tacitust Tacitussá teszi.

Egy pár példát állításaim' támogatására.

Urbem Romam a principio reges habuere. Fordítónál: »Roma városának kezdetben királyai voltak.« A *habuere* szó kitételére a' *voltak* ige gyenge; közelebb állana az eredeti értelemhez így mondani: Kezdetben Róma városát királyok bírták. A' *birták* szó kifejezi a' római királyok nagy hatalmát, kiknek jogokat Romulus' kénye szerint adott.

Sine ira et studio quorum causas procul habeo. Fordítónál: »Harag 's pártszítás nélkül, mellyekre távol vannak okaim«, e helyett: harag és párt nélkül, vagy szenvedély nélkül, mellyekre nincsenek okaim.

Igitur cupido Caesarem invadit solvendi suprema militibus ducique. Fordítónál: »Ugyan azért vágyódás megszállja Caesárt tenni végtiszteletet a' katonáknak 's vezérnek.« Én így adtam volna: Vágy fogja el Caesart megadni katonáknak 's vezérnek a' végtiszteletet.

Sic Tiberius finivit octavo et septuagesimo anno. »Igy végezte Tiberius éltének 78 évében.« Mit végezett, nincs mondva; a' fordító azt hivé, hogy a' *végezte* szó épen ugy használtathatik magyarban mint latinban, pedig minden beszéd-formát erőszakolás nélkül nem lehet visszaadni. Igy vélném e' helyet megigazíthatónak: Igy lőn vége Tiberiusnak 78 évében.

Germanicus' halála alkalmával ezeket mondja Tacitus (Lib. II. 73.):

Funus sine imaginibus et pompa, per laudes et memoriam virtutum ejus celebre fuit. Et erant, qui formam, aetatem, genus mortis, ob propinquitatem etiam locorum, in quibus interiit, Magni Alexandri futis adaequarent. Nam utrumque corpore decoro, genere insigni, haud multum triginta annos egressum suorum insidiis, externas inter gentes occidisse: sed hanc mitem erga amicos, modicam voluptatem, uno matrimonio, certis liberis egisse: neque minus proeliatorem; etiam si temeritas abfuerit, praepeditusque sit, perculsas tot victoriis Germanias servitio premere, quod si solus arbiter rerum, si iure et nomine regis fuisset, tanto promtius adsecaturum gloriam militiae, quantum clementia, temperantia, ceteris bonis artibus praestitisset.

Fordítónál: »Temetése czímképek 's pompa nélkül dicsérő beszédek 's erényeinek emlékezte által volt nevezetes. És valának, kik alakját, korát 's halála' nemét, a' helyeknek, mellyeken kimult,

közelfekvése miatt is hasonlították a' Nagy Sándor' végsorához. Mindketten ugyan is díszes test alkatú jeles nemből valók, nem sokkal meghaladva a' harmincz esztendőt, hozzá valóik cselei által vesztek, külföldi népek között: de ez gyöngéd a' barátjai iránt, a' testi gyönyörűségekben mérsékelt egy házasságban bizonyos magzatok' örömében töltötte életpályáját: kisebb harczvivó sem, jóllehet távol lett legyen is tőle a' vakmerőség 's megakadályoztatva volt az annyi győzelmek által megrendített Németországot rabszolgasággal szorongatni, hogy ha ő egyedül a' dolgoknak intézője, ha királyi joggal 's névvel lett volna, annyival gyorsabban jutandott a' katonai dicsőségre, a' mennyivel kitünőbb vala kegyességével, öntartóztatással 's más jó minőségekkel«.

Az ügyes Szenczy szebben és jobban e' helyet így adá:

Temetését nem ősi képek 's pompa, hanem erényei' dicsérete s emlékezete jelesíték. 'S némellyek alakra, korra, halálnemre 's a' helynek, hol elhúnyt, szomszédságára is, benne Nagy Sándor' hasonmására találtak. Mert mindketten deli testüek, fenn vérségüek, alig haladván meg a' harminczat, önnöneik cselei által kül nemzetek között végzék éltöket: de ez barátaihoz kegyes, gyönyörök éldeletében mértékletes, egy nő' férje 's törvényes magzatok' atyja volt; nem kevesbbé vala harczos, noha nem annyira vakmerő 's (csak) a' körülményektől gátoltaték az annyi diadalmak által megrázott Germániát végkép meghódítani. Ha szabadon intézkedhetik, ha királyi hatalommal 's névvel bír: annál hamarabb vala amannak katonai dicsőségét elnyerendő; mennyivel kegy-, mérséklet- 's egyéb, nemes tulajdonaira azt meghaladá.

Némelly szerencsétlen szavait kell még a' fordítónak kijegyeznem: Bohonész: histrio — czimboraság: collegium — csigázó vallatás: tormentum — dísztelenség: immodestia — érkötelke: virilitas — emlékezetül adni: tradere — évbélyeg: aera — földezet: humus — fölnyúló magas: arduus — gáncsolni: arguere — garázda viselet: immodestia — hemzsegés: celebritas — hevenye fájdalom: recens dolor — jegyzék: codicillus — jellem: elogium — módos viselet: modestia, örök ihlet: fatum — princz: princeps — szerény: gravis — súlyvihar: moles — tanfigyelem: auctoritas — viszony: ars. A' mondottakból, úgy hiszem, önkényt következik, hogy e' fordítást a' tudós társaságnak nem ajánlhatom.

Pest, aug. 1. 1842.

Bajza József r. t.[1]

[1] A jkv. 247. p. szerint a kéziratot visszaadták a szerzőnek, a másik bíráló Bártfay László volt.

Vélemény [1] illy című kéziratról: »Nemes Hunyad' vármegyében találtatott régiségek' gyüjteménye egybe irta Lugosi Fodor András, Hunyad vármegye' fő orvosa, több n. vármegyék 's székek' táblabírája. Déván. 1840.« [2]

Kétséget nem szenved, hogy a' régiségekkel bővelkedő Hunyad vármegyét archaeologiai tekintetben leírni hasznos és érdekes volna : de azt olly írónak kellene tenni, ki a' történetekben is jártas, különösben pedig archaeologiai ismeretekkel bír.

E' kézirat egy nagy chaos ; belőle senki nem okúlhat. Historicus nem fogna rá hivatkozni merni, mert benne mind textus, mind rajzok a' legnagyobb pontatlanság színét viselik, a' pusztán kiváncsi olvasót pedig ki nem elégíti, mert a' hanyag rajzokhoz nincsenek eléggé felvilágító magyarázatok adva. Hogy a' magyar academia e' munkát kiadhassa, szükség volna e' régi emlékeket ügyes rajzolóval a' legnagyobb pontossággal lerajzoltatni, az írásokat tökéletesen hű másolatban leiratni és mind amazok mind ezek mellé alapos archaeologia tudománynyal magyarázatokat írni.

Nem kételkedem, hogy a' szerző tudna illy ügyes rajzolót és leírót magának Erdélyben szerezni : de hogy a' szükséges tudományos magyarázatokat maga meg tudná írni, ehhez a' jelen munka után semmi reményem nincs. Szerző ezen dolgokban egészen dilettansnak látszik lenni 's a' mi szinte nem csekély baj, még arról is keveset tud, mint kellene könyvet írni ; előadás, stilus, grammatica, orthographia mind olly dolgok, mikről szerzőnek nincs fogalma, maga e' kézírat is sok helyt alig olvasható a' sok correctiók és rosz írás miatt.

A' munka minden föltétel nélkül vissza adathatik szerzőjének. Pest, decz. 12. 1841.

Bajza József r. t.[3]

* * *

Kállay Ferencz rendes tagnak illy című értekezését : »A' szlávok' *tót* nevéről« felvehetőnek ítélem a' Tudománytárba, azonban minthogy némelly helyt a' kézirat nem igen olvasható, jó leszen a' szerző úrnak még egyszer átnéznie 's kijavítania, hogy a' Tudománytár' szerkesztője a' nehéz olvasás' vesződségeitől kissé kiméltessék.

Kötelességének érzi egyszersmind alúlírt véleményadó figyelmessé tenni a' Tekintetes kis gyűlést, hogy ez értekezésnek egyik része bírálat Jerney János' rendes tag' hason tárgyú értekezése felett, 's miután a' bírálatokat nagy gyűlési végzés kizárta a' Tudománytárból, kérdés támadhat, valljon azt a' Tudománytárba felvenni nagy gyűlési határozat nélkül szabad-e, melly kérdés annál inkább

[1] Főtitkári iratok. 1842. év, 4. sz.

[2] Fodor András e műve nyomtatásban nem jelent meg.

[3] A jkv. 128. p. szerint a kéziratot a szerzőnek visszaadták, a nevezetesebb közölt régiségek ügyében és ezek lerajzoltatása ügyében Zeyk Dániel révén felvilágosítást kértek a szerzőtől.

támadhat, mert ezen értekezésre Jerney János rend. tag hihetőleg felelni fog, 's akkor nagy gyűlési végzés' ellenére nem csak a' critica bejő a' Tudománytárba, hanem a polemia is.

Bajza József r. t.[1]

* * *

E bírálatok alapján megállapítható, hogy Bajza az Akadémiában is szigorú kritikus volt, de az is, hogy meg tudta őrizni tárgyilagosságát, nem csak a jelesebb írókkal szemben (mint pl. Kazinczyval), hanem még az akadémiai tagokkal, barátaival szemben is (mint pl. Hoblik Mártonnal, Nagy Ignáczczal, Császár Ferenczczel is). Sajnos, ilynemű birálatainak lajstroma nem teljes. Az Akadémia kis gyűléseinek jegyzőkönyvéből arról győződünk meg, hogy 1832-ben (407. p.) Ritka, ritka, csodás stb. című ismertetése a Tudománytár számára elfogadtatott ; 1834-ben (124. p.) ajánlatára Luczenbacher : Az esztergomi érsekség hajdani pénzmestere cz. értekezése fölvétetett a Tudománytárba ; 1835-ben (80. p.) Udvardy János : A magyar nyelvről cz. értekezése pedig visszautasíttatott ; míg 1836-ban (90. p.) b. Lakos : b. Tóth Ferencz emlékezete, 1837-ben (11. p.) Luczenbacher : A Vereben talált római sírkövekről, 1838-ban (14. p.) Podhorszky : Pázmány Péterről, (109. p.) ugyanennek II. Rákóczy Ferencz pöre, (155. p.) Jászay Pál : A szőnyi békéről 1627, (156. p.) Luczenbacher : b. Gaujele a ruténekről, 1839-ben (25. p.) Podhorszky : Csiky István levele, 1840-ben (191. p.) Jerney : Való-e, hogy az orosz birodalom alapítói magyarok voltak, 1842-ben (243. p.) Jerney : A magyar városról, (268. p.) ugyanennek Radán vezér levele cz. értekezések felvétettek a Tudománytárba, 1837-ben (174. p.) pedig ajánlatára Kazinczy Ferencz fordítása (Molière Kénytelen házassága), 1841-ben (252. p.) ugyancsak Kazinczynak egy másik . fordítása (Lessing Miss Sara Sampsona) a Külföldi Játékszínbe felvétetett.

II. Jelentések.

Bajza e csoportba tartozó akadémiai iratai többfélék, aszerint, hogy milyen ügyben tette meg jelentését. Van jelentése a Nagy szótárra és Zsebszótárra nézve, ajánlott jutalomkérdéseket a történettudomány osztály köréből, vagy véleményt mondott más ez osztály körébe tartozó ügyekről, vannak jelentései történettudományi munkákról, jelentései a Marczibányi jutalomra beérkezett történeti művekről, a történeti pályairatokról, a budapesti magyar játékszín ügyében beadott pályairatokról, vannak nagy jutalmi jelentései, továbbá az Évkönyvekben kiadandó értekezésekről, végül drámai pályaművekről.

[1] Főtitkári iratok. 1843. év, 34. sz.
A jkv. 204. p. szerint, mivel erre az értekezésre az Akadémia felszólította Kállayt, az értekezést fel is veszi, már azért is, mert nemcsak Jerneyt, hanem másokat is czáfol benne s így nem szoros kritika. Az értekezés a Tudománytár 1843. évfolyamában meg is jelent.

Az Akadémia működésének megkezdésekor, legelőbb a Nagy szótár előmunkálataihoz fogott. Az egyes osztályokon belül a tagoknak a saját szakjukba vágó művekből ki kellett szedniök a műszavakat. E tárgyra vonatkozik következő jelentése: [1]

Tekintetes Társaság!

Azon könyvek közül, mellyeket a' Kritikai Lapokon kívűl a' Méltóságos Előlülő philologiai műszavak' kiszedése végett rám bízni méltóztatott, csak kettő juthatott mind eddig kezemhez: »Meliböi, ungarischer Sprachmeister és Klein, Specimen enucleatioris grammaticae hungariae.«

A többit, úgymint: Kövesdi Mih. Grammatik. Tótfalusi, a' magyar írásmódról. Adami, ungr. Grammatik; — minden kereséseim mellett sem kaphattam meg mind ekkoráig.

Melibői 'és Klein' grammatikáikat végig forgattam: de bennök egyetlenegy nyelvtudományi műszóra sem akadtam. Azokat, melyleket a' Kritikai Lapokból kiszedtem, szerencsém van ezennel közleni, valamint a Méltóságos Előlülő' meghagyása szerint, egy-két általam javaslottakat is.

Ki egyébiránt egész tisztelettel vagyok a' Tekintetes Társaságnak Pest, Mart. 31d. 1832.

Alázatos szolgája
Bajza József.[2]

* * *

Az 1834. évi kisgyűlések jegyzőkönyve (222 p.) szerint még egy jelentést intézett ez ügyben az Akadémiához, azt kérve, hogy a historiai műszavak kivonása végett rábizott munkák alól (a Jelenkor kivételével) mentessék fel, mivel több küldöttség tagja és a szótári ülésekben is részt kell vennie. Az Akadémia teljesítette kérését és a könyveket másokra bízta.

Köztudomású, hogy Bajza az Akadémia Zsebszótárának szerkesztésében tevékeny részt vett. A Zsebszótár írói tiszteletdíjára vonatkozik a szerkesztők következő jelentése,[1] a melyet Bajza József írt:

Tekintetes Igazgató Tanács!

A' heti ülésekben ollyféle nyilatkozások történvén, mik szerint némelly tagok azt képzelik, hogy a' Zsebszótárból bejövő tiszta haszonnak harmadából, melly — a' Tekintetes Igazgató Tanács' határozata szerint — a' Zsebszótár' szerkesztőinek jár, köteles, a' Tudós Társaság' pénztárnoki hivatala pénz' szükében egyéb tartozásait is fizetni: ennek következtében egész alázatossággal folya-

[1] Főtitkári iratok. 1832. év, 36. sz.
[2] A kisgyűlés jegyzőkönyvének 164. p. szerint a Társaság a jelentést tudomásul vette.
[3] Akadémiai főtitkári iratok. 1845. év, 93. sz.

modunk a' Tekintetes Igazgató Tanácshoz, méltóztassék olly intézkedéseket tenni, hogy a' Zsebszótárt illető kiadás és bevétel ügyét a' pénztárnoki hivatal minden más ügyektől külön választva kezelje, mert csupán ez leszen alkalmas eszköz arra, hogy a' Zsebszótárból bejött tiszta haszon harmada mindig pontosan kifizettessék és a' Tekintetes Igazgató Tanács ez iránt hozott végzése okvetetlen megtartassék; csak ez fogja általában ama' csökkentőleg és elkedvetlenítőleg ható érzést lecsillapítani, mellynek a' munkás íróban szükségképen kell támadnia, abból, midőn a' kikötött és a' Tekintetes Igazgató Tanács által kiadatni rendeltetett és ehhez képest a' Méltóságos Elnökség által utalványozott díj is, melly a' pénztárba már tényleg befolyt, ki nem fizettetik az illetőknek, hanem belőle egyéb tartozások pótoltatnak, melly kezelési mód különben is homlok egyenest ellenkezik a' Tekintetes Igazgató Tanács bölcs és igazságos határozatával.

Kik egyébiránt alázatos kérelmünk' ismétlése mellett teljes tisztelettel vagyunk

a' Tekintetes Igazgató Tanácsnak alázatos szolgái

Vörösmarty Mihál, Bugát Pál, Antal Mihály, Schedel Ferencz, Bajza József, mint a' Zsebszótár' szerkesztői.

Magára az iratra került a végzés:

A kívánat méltányos, és ekkép annak teljesítését rendeli Széchenyi István. Egy kérését tartalmazza a következő irat.[1]

Kérem a' Tekintetes társaságot, ne teherletessék a' könyvtár' számára ezen munkát megvétetni: *Geschichte des Ferdinand I. von Bucholcz,* minthogy historiai munkálódásomnál igen nagy szükségem volna rá. *Bajza József* r. t.

A három alábbi irat történettudományi jutalomkérdéseket tartalmaz. Megjegyzendő, hogy ott, a hol többen vannak aláírva, az ajánlatot mindig Bajza írta.

1.[2]

Alól írtak az 1832-dik évi jutalomra a' Történettudományból e' következő kérdéseket ajánljuk a' Tekintetes Társaságnak:

1. Minő befolyások volt honi városainknak nemzetünk' kifejlődése és csinosbálására?

2. Mi történt árpádházi királyaink alatt akár a' királyok, akár más magányosok által a' tudományok' előmozdítására, iskolák' felállítása, könyvtárok' gyüjteménye, tanítók' és tanítványok' tartása tanult emberek' pártolása által?

3. Micsoda pontjáig jutott-el a' tökéletesedésnek eddig a' magyar história, a' történetírás' valódi czéljait tekintve?

Kis János, Bajza József, Petrovics Fridrich, Czech János.

[1] Főtitkári iratok. 1835. év, 22. sz.

[2] Főtitkári iratok. 1832. év, 169. sz. Az 1832. évi (II.) nagygyűlés jegyzőkönyvének 79. p. szerint az 1. kérdés fogadtatott el.

Historiai jutalom kérdések 1835-re.[1]

1. Mit tudhatni hitelesen a' régi magyarok' vallási szertartásaik, házi szokásaik 's életmódjokról, mielőtt a' keresztény vallást felvették?

2. Adassék elő a' magyar országgyülések' eredete, változásai koronkénti alakulása, 's fejtegettessék-ki, mint szerkeződtek azok ollyanokká, millyeneknek őket korunkban látjuk.

3. Micsoda jó vagy rosz következései voltak a' keresztes hadaknak Magyarországon?

Bajza József.

Történettudományi jutalom-feladatok.[2]

A' történettudományi osztály' helybeli rendes tagjai a' következő jutalom-feladatokat javasolják a' következő évekre kitüzendőknek:

1.

Készíttessék bár melly még eddig le nem írt honi megye, vagy terjedelmesebb vidék, vagy nevezetesebb város' történeti, földirati és statisticai leírása, oklevelek s egyéb eredeti és hiteles kútfők szerint.

2.

Mit birtak a királyfiak vezérségül (titulo ducatus) Magyarországban és mit ennek tartományaiban az Árpádok' időszaka alatt, milyen hatalmat gyakoroltak e' vezérek és mi következményeket szültek ezen magyar s tartományi vezérségek?

3.

Kivántatik okszerű történeti rajzolata a' Jagellók (II. Ulászló és II. Lajos) kormánya alatti állapotnak, az akkori hatalmas főurak' üdvös vagy kóros befolyása a' haza' közügyeire nézve.

4.

Nyomoztassék ki a' Csangó magyarok' eredete; név szerint fejtessék ki, valljon Magyarországból költöztek-e át, és mikor azon magyarok, kik mai napig Moldvában 's még a' mult század' derekán Bessarabiában laktak 's ha igen, melly befolyás alatt fejlett ki saját, minden más magyarországitól különböző nyelvjárások? vagy talán az Árpád' magyarjait Atelkuzuból kiszorított pacinákok' utódai s ez esetben találhatni-e folytonos nyomaikat a' történetben 's mint

[1] Főtitkári iratok. 1835. év, 22. sz.
A nagygyűlés Czech kérdését fogadta el: »Millyen állapotban volt a műipar és kereskedés honunkban az Árpád és a vegyes házakból származott királyok alatt, stb.«

[2] Főtitkári iratok. 1844. év, 56. sz. Jutalomkérdésképen az 1. sz. hirdettetett ki.

lőn, hogy hadiasságokat letéve küzdelem nélkül hódoltak meg a' szláv-felsőségnek? Vagy végre azon kúnok' utódai-e, kik nagy Lajos által téríttettek római hitre 's mint az egykori milkói püspökmegye' hivei széltiben említtetnek az oklevelekben 's ha igen, miként van, hogy nyelvjárásuk a' Magyarországba települt kúnokétól lényegesen különböző?

5.

Adassanak elő a' magyar nyelvet és nemzetiséget régi időktől ébresztő, fejlesztő és gátló okok hiteles forrásokból igazolva.

Bajza József. Luczenbacher.

Ide sorolható a következő jelentés [1] is:

Alúl írtak a' történettudományi osztályhoz a' következő tudományokat vélik számíthatni: Chronologia. Genealogia. Heraldica. Epigraphica. Archaeologia. Numismatica. Mythologia. Sphragistica. Diplomatica. Ethnologia. Geographia. Statistica. *Bajza József.* Jerney János.

Petrovics Fridrik akadémiai tagnak a külföldi levéltárakban végzett kutatásaira vonatkozik a két alábbi jelentés:

1.[2]

A tudós társaságnak martius' 15d 1834. tartott heti üléséből neveztetett küldöttség által tekintvén Petrovics Fridrik rendes tagnak a' berlini királyi könyvtár kéziratai közt található és magyar országot illető dolgokról küldött lajstromát, abból a' következőket jegyzette-ki, mint ollyanokat, mellyeket — ha a' tud. társaságnak úgy tetszenék — lemásoltatásra érdemeseknek tart, azon okból, mert nálunk nem ismeretesek.

Nro 255. Reise eines Bergmanns von Freiberg nach Oberungarn, ausdem letzten Decennium des XVII. Jahrhunderts.

Nro 40. Adversaria ad historiam seculi XVI. pertinentia. Inter haec habentur literae Matthiae *Citardi* (Engel szerint Sitard, dominicanus; mások szerint *Cithard* franciscanus, l. Gesch. d. Ungr. Reichs IV. 180.) confessoris caesarei ad pontificem de exitu Ferdinandi I. iperatoris. Dat. Viennae Austriae 3. Aug. 1564.

Chronicon Francorum Cdd. Ms. pergam. sec. Forte. XIII. in fol. min. (De ezt csak azon esetre kellene leiratni, ha benne a' Frankoknak az Avarok. és Kúnokkal való összeköttetésekről is van szó.)

Nro 158 g). Remarques sur un Calendrier imprimé à Hermanstadt en Transylvanie l'an 1714 et publié par Joseph Clement Brecht. Folia scripta 2 in fol.

Nró 42. Journal de la guerre a' Hongrie depuis l'anné 1737 jusqu'au premier Septembre 1739, que la paix fut conclue entre

[1] Főtitkári iratok. 1839. év, 125. sz.

[2] Főtitkári iratok. 1834. év, 104. sz. A kisgyűlés jegyzőkönyvének 125 p. szerint a jelentést elfogadta.

l'Empereur, la Russie et la Porte Otomane, par la mediation du roi de France. Anonymus.

Továbbá a' drezdai királyi könyvtárban lévők közül következők volnának lemásoltatásra érdemesek :

Hanns Breisinger, Reise in Ungarn, Cod. chart Ms. F. 171. 1508.

Ms. G. 81. Contrafactur der Reutter- und Landsknecht Fahnen so in der Siebenbürgischen Schlacht Ao 1601 erobert worden. Cod. chart. fol. (Ezt a' benne található rajzolatok miatt kellene leginkább megszerzeni.)

A' többi Petrovics Fridrik ur által kijegyzett kéziratok nem annyira ritkák 's nálunk is megszerezhetők, azért ezeket leíratni nem leszen szükség.

A' fennt nevezett küldöttség nevében jegyzette

Bajza József.

2.[1]

Tekintetes Társaság !

Megbizatván a' Tekintetes Társaság által az iránt, hogy boldogult Petrovics Fridrik rendes tagnak Párisból szept. 18. 1835 költ levele mellett küldött kézirati lajstromát vizsgálnók-meg és jegyeznők-ki belőle azokat, mellyeket lemásolásra érdemeseknek vélünk, ezennel a következőket van szerencsénk a' Tekintetes Társaság elébe terjeszteni :

A' párisi királyi könyvtárban találtató kéziratoknak Petrovics Fridrik által egybeírt lajstromából, a' fekete csillaggal megjegyzetteken kivül — mellyeket maga Petrovics Párisban levén, lemásolt — mind azokat is lemásolandóknak véljük, mellyeket veres csillaggal megjegyzettünk, a' britt museumban találtató kéziratok lajstromából pedig a' veres és fekete csillaggal megjegyzetteket.

A' mik ezeken fölül ezen lajstromokban foglaltatnak, minthogy hazánkban is ismeretesek és megkaphatók, vagy pedig, a' mennyire czímeikből kivehető, érdektelenek, az illyeket szükségtelennek tartjuk lemásoltatni.

A' lemásolandókra nézve meg kell még jegyeznünk, hogy a' *britt museumbeli* kéziratokat *Sir Henry Ellis*, a' *párisi királyi könyvtárbelieket* pedig *Champollion* urak' szivességéből és segedelmével lehet, mint Petrovics a' maga levelében jelenti, lemásoltatni, 's e' szerint a' Tudós Társaság titoknoki hivatala által a' fenn nevezett urakat kérhetné-meg, ezen kéziratok' lemásoltatására.

Kik egyéb iránt méltó tisztelettel vagyunk a' Tekintetes Társaságnak, Pesten, aug. 1-én 1836.

Kész köteles szolgái

W. Idősbb Jankovich Miklós. Luczenbacher János

Bajza József.

[1] Főtitkári iratok. 1836. év, 84. sz.

A M. T. Társaság megalakulása után úgy intézkedett, hogy az egyes osztályoknak kötelességük figyelemmel kisérni a rájuk vonatkozó irodalmi műveket s minden nagy gyűlés előtt a megjelent művekről jelentést kellett beadni, hogy igy a nagyjutalom ügyében kiküldött választmánynak minden fajú művek közt tájékozása legyen.

Az egyes osztályok rendes tagjai a közös megbeszélés után mindannyian egyik társuk jelentését irták alá. A legtöbbször Bajza irta a jelentéseket.

A következők Bajza fogalmazványai:

1.[1]

A' történettudomány' helybeli tagjai jelentik, hogy 1834-dik évben következő munkák jelentek-meg a' történettudományi osztályhoz tartozók:

1. A' protestans reformatio' históriája Angliában 's Islandban. Irta Cobbet Vilhelm. Nagyvárad, 1834. 8.

Igen középszerű, hibás nyelven írt fordítás.

2. Komáromy Miklós, Gyula városáról és a' hajdani Gyula-várról. Nagyváradon, 1834. 8.

Alkalmi értekezés; nem érdemel sok figyelmet.

3. Bölöny Farkas Sándor, utazás Éjszakamerikában. Kolozsvárott, 1834. 8.

A' legjobb útazási leírás, azok között mellyek eredetileg magyar nyelven irattak. Az utazó Éjszakamerikának míveltebb részeit megjárván, e' nevezetes respublicát, mint hiteles szemtanú, saját tapasztalásai után, leginkább alkotmányos oldaláról ismerteti-meg, bele szővén előadásaiba több intézeteinek szerkezetét, vidékek' és természeti ritkaságok' leírását, közöl sok becses statisticai adatokat, emlékezik Amerikának több nevezetes embereiről. Összehasonlításai kivált néhány Amerikai intézeteknek az europaiakkal 's itt ott a' hazánkbeliekkel is igen érdekesek. Előadása könnyű, világos 's a' munka a' mellett, hogy tanulságos igen gyönyörködtető is egyszersmind. Kár, hogy az egyébiránt szép nyelvvel és szerencsés rövidségű előadással biró szerző nem ügyekezett grammatikailag is hibátlanná tenni írását és kikerülni a' sok ortographiai következetlenséget; ezek azonban a' könyv' belső érdemét nem kisebbitik. Alól írtak ezen munkát az 1834diki jutalomra méltónak ítélik; a' történettudományi osztályban legalább nem jelent-meg semmi a' közelebb lefolyt évben, melly hozzá' csak távolról is hasonlítható volna. Pesten, august. 17d. 1835.

Luczenbacher. Bajza József.

[1] Főtitkári iratok. 1835. év, 71. sz.

2.[1]

1835-dik évben kijött történettudományi munkák:

Antenor' utazása Görögországban. Kiadta Gyulafejérvári id. Farkas Sándor. IIId. kötet (a' IV. és V. a' censura eltiltotta). Nagy Enyed.

Földleírása a' német szövetséges tartományoknak. Nagy Szombat.

Magyarország' rövid földleírása.

Nevezetességek a' világ' köztörténettudományából; alapoktatásul. Bredow után névtelen. Pesten.

Mind a' négy vagy grammatikai és stilistikai hibákkal teljes fordítás, vagy pedig kevés figyelmet érdemlő compilatio.

Arpadia honi történetek' zsebkönyve. Második év. Kiadja Kovacsóczy. Kassán.

Arad vármegye' leírása, historiai, geographiai és statisztikai tekintetben. Első kötet. Kiadta Fábián Gábor. Budán.

Arad vgye' leírásának ezen első részét, miként munkás és szorgalmas kiadója, Fábián Gábor, az előszó' IX. lapján vallja, boldogult Czúcz István által szerkesztetve vette által Arad vgye' levéltárából 's ő maga e' különben becses munka' kiadásánál, mint gondos 's a' textusban és stilusban Czúcz által elkövetett hibákat és botlásokat kiegyengető kiadó jelenik-meg, ez okból a' jelen munkát sem Fábián Gábornak, sem Czúcz Istvánnak nem lehetvén kizárólag tulajdonítani, hanem a' kettőnek együtt, a' Tudós Társaság' végzése szerint az jutalom' kérdése alá nem eshetik, valamint a' Kovacsóczy Arpadiája sem, mint hasonlókép többeknek munkája.

Egyéb munka, a' történettudományi osztályhoz tartozó, tudtunkra a' mult 1835. évben nem jelent-meg.

Bajza József r. t. *Luczenbacher János* r. t.

3.[2]

A' közelebb mult 1837. évben következő történettudományi munkák jelentek meg:

1. Erdélyország' történetei tára. Egykorú 's magyar nyelven készített történetiratok, levelek, országgyűlési végzések és törvényczikkelyekből, kiadják gróf Kemény József és Nagyajtai Kovács István. I. köt. 1540—1600. Kolozsvárott, 8dr.

2. Az 1627 sept. 13. költ szőnyi bébekötés' czikkelyei deákul, magyarúl és törökül. A' bécsi cs. kir. házi 's udvari titk. levéltárból közli Gévay Antal 4dr.

3. Az 1625 maj. 26. költ gyarmati békekötés' czikkelyei deákúl magyarúl és törökül. A' bécsi cs. k. házi és udvari titkos levéltárból közli Gévay Antal 1837. 4dr.

[1] Főtitkari iratok. 1836. év. 134. sz.
[2] Főtitkári iratok. 1838. év. 45. sz.

4. Doboka vármegye' természeti és polgári esmertetése. Hodor Károly által. Kolozsvárt n 8dr.

5. Jerusalemi sz. János lovagrende' történetei. Eredetétől napjainkig. Irta Kovacsóczy Mihály. Kassán, 8dr.

6. Utazási rajzok Némethonban 's keleti tenger körűl élt 's érzett életképek szerint. Hrabovszky Dávid által II. rész. Kassán. 8dr.

7. Világ' közönséges históriája. A' legrégibb időktől a' jelenkorig. Irta K. F. II köt. Ó történetek. Pesten n 8dr.

8. Magyarok' története deák és honi nyelven előadva. Schirkhuber Móricztól. 1. és 2. köt. Pest, 8dr.

9. Slavoniáról, mint Magyarországnak alkotmányos részéről értekezik Podhraczky József Budán, n 8dr.

10. Magyarországnak 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisticai és geographiai tekintetben. Kiadta Fényes Elek. II köt. Pesten, n 8dr.

11. Magyarok' történetei. Ásiából kijövetelöktől fogva a' mai időkig. Irta Péczely József. Debreczenben. I darab. Ásiából kijövetelöktől fogva az Árpádház' kihalásáig. — II darab. A' mohácsi vérnapig. n 8dr.

Alól irtak' véleménye szerint az előszámlált munkák közül csak kettőről lehet szó az 1837-diki évdíj kiosztásakor. Péczely' historiájáról és Fényes' statisticájáról. A' többi vagy többek által készült munka, mint a' *Történeti tár*, vagy régiségnek csupán kiadása, mint a *gyarmati és szőnyi békekötés' czikkelyei*, vagy pedig kevés figyelmet érdemlő compilatiók, mint a *Jerusalemi lovagrend' történetei* és *Kopeczky' Világtörténete*.

Fényes statisticáját ajánlják : a' roppant fáradtság és szorgalom, mellybe illy munkának készítése kerül, ellene szól azonban a' sok hibás adat, melly benne foglaltatik.

Péczely' historiája történetvizsgálati tekintetben nem kielégítő ugyan, és a' tudományt magát nem mozdítja előbbre : de történetírási tekintetben igen jeles tünemény literaturánkban, sőt mondani lehet a' legjelesb, mit e' nemben magyar nyelven bírunk. Benne kellő rend van, csínnal és erővel párosított előadás, melly minden rendű olvasók előtt kedvelteti magát.

Czuczor. *Bajza József.* Luczenbacher.
írása.

4.[1]

Történettudományi munkák 1838-ban.

Történettudományi osztályhoz tartozó munkák a' mult évben Gévay Antal' forrásgyüjteményén a' P. és T. által újra kiadott *Magyarország Betlen Gábor támadásakori állapotján*, Kovacsóczy *Arpádiáján*, a' *Budai krónikán*, *Wathay Ferencz' naplóján* kívül,

[1] Főtitkári iratok. 1839. év. 85. sz.

mellyek részint azért, mert többek munkái, részint mert már meglevő dolgok újra kiadása, jutalom' kérdése alá nem jöhetnek, következő munkák jelentek meg:

1. A' moldvai magyar telepekről. A' m. tudós academia elébe terjesztve P. Gegő Elek sz. Ferencz' szerzetebeli magyar hitszónok 's magy. tud. társasági lev. tag által. Két toldalékkal 's Moldvaország' abroszával Budán 1838 n 8dr. 174 l.

Több, mint félszázada mult, hogy a' tőlünk elszakadva Moldvában élő körülbelül 50000 magyar rokonaink' állapotjáról hitelesen értesítve nem valánk, melly hiányt jelen munka' írója pótlá ki. Valamint az utazás' czélja leghőbb hazafiúi kebelből eredett, úgy az ott szerzett tapasztalások magyar feleinkről előadott historiai statisticai 's erkölcsi rajzolatok hű és élénk színekkel, ítéletesen nyomos combinatioval előterjesztvék és semmi a' kitűzött czélra szükségesek közől — mit csak olly rövid idő alatt tapasztalni, kinyomozni lehetett — mellőzve nincs. Olly buzgó fáradozás' eredményének nézhetni e' munkát, minőt egyedül lelkes és előkészülettel biró szerzőtől várunk, minőt moldvai atyánkfiairól eddig nem bírank. Ez okból a' történettudományi osztály alúlírt tagjai, méltónak ítélik arra, hogy az 1838-ban megjelent munkák között dicsérettel említtessék.

2. Gróf Nádasdy Tamás' élete, némi tekintettel korára, írta Horváth Mihály, váczi megyebeli pap a' szépművek és bölcselkedés' doctora. Budán 1838 n 8dr. 148 lap.

Szorgalommal dolgozott munka és szerzője sokat igér a' históriai pályán.

3. Napkeleti képek eredeti rajzokban, Nagyszőllősi Szőllősy Ferencz által, Kolosvárt 1838. 8dr. 270 lap.

Érdekes adatokat közöl a' török, görög, bosnyák és bolgár népekről, azoknak szokásairól, és némelly historiai fontosságú történetekhez, millyen Selim zultán' megöletése, Mahmud' trónra emeltetése és a' jancsárok' eltöröltetése stb. A' munkán egyéb iránt felületes kéz látszik 's járatlanság a' nyelvben és előadásban. Pesten, novemb. 19. 1839.

Jerney János, *Bajza József*, a' történettudomány' helybeli rendes tagjai. Luczenbacher János.

5.[1]

1839-ben nyomtatott historiai munkák.

A' múlt 1839. évben következő munkák jelentek meg a' történettudományi osztályhoz tartozók:

1. *Unitária vallás' történetei Erdélyben* összefüggve Erdélyben lakott vagy lakó több népek' vallásaival s' keresztény felekezetekkel eredetétől kezdve időszakunkig. Irta Arany Rákosi Székely

[1] Főtitkári iratok. 1840. év. 130. sz.

Sándor Kolosvárt az unitáriusok' főiskolájában hittan és ahhoz tartozó tudományok 's napkeleti nyelvek' rendes közoktatója 's egyházi főjegyző. Kolozsvárt, a' kir. lyceum betűivel. 213 lap.

Bár nyelve lehetne szabályszerűbb, előadása világosabb, összefüggőbb 's bár a' politica historiából sok olly adatokat elbeszéléseket vegyített munkájába, mellyeknek jobb lett volna onnan kimaradniok: de a' kútfők felkeresésében az adatoknak, mellyek nem csak Erdélyt, hanem Europa 's a' világ' több részei' minden unitaria ecclezsiáit is illetik, öszvegyüjtésében bizonyított szorgalma, megérdemli a' kitüntetést, 's dicsérettel említhető.

2. *Magyar régiségek.* Szerkesztette Kiss Bálint. Pest. n 8dr. 294 l.

Nyomozásokat foglal magában a' magyar nemzet eredetéről, nyelvéről még Ázsiában létekori erkölcsi, vallási és tudományos állapotjáról. — Eredetét vizsgálva azon félig új eszmét törekszik kivívni, hogy a' magyarok a' medus-ariusoktól származtak, azonban a' homályos 's messze régiség' földerítésére összehordott történeti adatai nem elegendők arra, hogy új rendszerét elfogadhatnók, vagy a' magyar történetekre némi nyereségül tekinthetnők, valamint az ezen hypothesisből vont többi állításait, mellyekben inkább nemzeti buzgóságtól elragadtatva, a' magyarokra Ázsiában laktokkor minden dicsőséget rájok ruház. E' különben nagy szorgalommal irott munka tehát a' történettudományra semmi hasznos eredményt nem szülvén, figyelmet annál kevésbbé érdemel, minthogy két fő fejezete, melly palaeographiai tárgyú 's különösen a' régi scythák' írásáról 's arab számokról szól, vastag tudatlanságot s diplomaticában járatlanságot árul el 's a' hozzá értők előtt méltán botránkoztató.

3. *Világ' közönséges historiája.* Névtelentől.

Rotteck és mások' hasonló munkáiból fordított dolgozat.

4. *Az erdélyi diaeták' és országos végzések' foglalatja.* G. L.-től czímű munka nem 1839-ben, hanem 1838. jelent meg Kolosvárott, tehát kérdésbe nem jöhet.

5. *Fényes Elek Magyarország' és a' hozzá kapcsolt tartományok' mostani állapotja statisticai 's geographiai tekintetben. IV. és V. kötet.*

A' 4. kötet Békés, Bihar, Csanád, Csongrád, Marmaros, Szabolcs, Szatmár, Temes, Torontál, Ugocsa, Krassó és Arad vármegyék' leirását; az 5-dik kötet pedig Verőcze, Szerém, Posega, Kraszna, Közép Szolnok, Zaránd vármegyéket Kővár vidékét, jász, kún és hajdú kerületeket, magyar tengerpartot, Horvátország, Zágráb, Varasd és Kőrös megyéit foglalja magában. Ezen geographiai munka nem töredék, nem vázlatok, hanem előbbi köteteivel összefüggésben álló rendszeres egész, mellyről sok mondatott már el dicsérőleg, sok a' mi benne jóvá nem hagyható, de abban egyezők a' vélemények, hogy az egész rendkivüli szorgalmat kivánó, nagyszerű vállalat és azok közt, miket e' nemben ekkorig birunk legterjedelmesebb 's bővebb 's ha nem ment is botlásoktól jelenleg legjobb; ugyan

azért, mint literaturánkban kitünő jelességű és hasznú munka, jutalom-osztáskor kétségen kivül figyelembe és szóba veendő és az osztály alulírt tagjai részéről ajánltatik.

6. *Kazinczy Ferencz eredeti munkái* II. kötet. Utazások. 8dr. 414 lap. Nem csak gyönyörködtető mesteri előadása, festései és bájos nyelve által, hanem historiai és ethnographiai adatai, meglepő reflexiói, embereket 's kort jellemző jegyzései miatt igen tanulságos munka. Magában foglalja e' kötet Kazinczy' Magyarországi utjait 1789-ből, 1824-ből, 1831-ből, továbbá ama' nevezetes Erdélyi leveleket, több historiai toldalékokkal. Általában olly műve literaturánk' elhúnyt bajnokának, melly a' legjelesebbek közé tartozik, mit nyelvünk e' nemben mutathat 's jutalomra olly méltó, hogy attól csak más még jelesebb művekkel összemérve, eshetik el.

Bajza József; Jerney János; a' 2-dik pontot kivéve, osztozik ezen itéletben Péczely József. Luczenbacher János.

6.[1]

Vélemény az 1840. évben megjelent történettudományi osztályba tartozó munkák iránt.

Az ipar és kereskedés' története Magyarországban a' három utolsó század alatt. Irta Horváth Mihály. Budán 1840. n 8r. XIV. és 390 lap.

Szerző nagy fáradsággal és ritka szorgalommal gyűjtött össze minden adatot, mihez csak hozzá férnie lehetett, a' honi ipar és kereskedés' történetének felvilágosítására. Munkája a' mohácsi ütközet' korszakánál kezdődik, (és így folytatása szerző' azon hason tárgyú pályairatának, melly 1835-ben a' magyar academiánál másod jutalmat nyert) és egész a' jelen időkig megyen. Érdekli e' munka koronként a' föld, erdő, szőlő, kertmívelés, állattenyésztés, kézművek, mesterségek, czéhek, bányászat, kereskedés, pénzügy, gyárak, vámok, harminczadok állapotját, 's a' pór' viszonyait urához. A' mezőn, hol szerző e' munkájával áll, valódi pályatörőnek lehet őt nevezni 's ki utána a' magyar ipar és kereskedés' történetében munkálni fog félig elkészülve találandja maga előtt az ösvényt. Ő nem csak szerencsés kutató, nem csak adatokat tud gyüjteni, hanem azokat itélettel és belátással tudja feldolgozni. Előadása világos, nyelve szép, férfias, hibátlan. Munkáját nem csak sok tanulsággal, hanem gyönyörűséggel is lehet olvasni, mert ügyekszik megközelíteni azon pontot, hol a' historia tudomány és művészet egyszersmind.

II. Utazás külföldön. Irta Szemere Bertalan. I. II. kötet, Budapest, a' m. egyetem' betüivel 1840. n 8r. I. köt. 297, II. 325 lap.

Szerző, jókora nagyságú két kötetben adja tapasztalással teljes utazása' eredményeit. Cseh, Szász, Poroszországon át Casselnek, Frankfurtnak Párisba ment 's itt csaknem félévig mulatván, áthajó-

[1] Főtitkári iratok. 1841. év. 1. sz.

zott Angliába 's Londonban ismét hosszabb ideig tartózkodván, megutazá Scotiának nagy részét és Irlandot egész Dublinig. Vissza Németalföldnek jött Belgiumon a' rajnai vidékeken át Schweizba. Utazónk nem csak ügyes leiró, hanem szerencsés kémlő is. Ábrázolatait igen felfoghatókká tudja tenni 's a' micsoda tárgyakkal megismertetni akar bennünket, azokat ő minden oldalról megvizsgálni és megtanulni ügyekezett 's mint értő szól felőlök. Többnyire országos figyelmű tárgyakkal foglalkodik: nevelés, tanítás, utak, börtönök, ipar, kereskedés, alkotmány, kormányzás, jogkiszolgáltatás. Útleírása örök reflexio és örök visszaemlékezés hazájára. A' mit látott, tapasztalt, azt honi szükségeinkre ügyekszik alkalmazni. Fő érdeme ebben áll. Mindig olly dolgokkal iparkodik megismertetni bennünket 's ollyak iránt ad felvilágosításokat, miket nálunk is vitatás' tárgyaivá kezd tenni a' kor és az előhaladás' szelleme; például a' börtönügy, oktatás, jogkiszolgáltatás, 's tb. alkotmányi kérdések. Ezért ez utazást senki sem fogja haszon, és tanulság 's a legnagyobb gyönyör nélkül letenni kezeiből. Előadása' némellykor kissé homályos ugyan, mit a' szerző reflexioinak mélysége teszen, de általában szép, nyelve szabatos, hibátlan 's látszik az iróban a' classicitásra törekvés.

III. Utazások a' felső austriai sókamarai uradalom, Salzburg, Tyrol és Bajorhonban. Debreczenben 1840. 8r. 272 lap.

Ez utazás nincsen ugyan minden érdek nélkül, de szerző ama' másik utazónkhoz képest igen kis szerű dolgokkal foglalkodik és sok tekintetekben igen fiatal elfogult nézetekkel elmélkedik tárgyai felől. Ő például semmi rendőrségnek nem barátja csak a' *mezeinek*, miből következik, hogy neki a' mező nevezetesebb mint a' családi ház, mint a' falu vagy város 's annak lakói, 's ő nem bánja ha otthon kifosztanak is bennünket, csak a' mező őriztessék meg. Hasonló tévedés például az is, hogy a' szerző a' nőnemet azért mondja bűnösebbnek a' férfinemnél, mert nagyobb számban jár búcsúkra, holott ez sem többet sem kevesebbet nem jelenthet, mint azt, hogy a' nőnem a' férfinál *vallásosabb*, a' minek ismét lélektani oka van. Ez utazás is nyereség ugyan irodalmunkra nézve, mert vannak benne itt ott érett, alapos észrevételek, de általában középszerűségen felül nem emelkedik.

Az első két munkát t. i. Horváth Mihályét és Szemere Bertalanét a' 200 arany jutalom' elitéltetésénél szóba és figyelembe veendőnek ítélem. Egyéb a' jutalom' elítéltetésénél tekintetbe veendő munka a' történettudományi osztályban a' mult évben nem jelent meg.

Pest, aug. 20. 1841. *Bajza József* r. t.

7.[1]

(Történettudományi választ. véleménye a' nagy jutalom' tárgyában.)

1842. évben megjelent történettudományi osztályhoz sorozott munkák felől következőkben terjesztik elő alúlírtak véleményöket:

1. Fényes Elek, Magyarország' statisticája I. kötet.

Mind az adatok több év ótai szorgalmas egybegyüjtésére, mind azoknak összeillesztésére 's kidolgozására nézve igen jeles munka 's ollyan millyet hazánkról Fényes előtt nehezen írt valaki. Híven és hol kell külországokkal összehasonlítva rajzolja Magyarország' jelen állapotját a' nélkül, hogy hiányait takargatná. Az egyes tárgyak' előadása után majd nézeteit közli, miként lehetne itt ott czélszerüleg segíteni, majd az idegen íróknak hazánkról terjesztett fonák ítéleteit birálja. Nagy szorgalommal és nem kevesebb tárgy mint haza iránti szeretettel van az egész munka összeállítva. Most azonban az egészről nem lehet szólani, mert az 1842. évben csak az I. kötet jelent meg; igaz ugyan, hogy ez legterjedelmesebb és majd olly terjedelmes, mint a' II. és III. ez évben nyomatott két kötet együtt.

2. Városaink philosophiai tekintetből. Majorszky Jánostól.

Rövid és igen fölületes értekezés a' tudós társaság ezen jutalomkérdésére: millyen befolyások voltak honi városainknak nemzetünk' kifejlődése és csinosbulására, melly a' pályairatok közt is be volt adva és mint semmi figyelmet nem érdemlő irat jellemeztetett az akkori birálók által.

3. Verbőczy István' rövid életrajza. Ifj. Palugyay Imrétől.

Adatok összeírása kevés criticával és kevés előadói ügyességgel, minden olly tehetségek nélkül miket biographusban keresünk.

4. A' fiumei kikötő. Császár Ferencztől.

E' munka kereskedést tárgyaz, nevezetesen hazánk' kereskedésének fontosságát Fiume felé fejegeti. Semmi historiai nincs benne 's ugyan azért nem tartjuk magunkat iránta competens biráknak.

5. A' magyarok története. Irta Horváth Mihály I. szakasz. Árpádházi vezérek és királyok alatti szakasz.

Ezen munkában a' szaktudós kevés ollyat fog találni mit ne tudna, de szerző nem is arra törekedett, hogy a' történettudományt új adatokkal új combinatiókkal gyarapítsa, hanem arra, hogy a' már tudott és critica által kifejtett adatokat kellőleg feldolgozván, érdekes és vonzó alakban össze állítsa és ez által a historiai tudományt azok között, kik azt nem ex professo űzik, érdekessé tevén, terjeszsze. E' czélt szerző dicséretesen el is érte, mert munkája e részben azon kevés kitünő közé soroztathatik, mellyel irodalmunk dicsekszik. Czélszerű összeállítás, könnyű világos és nemes nyelv 's előadás bélyegzik munkáját és becsessé teszik kivált azok előtt, kik magyar históriát tanulni szándékoznak.

[1] Főtitkári iratok. 1843. év. 120. sz.

6. Lengyelország' hanyatlása és enyésztének okai. Zaborszky Alajostól.

7. Magyarország statisticai öszves átnézete. Eddig hat tábla. Bárándy Jánostól.

8. A' földtan' alaprajza'. Bigelbauer Károlytól.

9. Székelyhonról. Kőváry Lászlótól.

10. Levelek Némethonból. Mérey Károlytól.

11. Statisticai adatok Európa' országainak jelen állásáról. Táblákban. Nagy Ferencztől.

Ezek részint kisszerűségök, részint középszerű becsök miatt a' nagyjutalom' elitélésénél kérdésbe nem vehetők.

Az elősoroltak közől csupán Fényes Elek' statisticáját ajánlják alúl irtak nagy jutalomra.

Pesten, sept. 28. 1843.

Bajza József r. t. Luczenbacher. Jerney János. Kivevén saját munkámat Horváth Mihály.

8.[1]

Vélemény az 1843-ban megjelent történettudományi munkák iránt.

A' történettudományi osztály' helybeli rendes tagjai az 1843-dik év' folytában megjelent szakjokhoz tartozó munkákat ezennel elősorolván, felőlök egyenként a' következőkben terjesztik elő véleményöket.

1. *Csengery Józseftől:* Egyetemes történettudomány' vázlata. S. Patakon n 8r. 376 lap. — Olly nagy szűkében a' történettudományi munkáknak, minő irodalmunkban van, tagadhatlanúl nincsen becs nélkül még az illy vázolat is, minőt Csengery József adott. Vezérfonalúl fog az szolgálni oktatóknak a' történettudományi leczkéken. Az olly oktatónak mindazáltal, ki tanítványait balfogalmak és tévedésektől óni lelkiösmeretesen kivánja, a' magyarázó órákon nem egyszer szüksége leend a' szerző' rövid beszédeit pótlani, homályosságait felvilágosítani és botlásait megigazítani, mert a' könyvben effélét többet találhatni. Ez itéletünk' igazlására álljon itt egy pár példa. Szerző a' 123. lapon előszámlál több okokat, mikből a' keresthadak károsaknak mondathatnak, de viszont a' belőlök következett jó eredményeket — miket szerző is hisz — oly röviden érinti, hogy azt kezdő történetolvasó, vagy tanuló megérteni alig képes. »A' szent had dühöngései által okozott károkat, úgy mond, kipótolják annak következései, mineműek a' szabadság' kifejtése, a' polgárság emelkedése.« Ha ennél csak egy pár sorral is többet mond a' szerző útbaigazíthatja legalább a' tanulót, hogyan hatottak véleménye szerint a' keresthadak a' szabadság' fejtésére és polgárság' emelkedésére. — A' 6dik lapon, az özönvíz előtti világ-történet' forrásául Mósest

[1] Főtitkári iratok. 1844. év. 61. sz.

említvén, megmondja, hogy ő az egyetlen forrás és más későbbi írókról úgy nyilatkozik, hogy azok hitelt alig érdemlők. Ez utóbbi nyilatkozat azt látszik mondani akarni, hogy Móses tehát hiteles író, holott aztán, a' 118. lapon Herodotot mondván a' historiai időszakban legelső történetírónak, tagadhatlanul a' korábban élt Mósest a' nem-historiai időszakhoz számítja, 's így világos ellenmondásba jő önmagával, mert nem historiai időszak nem lehet más mint az, mellynek nincsenek hiteles történetírói. A' theologiától megtisztult historiai critika Mósesről azt tartja, hogy nem hiteles, mert egyetlen tanú és mert ezredekkel később élt némelly általa előadott dolgoknál; mit azonban a' teremtésről mond, valószinűbb sok egyéb hitregéknél, mert némi részben geologiai nyomozások igazolták újabb korunkban. — Továbbá hiteleseknek mond a' szerző illyeket, hogy a' világ Krisztus előtt 4000 évvel és isten' parancsából teremtetett, hogy az emberek egy pártól származnak, hogy az első pár kies helyen lakott. Ezen dolgok még nincsenek történettudományi hitelességre emelve, hanem vitatkozás' tárgyai régóta 's némi részben feloldatlan talányok maradnak. — A' 23. lapon a' hindukról az van mondva, miszerint rólok egyebet nem tudunk, mint hogy »Darius Histaspis Indiát az Indusig elfoglalta és hogy a' cariai Scilax' fekvéséről némelly adatokat közlött.« Ez nem való állítás. Az »indusokról« vagy jobban mondva *hindusokról*, sokat tudunk, sokkal többet, mint a' görög és római írók tudtak, Menu' törvénykönyve után, mellyet Jones Vilmos angol író, ki sanscritból angolra fordítá, körülbelül 3600 évesnek mond. — Több illy dologbeli hibákat lehetne még kimutatnunk, ha arra szükség volna, de a' helyett egy-két kisebb tévedést és kifejezési botlást rovunk még meg. A' 6. lapon a' parosi márvány is a' görög felírások közé soroztatik. — A' 17. lapon Ninias utódai »Epicurus nyájából embereknek« mondatnak, holott Ninias' idejében Epicurusnak még hire sem volt. Történettudósnak nem szabad illy korokat egybezavarólag beszélni. — Vannak a' könyvben ügyetlen kifejezések, például (17. l.) a' democratiai igazgatást *népszerű* igazgatásnak nevezi a' szerző, holott népszerű popularist jelent. A' 106. lapon a' mérgezést *mérgesítésnek* mondja. Irásmódja következetlen; *istent* nagy betüvel írja, Araratot, Mesopotamiát, Euphratest kicsínnel; Benjamint kicsínnel, Sault, Noét nagygyal. Általában nyelv' tekintetében a' szerző nem erő.

2. *Kis Lajos:* Az ó világ történetei, vezérfonalul a' legelső történettani oktatásban. Pest 8r. 73 l.

3. *Rajcsányi János:* Magyarország' 'története az első ifjuságnak. Pest. 12r.

4. *B. P.* Általános földleirás, különös tekintettel az austriai birodalomra, jelesen Magyarországra. Pozsony, 8r. 110 l.

Mind a' három igen haszonvehető tankönyv 's jó szolgálatot teendenek az oktatók és serdülő ifjúságnak.

5. *Fényes Elek:* Közönséges kézi és iskolai atlasz. Pest.

Mindazon apró tévedések mellett is, mellyeket a' critica megrótt

's Fényes Elek a' Protest. egyházi és iskolai lapban maga is elismert, ezen atlasz haszonvehető és irodalmunkban hézagot pótol.

6. *Tocqueville Elek:* A' democratia Americában. Franczióból fordította *Fábián Gábor.* III. és IV. köt. Buda, 8r.

A' nagy jelességű eredetinek, igen ügyes fordítása, melly' eredeti munkák nemlétében, nagy jutalomra pályázhatna.

7. *Atilla,* Hunnok' királyának élete. (Név nélkül). Pozsonyban, 8r. 34 lap. Gyermekek' számára készült, fametszetekkel adott, magyartalan darabos nyelvű irat, melly semmi figyelmet nem érdemel.

8. *B. Vécsey Anna:* Utazási vázlatok Olaszországról. Pest, 8-r. Töredékes jegyzetek, minőket az utazó futólag irogat be naplójába. Annyi jeles és tanulságos útleirások után, a' mennyi már' Olaszországot minden tekintetekben ábrázolta, e' munka kevés becscsel bir. Dicsérendő azonban a' derék szerzőnében a szándék, hogy a' könyvből bejövendő öszveget az abaujmegyei kisdedóvó intézet és kórház' javára szánta.

9. *Horváth Mihály:* A' magyarok' története. Második szakasz, a' vegyes házakból származott királyok alatt. Pápa. 8r 391 l.

Szerző kiadván az első szakaszban az Árpádok alatti kornak' történetét, e' több mint kétszer olly nagy terjedelmű kötetben a' vegyes nemzetségekből származott királyok alatti magyar történeteket adja. A' munka, melly kézi könyvűl van írva tanulók' számára, tagadhatlanúl nagy hézagot pótol parlag történeti irodalmunkban, sok tekintetben jeles és nem kevés ügyességgel van szerkesztve, 's teljes munka nem létében a' nagy jutalomra pályázhatók' sorába iktattathatnék, azonban az egésznek általános becsét és czélszerűségét csak akkor foghatni majd fel kellőleg, ha hátralevő 3dik szakasza is, melly a' magyar történeteknek csaknem legnehezebb része, elkészül, miről bővebben szólhatni annak idejében fen tartják magoknak alólírtak.

10. *Fényes Elek*: Magyarország' statisticája. II. és III. köt. Pest. 8r. E' munka szerzője szerény vallomása szerint, csak próba gyanánt tekintendő, azonban, ha figyelembe veszszük azon nagy nehézségeket, mellyekkel hazánkban a' statisticai munkák' készülése jár, többnek kell azt vallanunk próbánál, noha Schwartner' statisticájánál, nemcsak terjedelmére 's tárgyakra nézve, hanem minden tekintetben kevesebb, mert benne Schwartner három részre osztott két kötete egy kötetbe van összevonva. Vannak a' munkában hiányok 's némi apró tévedések. Példáúl az I. köt. 229. lapján elősorolt lőpor-malmokhoz az óbudai előbb Häckel, most Prágában lakó Rosenstein' két lőpor-malmát is kellene említeni, mert ezen gyönyörű hajdani római vízvezetvény' forrásánál álló két malom, melly előbb 6—700 mázsa lőport állított elő, most is készít évenkint 300 mázsát, mint e' malmok' felügyelője maga mondja és így figyelemre méltó. A' 3. kötet' 52. lapján mondatik, hogy a' magyar nemzeti museumnak van minden magyar fejedelemtől (Etelén kezdve

mostanig) idő szerint rendezett pénzgyüjteménye. Ez ohajtásnak is sok volna! De nálunk a' statisticus illy tárgyról még most balvéleménynél egyebet nem írhat, kivált ha nem Schoenwisner, hanem az ennél hitelesebbnek látszó nemzeti museum' gyarapodásainak hivatalos hirdetései után indúl, mellyek között olvassa: »Attila első hún királynak ezüst emlékpénze 441-dik esztendő számmal (Tud. Gyüjt. 1834. I. 126.)« a' tévedés igen könnyen csúszik ki tollából.

De felhagyva a' munka részletes taglalásával, mi nem tartozik czélunkra, őszintén meg kell vallanunk, hogy ez jelenleg az egyetlen munka, melly hazánk' bel- és külszerkezetét rajzolja; vezér elvei Schwartneréitől eltérők 's egészen más irányúak, benne a' Schwartner' ideje óta alapított intézetek megismertetése is, kivált az iskoláink' állását illető adatok és a' katonai végvidékről szóló szakasz, valamint majd minden fejezetben szőtt helyes észrevételek híven rajzolják felvett tárgyukat, minél fogva igen természetes, hogy ezen hazánk' mostani állapotját megismertető munka, mint korszerű általános tetszéssel fogadtatnék és nem csak hiányt, hanem szinte mindennapi szükséget pótol irodalmunkban, azért azt a' nagy jutalomra pályázók sorában jeljük (!) ki.

Bajza József. Luczenbacher.

9.[1]

Vélemény Luczenbacher Jánosnak illy című munkájáról: A' szerb zsupánok, királyok és czárok pénzei 23 réznyomattal Budán 1843. 8r. 72 lap.

Nagy tárgyszeretettel dolgozott eredeti munka; több mint szerény címe mutatja, s mind a' pénztudományra, mind történeteinkre nézve felette érdekes.

Szerző már sok becseset adott e' nemben parlag irodalmunkban és igen helyesen jegyeztetett meg felőle, hogy a' történetírás e' segédtudománya mezején ő vítta ki magának az úttörés dicsőségét.

A' horvátok és szerbek' költözése, a' magyarok' idejövetele a' szláv istentisztelet és irás a' mostani austriai és török birodalomban lakó szláv népek' statisticája stb. röviden ugyan, de tudományos készültséggel és gyakorlott ítélettel adatnak elő, és a' szerzőnek ezek kidolgozásában számosabb kútfőket kellett használnia, mint a mennyit idéz.

A szerb' főnökök' életrajzaiban a magyar történetekkel kapcsolatban álló viszonyokra van fő gond fordítva.

Figyelmünket az életirások élénken foglalják el, mellyek után a nagy ügyességgel leírt főnök' pénzei adatnak elő külön réznyomatban és megmagyarázva.

[1] Főtitkári iratok. 1844. év. 36. sz.

A szerb lapokban e' munkáról két birálat jelent meg, egyik a' pesti 1843-i »*Szerbszki Liszt*« 42, a' másik pedig a' belgrádi »*Podunavka*« 46. és 47. számaiban. Amannak szerzője Sztojakovity Sándor, emezé hihetőleg dr. Safárik. Az első s vele Paulovity szerkesztő megvallják, hogy e' munkában olly pénzek találtatnak, mellyekről semmi szerb könyv nem tesz említést. A' második biráló nyilván állítja, hogy azon 43 pénz között, melly e' munkában felhozatott, ekkorig 28 vagy egészen ismeretlen, vagy csak igen ritka külföldi könyvekben volt megemlítve.

Ezekből az tetszik ki, hogy e' munka nem kevés pénzt hozott napfényre, mellyek eddig még a szerb irodalomban sem voltak ismeretesek.

Miért van e' két birálónak a' munka' történeti részére nézve kifogása, azt a második biráló akaratlanúl is nyiltan megvallja: »A' magyar irók, ugy mond, nem akarják megismerni, hogy ők olly nemzet, melly a szláv törzsökbe ugy van ültetve, mint az oltott gally a vén fa derekába.«

E' biráló a' szlávokat Magyarországnak eredeti ős lakosinak tartja és ezért neheztel a' szerb pénzek' leírójára, mivel ez azt is tudja, hogy a' szlávok szláv nevezet alatt, Európában az V. század előtt épen nem jőnek elő.

Szinte gunyt űz e' biráló a' szerzőnek azon jegyzetéből, a mellyen a' turupolyaiakat törökfiaknak nevezi: de illő volt volna tudnia, hogy e' jegyzet Du Fresné Glossariumában a' *turcopuli* szóra felhozott kútfőkből van merítve, e' hiteles kútfők pedig csakugyan többet nyomnak, mint a' biráló szláv irányú puszta okoskodása.

Ámbár e' két biráló a' szerzőnek minden szláv szellemtől idegen tiszta történeti nézeteivel nem tud is megbarátkozni, még is mind kettő megismeri a' munka' becsét és azt, kivált a pénzeket illetőleg, a' szerb historiára nézve is valódi nyereségnek tartja.

Alulírt e' munkát a' nagy jutalomra pályázhatók sorába jegyzi és ha ettől elesnék azok' sorába, mellyek a' Gorove-jutalomra fognak versenyezni annak idejében.

Bajza József.

VISZOTA GYULA.

RÁSKAY GÁSPÁRRÓL.[1]

1528. (decz. 19.) Esztery György Terebes várából »sabato post Lucie« Kassa város bírájához, Kakuk Mihályhoz irja, hogy »misimus cum praesentibus litteris quasdam litteras credentionales domini *Caspar de Raska*, cuius servitor cum litteris comprehensus est aput nos in captivitate sat.«

(Eredetije Kassa v. lvt. 1365/79. szám alatt.)

[1] Ráskai Gáspárra 1518. és 1522-ből lásd Szabó Dezső, A magyar országgyűlések tört. II. Lajos korában cz. m. (1909) 232., 177., 184. és 57. ll.

1529, (július 15.) Commissio propria domini regi.[1]

Joannes Dei gratia rex Hungariae, Dalmatiae, Croatiae etc.

Egregie fidelis nobis dilecte. Dedimus informationem fideli nostro magnifico *Gaspar de Raska* comiti comitatus Newgradiensis, qualiter tutelae et defensione partium illarum antequam personaliter illuc veniemus providere debeat. Ideo fidelitati tuae harum serie firmiter mandamus, quatinus quitquid idem *Gaspar de Raska* nomine nostro agendum tibi commiserit atque dixerit, id et credere et facere quoque debeas. Nos vero servitiorum tuorum eum respectum eamque rationem habituri sumus, ut de nobis bene contentus eris. Secus igitur ne feceris. Ex civitate nostra Lyppa secundo die festi divisionis apostolorum anno Domini millessimo quingentesimo vigesimo nono.

Kívül: Egregio Francisco de Raakocz fideli nobis dilecto.

(Eredetije Kassa v. lvt. 1372. sz. a.)

1529. (nov. 11.) Az egri püspök vicariusa (helyettese) Melczer András kassai városi jegyzőhöz »Ex Agria in festo beati Martini episcopi« irja, hogy »dominatio vestra sciscitata erat a me, si interfuisset capitulo nostro dum ad *Raskay* aliqui missi fuerant, ego interesse non potui sat.«

(Eredetije Kassa v. lvt. 1435/A. 76. szám alatt.)

1530. (ápr. 4.) Pelsőczi Bebek Imre és Bebek Ferencz Kassa városához: »Ex Kraznahorka 4 Aprilis«, hogy »hesterna die *Gaspar Raskay*, Mathyas Bazo personaliter cum gentibus Emerici Puthnoky, Balassy et Eusthakii Feledi ac aliorum nobilium oppidum nostrum Pelseucz depraedarunt sat.«

(Kassa v. lvt.) 1457. sz. a.)

1530. (ápr. 29.) Pelsőczi Bebek Ferencz gömöri főispán Kassa városához: »Ex castro nostro Zaard (Szádvára) feria quarta post Marci evangelistae«, hogy »volumus a dominationibus vestris intelligere, quid de negotio *Raskai* faciendum sit sat., litteras treugales ipse *Raskai* die dominico ad nos missurus est, quas postquam adduxerint, dominationibus vestris mittere volumus sat.«

(Kassa v. lvt. 1460. sz. a.)

1530. (június 22.) Bebek Ferencz, gömörvármegye főispánja Kassa városához: »Ex Wayda in festo decem milia militum«, hogy »nunciatum est nobis, quod ipse *Raskai* Mathias que Baso, quantos populos congregare potuerunt, cum illis ad bona nostra venisse pertinentiaque Kraznahorka et Pelsewcz crudeliter depredare, nunc quoque esse ipsos in bonis nostris, percepimus sat.«

(Kassa v. lvt. 1465. sz. a.)

1530. (június 23.) Pelsőczi Bebek Ferencz Kassa városához: Ex castro nostro Zaard in vigilia Johannis baptistae«, hogy »Hesterno

[1] János király sajátkezű jegyzete.

quoque die dominationibus vestris scripseramus, quale infortunium nos circumvenit ex parte *Raskai* et Baso. Dominationibus hoc veraciter scribere possumus, hostes qui bona hic nostra depraedant, equites tanti non sunt, ut nocere vobis possent, sed sunt omnes pedites cum quibus nos cum huzaronibus nostris in hac stricta terra fortunam attentare noluimus sat.«

(Kassa v. lvt. 1468. sz. a.).

1530. (aug. 20.) Magnifice domine, amice nobis honorande. Post salutem. Notum dominationi vestrae magnificae facere volumus, quod inclitissimus de serenissimus potentissimusque Johannes Dei gralia rex Hwngariae etc. deputavit nos ad hec, ut ad civitates liberas partibus in superioribus existentes et precipue ad civitatem Cassoviensem eiusque pertinentes cum notabili exercitu invictissimi cesaris thwrcarum proficisci deberemus. Volumus igitur hoc a dominatione vestra perfecte intelligere, si per bona ac possessiones suas notabilem exercitum domini nostri clementissimi pacifice et absque molestia abire permiserit, ne cum innumerabili isto exercitu et speciali per varia loca circumeamus, sed per possessiones d. v. directe illuc proficiscamus, rescribat d. v. m. nobis omnem intentionem suam et relationem per hunc hominem nostrum mittat, ut possumus satius de hoc cogitare, quia certum est, an vult d. v. m. an non, sed cum toto exercitu per bona eiusdem ire volumus ea de causa, ut facilius citiusque illuc pervenire valeamus, quia exercitum notabilem domini nostri clementissimi invictissimique cesaris in pace sedere non permittemus hiisque hac quoque omnem intentionem nostram perfecissemus iussaque domini nostri clementissimi perfecte adimplevissemus, attamen primitus d. vestram monere volumus, ne quid reluctare in hoc velit. Quod si d. v. fecerit, permittimus ad fidem, honorem et humanitatem nostram, quod in possessionibus d. v. m. nullum dampnum facere permittimus, sed absque perturbatione rusticorum ac bonorum ipsorum tam in eundo, quam etiam in redeundo pacifici erimus vel si quis dampnum vel tantum bellum perveniendum commisserit, centuplum reddemus. D. v. felicissime valere optamus relationemque citissimam expectamus. Et castro nostro Zecheen in festo Stephani regis anno Domini 1530.

Caspar Raskai, Johannes Kállay, Ladislaus Nagh, Franciscus et Emericus Balassy, Mathias Baso Georgiusque Zaloky, capitanei regiae maiestatis.

Kivül: Magnifico domino domino Francisco Bebeek de Pelsewch comiti comitatus ghemeriensis, domino et amico nobis honorando.

(Eredetije Kassa v. lvt.)

1530. Lőcse város átküldi Kassához Pelsőczi Bebek Imre levelét másolatban, melyet Lőcse városához intézett: Ex Krasznahorka 9 octobris 1530«, melyben írja: Ceterum *Raskai* et alii Johannistae multum congregant, sed adhuc intelligere non potuimus, quorsum tendat sat.«

(Kassa v. lvt. 1498/22. szám alatt.)

KEMÉNY LAJOS.

KÁLMÁNCSAI SÁNTA MÁRTONRÓL.

Bornemisza Péter Postillája IV. része 892. levele b. oldalán ezt irja: »Ismét egy jeles prédikátort láttam gyermekkoromban Kalmanczai Mártont, ki elein igen nagy hires Doctor volt, ki Debreczenbe holt meg. Ez mikor Wyhelyen laknék Batizi Demeternek megmondgya titokját, hogy régtül fogva egy leánt tartott firfiui ruhába inasul és vele lakott; de végre elveszi feleségül. Ez elein nagy papúr volt. Noha útálatosságot cselekedett, de ám megtért, és jobban cselekedett, hogynem mint Ádám pap Nitrán, ki kocsisul és lovászul tartott egy asszont, egyéb bűnben is találták, kiért megégették és ő maga kivallotta szörnyű dolgait Ádám papnak.«

Az itt következő jegyzőkönyvi kivonat bizonyítja, hogy Kálmáncsai 1548-ban még sátoraljaujhelyi pap volt.

Accepta testimonia in anni circulo tempore iudicatus Joannis Lippai 1548. sat. Testes ad causam Alberti literati cum magistro *Martino* sat. Quum Craccoviae essemus, *magister Martinus, parochus de Wyhely* praecia suorum vinorum ab ipso Alberto literato petere cepit. Ipse vero Albertus literatus dicebat, se nolle reddere, nisi prius magister Martinus quadringentos aureos pro pellibus sabellinis plenarie solveret. Illi vero pelles, ut Albertus literatus palam nobis protulit, dati sunt domino cancellario propter quasdam literas a regia maiestate domino nostro serenissimo pro libertate quadam datas sat.

(Kassa város jegyzőkönyve.)

KEMÉNY LAJOS.

KASSAI ANDRÁS ÉLETÉHEZ.

(1646. április 16.)

Nobilissimi, amplissimi spectatissimique viri ac domini senatores regiae liberaeque reipublicae Cassoviensis, domini patroni ac favitraes longe honoratissimi. Plurimam in Christo Jesu salutem, paratos almae christianitatis fines cum prospero ecclesiae et reipublicae statu animitus praecor, humiles meas praeces debitaque officiorum genera devote commendans.

Divinae voluntatis majestas ac oeconomiae meae, exiguae quidem, dura quaedam necessitas eo me compulit, quod videlicet statui solitario ac *viduitatis* valedicam atque sociali manum iterum porigam. Id quod nunc, quod Deus bene feliciterque versat, facere decrevi, eligendo mihi in futurum vitae et laborum sociam, pudicam et moribus laudabilibus insignitam virginem, Barbaram, honesti et integerrimi quondam viri Johannis Nádaskay incolae olim inclytae metropolitanae civitatis Cassoviensis suburbio habitantis, filiam. Hic vero status, quia absque praesentia magnorum et gravium virorum neque inchoari neque perfici potest. Proinde nobilissimas amplissimasque dominationes vestras, tanquam fautores gratiosissimos obnixe et humiliter rogo, relictis paulisper curis arduis et maximis, ad praesentis mensis nempe Aprilis diem 23 ad horam

10 ad aedes nostras parochiales Uyfalusiensis ad prandium comparere et presto esse dignabuntur, quo res nostra eo honestius perfici et peragi possit. Que genere officii rem Deo gratam et meis officiis promptissimis demerendam certo certe facere mihi sciant. Nobilissimae D. V. valeant et in gratia protectioneque divina felices et sospites delitescant. Dabam Novocomii die 16 Aprilis anno salutis 1646.

Nobilissimarum amplissimarumque D. V. humilimus cliens ad officia seu ad aram usque promptissimus.

Ardreas Cassay
verbi divini minister protunc apud Ujfaluenses.

Kiviül: Nobilissimis, amplissimis spectatissimisque viris, dominis senatoribus regiae liberaeque reipublicae Cassoviensis etc. dominis patronis et favitoribus longe honoratissimis.

(Eredetije Kassa város levéltárában 7467/27. sz. a.)

(1652. május 2.)

Nos iudex et iurati cives regiae liberaeque civitatis Cassoviensis. Universis et singulis cuiuscunque status conditionis ac praeeminentiae hominibus praesentes nostras visuris, lecturis vel legi audituris salutem et servitiorum nostrorum commendationem. Notum facimus per praesentes, quod praesentium ostensor reverendus dominus *Andreas Cassay* in pago ditionis nostrae Uyfalu nuncupato a bene multis annis officio rite defungens divinaque ordinatione alio migrare instituens, a nobis debito modo ac honeste valedixerit rationibusque discessus ab eodem coram nobis propositis sub maturam considerationem sumtis a nobis dimissus fuerit. Cum autem in provictu existens pro literis salvi passus apud (?) nos (?) debiti modo institerit, legitimae ipsius petitioni refragari nolentes, eidem assensum praebuimus; omnes et singulos praesentium notitiam habituros debito modo et amice rogantes, ut dum et quando praefatus praesentium ostensor in eorum conspectu, dominia et officiolatus pervenerit, eundem tutum ac securum ire et redire permittant ac permitti faciant; quin imo Dei cuius salvifici verbi ministerium gerit nostraeque intercessionis intuitu eidem opera charitatis et benevolentiae administrent; expertive (?) eandem Dominationes Vestrae a nobis in similibus aut aliis reciprocam animi promptitudinem. Praesentes perlectis exhibenti restitutis. Datum Cassoviae feria tertia proxima ante Dominicam Rogatae. Anno Domini milesimo sexcentisomo quinquagesimo secundo (?).

(Eredetije rongált papiroson, Kassa város rányomott pecsétjével, a kassai ágostai evangelikus egyház levéltárában.)

(1652. május 4.)

Omnibus hisce lecturis cum debita honoris praefatione a Christo Jesu domino nostro salutem et pacem desideratissimam precamur et nostra officia semper paratissima humilime deferimus. Ut gemma ex omni parte resplendet, sic Christi spiritualis miles tanquam nobilis unio intus et extus inculpabilis esse debet. I. Tim. 3. v. 2. Ita cum pictore Apelle vitae et doctrinae suae tabulam, sine formidine suspendere potest. In qua licet praetereuntes semper aliquid reprehendant, ut mordaces leonum

dentes, ipsa integritas effugere non potest, tamen iuxta illius: Quem non doctrinae vitium, nec crimina vitae accusant, is tutus spernere cuncta potest. Hinc divus apostolus in Epist. ad Heb. cap. 13 hortatur auditores; mementote inquit doctorum vestrorum, qui vobis locuti sunt verbum Dei, quorum contemplantes exitum conversationis, imitamini fidem, quae paraenesis scriptoris Θεοπ . . . . ς (?) saluberrima, praesertim in hac effoeminata mundi senecta, synceriorum verbi divini ministorum famam et existimationem debitam, ob oculos fidelium statuet. Merito. Est enim hoc charitatis christianae, ut bona de bonis sentiamus et loquamur 1 Cor. 13. v. 6. Et haec naturae lex est, inquit beatus Ambrosius, quae nos ad omnem stringit humanitatem, ut alter alteri, tamquam unius partes corporis invicem deferamus. Est insuper fructuosum et utile, nempe: boni, sibi hoc expetunt, rem, fidem, honorem, gloriam et gratiam. Hoc probis praetium. Ast non apud homines verum apud Deum 1. Cor. 1. v. 31. Cum igitur vir doctrinae integritate et vitae puritate clarus, reverendus dominus *Andreas Cassai*, hactenus ecclesiae *Cassa-Ujfalusiensi* dictae, pietate, dexteritate, honestate et industria satis laudalibiter et fructuose, prout fidelem Jesu Christi dispensatorem decet, praefuerit et postquam *annos integre septemdecim* in loco supra nominato in pura verbi divini praedicatione et legitima sacramentorum iuxta invariatam augustanam confessionem administratione exegisset, Deo praelucente et ducente locum mutare volens. Post impetratam veniam, tum ab amplissimo et consultissimo senatu Cassoviensi, tum etiam a suis auditoribus in loco supranominato existentibus liberae abitionis testimonium vitae et constantiae dari sibi cupit. quod denegare ipsi, ne virtus praemio suo fraudaretur, aequum minime duximus. Omnes et singulos rogantes, ut cum nempe *Andream Cassai* quocunque locorum invenerit, favore et amore complecti, officiis, quibus possunt, iuvare, promovere atque tueri non dedignentur, experturi eundem vicissim, gratum es beneficiorum (hiányos). In cuius rei testimonium fidele praesentes literas nostras commendatitias suo sigillo venerabilis ministerii Cassoviensis, eidem concedendas, necessitum duximus ei extradandas. Cassoviae die quarta Maii et anno millesimo sexcentesimo quinquagesimo secundo.

Ministri et symmystae ecclesiae orthodoxae regiae liberaeque civitatis Cassoviensis.

(P. H.)

Hilarius *Ernestus Riner*, evang. luther. germ. ecclesiae Cassoviensis Pastor.

Magister *Adamus Kys* ecclesiae Cassov. Hungar. August. pastor.

Elias Rosalides pastor sclaviae eccl. Cassoviensis.

Melchior Klies eccl. germanicae diaconus.

Adamus Pitto ecclesiae Cass. hung. concinator secundarius.

Matthias Ostropataki ecclesiae Cass. hung. concionator tertiarius.

(Eredetije a kassai ágostai evangelikus egyház levéltárában.)

KEMÉNY LAJOS.

MELIUS JUHÁSZ PÉTER CSALÁDJÁRÓL.

»Nos Sigismundus etc. Memoriae commendamus etc. Quod pro parte et in persona honorabilis Georgii Gönczi, pastoris ecclesiae Debreceniensis, exhibitae sunt nobis et praesentatae quaedam litterae III^mi quondam principis Domini Christofori Báthory de Somlyó etc. domini genitoris nostri desideratissimi piae memoriae, exemptionales etc. Quibus mediantibus idem dominus genitor noster duas vineas honestae mulieris *Elizabethae,* relictae honorabilis quondam *Petri Melii* alias concionatoris ecclesiae Debreceniensis, in promontorio et vicinitatibus comitatuque in ipsis litteris exemptionalibus clarius denotatis, pastinatas, quas dicta scilicet Elizabetha arduis impulsa necessitatibus ipsam pro tunc assidua urgentibus, certa pecuniae summa, annotato Georgio Gönczy jure perennali dedisset et vendidisset, a quarumlibet nonarum, decimarumque pensione, vita eiusdem Elizabethae comite, exemisse et supportasse dignoscebatur tenoris infrascripti etc. Quarum quidem litterarum verbalis continentia sequitur in hunc modum:

Nos Christoforus etc. Memoriae commendamus etc. Quod nos cum ad nonnullorum dominorum consiliariorum nostrorum humillimam intercessionem nobis propterea factam, tum vero compatientes viduitati et orbitati honestae mulieris *Elizabethae,* relictae quondam honorabilis *Petri Melii,* alias pastoris ecclesiae Debreceniensis, horum igitur intuitu duas vineas suas, quarum una in promontorio Csatariensi *Elsőhegy* nuncupato, cui a septemtrione vinea Casp. Bereczky, a meridie vero Franc. Vas de Bihar, ab occasu vero et oriente vineae Petri Dienes vicinarentur; secunda vero similiter in eodem promontorio Csatáriensi *Oldalszőlő* nuncupato, hinc ab occasu vineae Gregorii Litterati et Georgii Bencze, a septemtrione vero via publica et a meridie similiter via *Biharút* nuncupata contigue vicinarentur, omnino in comitatu Bihoriensi existentes, pastinatas, quarumlibet nonarum et decimarum pensione etc. vita sua durante gratiose duximus supportandam« etc.

(Gyulafehérvári Lib. Reg. I. Sigismundi Báthory. Ad. a. 1583. 89 a—b. ll.)

Közli: Dr. Lukinich Imre.

KÖNYVISMERTETÉS.

Bayer József: Schiller drámái a régi magyar színpadon és irodalmunkban. Irta — — rendes tag. Székfoglalóul felolvasta a Magyar Tudományos Akadémia 1911. évi május 22-iki ülésében. Budapest. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia 1912. 8° 112 l. Ára 2 korona.

A Magyar Tudományos Akadémia mennél gyakrabban emelhetné *Bayer* József akadémiai rangját, mert minden székfoglalójával csak tudományos irodalmunk gazdagodik. Mikor 1899-ben, mint levelező-tag széket foglalt, »*Nemzeti játékszín, mint közügy*« [1] című tanulmányát lelkes csodálattal hallgattuk. Az elmult évben rendes tagsági székfoglalóján a fent olvasható czím alatt hozta nyilvánosságra legújabb tanulmányának eredményeit.

Amaz általánosabb volt. Szélesebb medre volt kulturánk történetében, mint emennek, sőt ez egy ér ama mederben. Gazdag ér s frissen csergedez.

Játékszínünk történetének első lapjain a kezdetleges eredeti művek között két szerző jelen meg különösebben. Az első Shakespeare, a második Schiller. Amannak *Hamletje* nyit meg egy nagy jelentőségű sorozatot: az angol költőóriás darabjainak sorozatát; ennek »*Räuber*«-ével lép először a magyar színpad pisla mécssora elé a németek legklasszikusabb drámaírója. Bayer az első színpadi szerző hatását a magyar színpadra és irodalomra bőségesen fejtegette egy két kötetes monographiában[2] — most a másodikról írt azon székfoglaló tanulmányban —, melyről szólni óhajtunk.

A könyv — mint czíme mutatja — nem csupán Schiller színpadi szerepléséről szól — sőt első sorban nem is arról, hanem Schillernek a régi magyar irodalomban tapasztalható jelentőségéről. Hisz valójában először az irodalomban jelen az meg, s a szinpad közvetítő út, melyen az irodalmat a közönséghez vezeti. Az irodalom általánosító, terjesztő eszközéül tekinti a színpadot — *eszközül*, mely egyenrangú magával az irodalommal. Hatása talán mélyebben szántó, mert közvetle-

[1] Megjelent a Budapesti Szemle 1900. évi jan., febr. és márcziusi füzeteiben s különlenyomatban is.

[2] Shakespeare Hazánkban. A vallás- és közoktatásügyi m. k. miniszter anyagi támogatásával kiadja a Kisfaludy-Társaság Shakespeare Bizottsága. I. II. kötet. Budapest, 1909.

nebb. A képzelőtehetséget kevésbbé veszi igénybe, mint amaz, sőt míg az irodalom teljes hatást csak ott ér el, a hol élénk képzeletre talál, addig a színpad — olyan képet nyujt, a mely nem igényel egyebet, csupán figyelmet. Ezt igazolja, hogy vannak és voltak különösen a kultura legalsó fokán álló oly népek, a melyeknek még irodalmuk *nem* volt, de szinészetük már volt. Hiszen alapjában véve — a sámánkodás — a legprimitívebb színjátszás, pedig azt oly népeknél találjuk, melyeknél az irodalom leghalványabb sejtései sincsenek meg.

A magyar színpad — legelső idejében már csodálatos érettséget mutat. Eredeti darabjai kevés kivétellel idegenből átplántált komoly művek — s a fordítások között a világirodalom legelsői szerepelnek Schiller épen ez idétt reformálja a német színpadot — s a magyar az érettségében teljes színköltészet után nyúl — s azt veszi át. Hogy kezdetben sok nehézkes, darabos, naiv fordítás nyert hangot színpadán, természetes, — de jelentős az, hogy éles, előrelátó szemmel ki tudta választani, mire van szüksége.

Bayer idézett munkájában végigkiséri a magyar színpad repertoirejából a Schiller-estéket. Vizsgálja a fordításokat, vagy magyarosításokat; igyekszik bő bibliographiát adni a megjelent darabokról — s szól az előadásokról, azok számáról és egykori birálataikról 1794-től 1867-ig. Majd megvilágítja Schillernek a játékszínről többször hangoztatott felfogását — s arról, mint a színpadot nemesítő tényezőről szól.

Bayer Schillernek 12 darabjáról értekezik bőven. E tizenkét darab több-kevesebb anyagi eredménynyel 1794. márczius 23-tól (Kolosvár, a »*Tolvajok*«) 1867-ig 59 fordításban számtalanszor került színre.

E tanulmányában kritikai részletes munkát nem nyujt, de bevezetésében már jelzi, hogy ezt is várhatjuk tőle.

Bayer e nagyértékű tanulmánya csak fokozza azt a jó véleményt, a mit a magyar színpadról a tudományos világ táplál, s a melyet hogy egyáltalán táplálhat, azt nagyrészt Bayer színészettörténeti munkáinak köszönheti.

Rexa Dezső.

REPERTORIUM.

Ábrányi Emil. Tóth Kálmán és a Nők az alkotmányban. Budap. Hirl. 112. sz.

Árkosi Ferenczi K. A pálfalvi szélmolnár. 1912. Ism. r. r. Budap. Szemle 151. köt. 156—158. l.

A-rt. Kiss József költészete. Aradmegy. Hirl. 12—14. sz.

B. L. Dóczi Lajos báró. Magy. Hirl. 126. sz.

Bálint Lajos. Rákosi Jenő: Aesopus. Magy. Hirl. 122. sz.

Berzeviczy Albert válogatott beszédei. 1912. Ism. P. L. Magyar Nemzet 9. sz.

Berzeviczy Albert. Két eltünt és újra előkerült Corvin-codexről. Budap. Szemle 151 köt. 307—311. l.

Biró Lajos Kúnszállási emberek. 1912. Ism. Vasár. Ujs. 25. sz.

Császár Elemér. Verseghy regényfordításai. Philol. Közl. 497—503. sz.

Császár Elemér. Garay János. Budap. Szemle 151. köt. 252—260 l.

Dobóczki Pál. Vörösmartynak A kis leány baja cz. közleménye. Philol. Közl. 558—561. l.

Elek Oszkár. A gonosz mostoha meséje. Budap. Szemle 151. köt. 300—306. l.

Földi J. magyar grammatikája. Kiadta Gulyás K. 1912. Ism. Sándor Ernő. Philol. Közl. 537. l.

Gellért Oszkár, Rubens asszonya. 1912. Ism. Vasár. Ujs. 17. sz.

Gulyás József dr. Jókai kacér nőalakjai. Sárospatak 7. sz.

Gyöngyösi László. A lázadó Gyöngyösy István. Protest. Szemle 282—291. l. — Gyöngyösy István a vallás ügyéről. U. o. 381—391. l.

Haraszthy Lajos. A ki vagyok. Versek. 1912. Ism. Vasár. Ujs. 23. sz. — *án.* Az Ujság 166. sz.

Haraszti Gyula. Madách Imre. 1912. Ism. Morvay Győző. Irodalomtört. 323—325. l.

Harsányi György. Bessenyei György. Sárosp. Reform. Lapok 8. 9. sz.

Harsányi Lajos. A Napkirály rokona. 1912. Ism. (Sn.) Budap. Hirl. 124. sz. — Vasár. Ujs. 18. sz.

Hallenberger Mihály dr. Természettudományi gondolatok Madách »Az ember tragédiájá«-ban. Miskolczi kath. főgimn. 1911/12. értes. 3—21. l.

Herczeg Ferencz. Álomország. 19121 — Ism. (P. L.) Magy. Nemzet 144. sz.

Kapossy Lucián dr. A modern magyar irodalom barok-szelleme. Pápai Hirl. 2—3. sz.

Karinthy Frigyes. Esik a hó. 1912. — Ism. Carter Jenő. Pester Lloyd 189. sz.

Kárpáti Aurél. Éjszakai ballada. 1912. — Ism. Vasár. Ujs. 24. sz.

Katona, L. dr. u. *Szinnyei, Fr.* Geschichte d. ungar Literatur. 1912. — Ism. Y. t. Budap. Szemle 151. köt. 312—315. l.

Kéki Lajos. Tompa Mihály. 1912. — Ism. Zlinszky Aladár. Irodalomtört. 320—322. l.

Kóbor Tamás. Az aranyhaju Rózsika. 1912. — Ism. Bálint Lajos. Magy. Hirl. 114. sz. — Szilágyi Géza. Az Ujság 128. sz.

Koronghy Dénes. Diadalének. Regény. 1912. — Ism. p. g. Az Ujság 166. sz.

Kosztolányi Dezső. Cholnoky Viktor. Hét 23. sz.

Kováts Antal. Petőfi véleménye magyar irókról. Nagykanizsai kath. főgimn. 1911/12. értes. 3—39. l.

Kremmer Dezső. Apáczai Cseri János élete. 1912. — Ism. Imre Sándor. Irodalomtört. 326—329. l.

Krudy Gyula. Öreg iró alkonya. Vasár. Ujs. 24. sz. (Erdélyi Gyula.)

Krudy Gyula. Szindbád ifjúsága. 1912. — Ism. Vasár. Ujs. 26. sz.

Lakatos László. Cholnoky Viktor. Pesti Napló 157. sz.

Lakos Lajos. Egy elfeledett lantos. Budap. Hirl. 165. sz. (Alapi Gábor. XVII. száz.)

Leffler Béla dr. Petőfi Svédországban. Nyiregyházi ág. főgymn. 1911/12. értes. 3—19. l.

Lovik Károly. Okosok és bolondok. 1912. Ism. r. r. Budap. Szemle 151. köt. 154—156. l.

Mátrainé Varga Róza. Inczédi László élete és költészete. 1912. Ism. Magy. Nemzet 154. sz.

Mauks Kornélia. Mikszáth Kálmán 40 éves irói jubileuma. Az Ujság 125. sz.

Melich János. A legrégibb magyar nyelvű nyomtatványok. Irodalomtört. 289—297. l.

Molnár Ferencz. Rákosi Jenő és Aesopus-a. Budap. Hirl. 122. sz.

Móricz Zsigmond. Buborékok. — Felolvasása Csiky G. darabjáról. Budap. Hirl. 132. sz.

Móricz Zsigmond. Magyarok. 1912. Ism. L. E. Hét 16. sz. — *án.* Az Ujság 166. sz.

Országh József. Vas Gereben és a népnyelv. M.-Óvári kegyr. gimn. 1911/12. értes. 3—27- l.

Payr Sándor. Magyari István és Báthory Erzsébet. Protest. Szemle 185—203. l.

Perényi József dr. Monoszlóy András. Veszpr. Hirl. 15. sz.

Petőfi, A. Poesie. Versione di Umberto Norsa. Palermo. — Ism. Elek Artur. Az Ujság 195. sz.

Pruzsinszky Pál. Ráday Pál. Protest. Szemle 355—367. l.

Révai Miklós. A magyar deáki történet. Kiadta Rubinyi M. 1912. — Ism. Sándor Ernő. Philol. Közl. 535—537. l.

Révész Kalmán. Pázmány Péter vallásügyi emlékirata. Protest. Szemle 292—295. l.

Reviczky Gyula. Apai örökség. 1912. — Ism. Vasár. Ujs. 20. sz.

Ribó Zoltán. Komjáthy Jenő. Veszpr. Hirl. 26. sz.

S. A. Baksay Sándor. (Képpel). Vasár. Ujs. 32. sz.

Sallay Géza. Döbrentei Gábor élete és működése. M.-Szigeti kath. főgimn. 1911/12. értes. 3—51. l.

Schöner Ferencz. Kőszeghy Pál. Bdp. X. ker. kőbányai főgimn. 1911/12. értes. 3—34. l. (Önállóan is megjelent.) Ism. Csűrös Ferencz. Irod. Történet 329. l.

Somfai János. A negyven éves Torontál. Torontál 124. sz.

Somlyó Zoltán. Északra indulok. — Versei. Ism. K. D. Hét 26. sz.

Szász Zoltán. Petőfi reviziója. Nyugat I. 1026—1038. l.

Szécsi Ferencz. Derű. 1912. — Ism. R. Pester Lloyd 189. sz.

Szederkényi Anna. Van ilyen asszony is. 1912. — Ism. Vasárnapi Ujs. 18. sz.

Szemere György. A hazátlanok. 1912. — Ism. P. L. Magy. Nemzet 120. sz.

Szép Ernő. Énekeskönyv. 1912. — Ism. Pesti Napló 44. sz. 15. lap. — Putnoki Ferencz. Érsekujvár 27. sz.

Szilágyi Géza. Könyvek és emberek. 1912. — Ism. *án.* Az Ujság 18. sz.

Tisza István. Utazás Arany János körül. Az Ujság 35. sz.

Tóth Ede kiadatlan levelei. Közli Pap Károly. Uránia 151—154. l.

Váradi Antal. A színész-akadémikus. Emlékezések Szigeti Józsefre. Budap. Hirl. 106. sz.

Zoltvány Irén dr. Carlyle hatása Gyulai Pálra. Pannonhalmi főisk. 1911/12. évkönyve 290—294. l.

Összeállitotta: HELLEBRANT ÁRPÁD.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelent IRODALOMTÖRTÉNETI MŰVEK:

Ábel Jenő dr. A bártfai Szt.-Egyed temploma könyvtárának története. Egy fametszettel. Ára 2 kor. 40 fill.

Analecta nova ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia. Jussu Acad. Scient. Hung. ex scriptis ab Eugenio Abel relictis cum commentariis edidit partimque auxit Stephanus Hegedüs. Ára 8 kor.

Analecta recentiora ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia. Jussu Acad. Scient. Hung. ex variis fontibus hausta cum commentariis edidit Stephanus Hegedüs. Ára 8 kor.

Bayer József. A nemzeti játékszín története. 2 kötet. Ára 14 kor. — Egy magyar Eszther-dráma. Ára 60 fill.

Békefi Remig. A népoktatás története Magyarországon 1540-ig. Ára 12 kor.

Bogisich Mihály. Cantionale et passionale Hungaricum societatis Jesu, residentia Turocensis. XVII-ik századbeli kath. énekgyűjtemény. Hangjegyekkel. Ára 60 fill. Szegedi Ferencz Lénárt egri püspök énekes könyve. 1674. év. Ára 1 kor.

Coelius (Bánffy) Gergely. Szent Ágoston reguláinak magyar fordítása. (1537. Bevezetéssel ellátva kiadta Dézsi Lajos. Ára 2 kor.

Császár Elemér. Verseghy Ferencz élete és művei. Verseghy arczképével. Ára 6 kor.

Emlékkönyv, Akadémiai — Kazinczy Ferencz születése évszázados ünnepéről október 27-én 1859. Ára 1 kor.

Hegedüs István. Dicsének Jacobus Antonius Marcellusra. Irta Janus Pannonius. Ford. Ára 1 kor. 80 fill. — Petrarca »Szózatja« és egyik latin költői levele. Ára 50 fill.

Heinrich Gusztáv. Kudrun. A monda és az eposz. Ára 80 fill.

Hellebrant Árpád. A M. T. Akadémia könyvtárában levő ősnyomtatványok jegyzéke. Ára 4 kor.

Irodalomtörténeti emlékek. I. kötet: Két magyarországi egyházi író a XV. századból: Andreas Pannonius. Nicolaus de Mirabilibus. Közzéteszi *Fraknói Vilmos* és *Ábel Jenő*. Ára 7 kor. — II. kötet: Olaszországi XV. századbeli íróknak Mátyás királyt dicsőítő művei. Közrebocsájtja *Ábel Jenő*. Aurelius Brandolinus. — Ludovicus Carbo. — Galeottus Martius. — Naldus Naldius. — T. Alexander Cortesius. — Ugolinus Verinus. — Jo. Franc. Marlianus. Ára 7 kor.

Irodalomtörténeti közlemények. Szerkeszti az I—II. évfolyamot *Ballagi Aladár*, a III. évfolyamtól *Szilády Áron*. Tartalomjegyzék minden évfolyam végén. (Eddig 21 évfolyam 1891—1911.) Minden évfolyam 4 füzetben. Egy-egy teljes évfolyam ára 10 kor. Egyes füzet 3 kor.

Jakab Elek. Az erdélyi hirlapirodalom története 1848-ig. Ara 1 kor.

Katona Lajos. Temesvári Pelbárt példái. Ára 1 kor. 20 fill. — A Teleki-codex legendái. Ára 1 kor. 60 fill. — Alexandriai Szent Katalin legendája középkori irodalmunkban. Ára 1 kor. 60 fill.

Kazinczy Ferencz levelezése. Közzéteszi dr. Váczy János. I—XIX. kötet. 1763—1826-ig. Minden kötet ára 10 kor.

Költők tára, Régi magyar —. Szerkeszti Szilády Áron. — V. kötet: (Radán Balázs, Dézsi András, Sztárai Mihály, 1542—1560.) Ára 4 kor. — VI. kötet; (Szegedi Kis István, Cziráki Balázs, Armbrust Kristóf, Mádai Mihály, Sarlóközi névtelen, Ráskai Gáspár, Gyulai István, Heltai Gáspár, Tőke Ferencz, Szegedi András, Paniti János, Szepetneki János, Szegedi Gergely, Pap Benedek, Barát István, Nagyfalvi György, Vilmányi Libécz Mihály, Békési Balázs, Névtelenek. 1545—1556.) Ára 6 kor.

Komjáthy B. Epistolae Pauli lingua hungarica donatae. Az zenth Paal leueley magyar nyelven. Krakó 1533. Ára 6 kor.

Magyarországi tanulók külföldön. Szerkeszti Ábel Jenő. — I. kötet: Magyarországi tanulók a jénai egyetemen. Összeállította Mokos Gyula. Ára 4 kor. 40 fill. — II. kötet: Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. Összeállította dr. Schrauf Károly. Ára 9 kor. — III. kötet: A krakkói magyar tanulókháza lakóinak jegyzéke. (Regestrum bursae Hungarorum Cracoviensis) 1493—1558. Az eredeti kéziratból közli és magyarázza dr. Schrauf Károly. Ára 3 kor.

Magyarországi tanulók külföldön. Szerkeszti Ábel Jenő. — IV. kötet: A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve. 1453—1630-ig. Közli dr. Schrauf Károly. Ára 12 kor.

Majláth Béla. Telegdi Miklós mester magyar katechismusa 1562-ik évből. Ára 20 fill.

Molnár Albert (Szenczi) naplója, levelezése és irományai. Jegyzetekkel ellátta Dézsi Lajos. Hasonmással. Ára 9 kor.

Nagy Sándor dr. Szombatos codexek. Ára 60 fill.

Pesti Gábor. Nouum Testamentum seu quattuor euangeliorum volumina lingua Hungarica donata. Gabriele Pannonio Pesthino Interprete. — Wy Testamentum magyar nyelven. Cum gratia & priuilegio Romanae Regiae Maiestatis ad quinquennium. 1536. Korhű kiadás, merített papiron. Ára 6 kor.

Pollák Miksa. Arany János és a biblia. Ára 3 kor. 60 fill.

Báró Radvánszky Béla. Rimay János munkái. A Radvánszky- és a Sajókazai codexek szövege szerint. Ára 9 kor.

Szabó Károly. Régi magyar könyvtár. Az 1531—1711-ig megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. I. kötet. Ára 8 kor. Ugyanaz II. kötet: Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Ára 9 kor. Ugyanaz III. kötet: Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Irták Szabó Károly és Hellebrant Árpád. Első rész: 1480—1670. Ára 10 kor. Második rész: 1671—1711. Ára 12 kor.

Szász Károly. A magyar irodalom újjászületése százados évfordulóján. Ára 40 fill. — A Nibelung-ének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. Ára 30 fill. — id. gróf Teleki László ismeretlen versei. Ára 20 fill. — Széchenyi emlékezete. Ára 20 fill. — Gróf Széchenyi István és az Akadémia megalapítása. Egy arczképpel. Ára 3 kor. Ugyanaz kötve 4 kor.

Megrendelhetők

a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában

Budapesten, V. kerület, Akadémia-utcza 2. szám.

Budapest. 1912. Az Athenaeum r.-társ. könyvnyomdája.